kūryba ir analizė

metmenys

1976 32

metmenys

45

Josif Brodskij, Lietuviškasis divertismentas, 1. Įžanga 3, 2. Liejyklos 4, 3. Kavinė „Neringa" 5, 4. Herbas 6, 5. Amicum-philosophum de melancholia mania et plica polonica 7, 6. Palanga 8, 7. Dominikonai 9 • *Rimvydas Šilbajoris*, Balys Sruoga ir Simbolistai 10 • *Rasa Šilėnaitė*, Ikarui 34, Žemgaliai 35, Jogaila 37, Mano žmonės 38, Padavimas 39, Lapkritis 40 • *Austė Pečiūraitė*, Sinbadas 42 • *A. J. Greimas* Vulcanus Jagaubis 58 • *Jurgis Blekaitis*, Vilniaus veidai sniege 84 • *Henrikas Radauskas*, Apie Škėmą 93 • *Jonas Zdanys*, 98, Metinės: Jos balsas 99, Paveldėjimas 100 • *Petras Melnikas*, Vingiai į sceną 101 • *Kazimieras Barėnas*, Pensininkų klubas 109 • *Algirdas Landsbergis*, Miuncheno traukinių stotyje 138 • *Vincas Trumpa*, Lietuva Justino Marcinkevičiaus trilogijoje 147 • *Marija Gimbutienė*, Šviesos ir nakties deivės lietuvių mitologijoje 160 • *K. Janulis*, Mirtis ir kitos mintys 177 •

Nacionalizmas ir internacionalizmas istorinėje perspektyvoje, *Julius P. Slavėnas* 186 •

Pu27-2424

Lietuvos TSR
V[illegible]
B[illegible]

Dailės darbai: Linas Katinas 128-137; *Sigita Kondrataitė*, 48-57; *Irena Mitkutė* 108; *Austė Pečiūraitė* 47; *Dalia Ramanauskaitė* 185; *Albertas Veščiūnas* 176; *Vytautas O. Virkau* 33, 83.

LIETUVIŠKASIS DIVERTISMENTAS

Tomui Venclovai

JOSIF BRODSKIJ

1. ĮŽANGA

Štai jūros krantuose kukli šalis.
Aerouostas savo, sniegas, telefonai
ir savo žydai. Rezidencija
diktatoriaus ruda. Ir dainiaus statula,
kuris prilygino tėvynę draugei,

ir čia parodė gal ne aukštą skonį,
bet geografijos žinias: pietiečiai
šeštadieniais pas šiauriečius važinėja
ir, kauštelėję grįždami pėsčiom,
į Vakarus užklysta kartais. Skečui —
gera tema. Atstumai šitokie,
kad tiktų čia gyvent hermafroditams.

Pavasario diena. Balelės, debesys.
Ant nesuskaitomų kraigų bažnyčių
nesuskaičiuoti angelai. Žmogus
čia arba kamšaties auka pradingsta
— ar virsta vietinio baroko detale.

2. *LIEJYKLOS*

Kad taip man gimus gal prieš šimtą metų
ir virš lange padžiautų patalų
spoksot į sodą ir matyt
kryžius dvigalvės Katažinos;
gėdintis motinos, žagsėt,
kai į tave nukreips lornetą,
pakrautus šlamšto ratukus tąsyt
geltonais skersgatviais po getą;
su galva apsiklojus dūsaut
apie, sakysim, lenkų paneles;
sulaukti Pirmo pasaulinio karo
ir krist Galicijoj — už Carą,
Tėvynę ir Tikėjimą. Jei ne,
tai bakenbardais ataugint peisus
ir, žiaukčiojant Atlantan, kai susups,
išsidangint į Naująjį pasaulį.

3. *KAVINĖ „NERINGA“*

Laikas išeina Vilniuje pro kavinės duris,
peiliams, lėkštėms bei šakutėms barškant,
ir prisimerkus erdvė neblaivi
ilgai žiūri į jo pakaušį.

Stingsta oranžinis ratas ties čerpių stogais,
savo apvalų vaizdą praradęs,
ir pasmakrė aštrėja, tarsi staiga
tik profilis liko iš veido.

Girdi lydekos liepimo žodžius
batistine bliuzele padavėja,
mindama kojom, nuimtom nuo pečių
vietos futbolo žaidėjo.

4. *HERBAS*

Smakų kariauninkas Jurgis,
alegorijų žaizdre įmurdęs
ietį, išsaugojo ligi šiol
žirgą ir kardą, ir užsimojęs
jis Lietuvoje visur stropiai joja,
siekdamas tikslo, kurio

nemato kiti. Kardą iškėlęs,
ką parklupdyt lekia jis it pašėlęs?
Slepias už herbo briaunų jo auka.
Ką? Stabmeldį, giaūrą — ryžtas pavyti jis?
O gal — pasaulį? Jei šitaip, Vytautas
žinojo, ko siekia iškelta ranka.

5. *AMICUM - PHILOSOPHUM DE MELANCHOLIA MANIA ET PLICA POLONICA*

Nemiga. Moters dalis. Pilnas stiklas
šliužų, besiveržiančių lauk.
Dienos pamišimas mažais smegenėliais nutiško
pakaušin ir ten suvarvėjo bala.
Tik sukrutėk — ir tuoj vidumi pajusi,
kaip kažin kas į tą buizą ledinę
aštrią plunksną įmerks ir išraitys „nekenčiu"
— vingiais kreivais. I» moters dalis išsidažius
garsiai laido ilgus žodžius —
— lyg suleidžia pirštus į gaurus utėlėtus.

O tu ant paklodės, tamsoj — vienišas, nuogas,
kaip Zodiako ženklas.

6. *PALANGA*

Vien jūra gali pažvelgti į veidą
dangui: ir žemėn nuleidžia akis
kopose vynelį betraukiąs keleivis,
be lyrų likęs karalius ir tremtinys.

Jo namai išplėšti. Nusivarytos bandos.
Sūnų slepia piemuo olos gelmėje.
Ir dabar priešais jį — tik žemės krantas,
o žengt vandenimis neužteks tikėjimo.

7. *DOMINIKONAI*

Nukrypk nuo bruzdančių kvartalų
pusiau - akligatvin ir čia
įžengęs atsisėsk į suolą —
bažnyčia šiuo metu tuščia —
ir Dievui į ausies geldelę,
kuri dienos triukšmus užskleis,
kiek lūkterėjęs, pakuždėk žodelį
— Atleisk.

Vertė Jurgis Blekaitis

BALYS SRUOGA IR SIMBOLISTAI

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Rusų simbolizmas, įsigalėjęs pačiame devynioliktojo amžiaus gale ir dvidešimtojo pradžioj, paveikė ir kai kuriuos lietuvių poetus, jų tarpe Jurgį Baltrušaitį, Vincą Mykolaitį-Putiną, Balį Sruogą ir kitus. Baltrušaitis, žinoma, stovėjo visų arčiausiai prie tos mistiškos rožės, iš tiesų buvo ir pats viena jos šakelė, nes rašė daugumą savo eilių rusiškai ir glaudžiai bendradarbiavo su svarbiausiais rusais simbolistais. Jų vadovaujantis teorikas, žurnalo *Skorpionas* redaktorius Vaierijus Briusovas, poetai Andriejus Belyj, Konstantinas Balmontas ir Aleksandras Blokas, filosofas-poetas ir daugelio simbolistų „dvasios tėvas" Viačeslavas Ivanovas buvo Baltrušaičiui artimi žmonės. Putinas irgi studijavo Rusijoj, giliai persiėmė simbolistų poezija, bet pats pražydo jau daugiau savais žiedais, pergyvendamas idealaus pasaulio ir gaivališkos tikrovės konfliktą visų pirma emocinėj, o ne filosofinėj plotmėj. Kalbant apie šiuos du mūsų poetus darosi gana sunku aiškiai apibrėžti rusų simbolizmo, o ir aplamai simbolistinės krypties poveikį jų kūrybai, nepažvelgus pradžioj į kai kurias pagrindines prielaidas, pasaulėjautą, sąvokas ir poetines priemones, pasireiškiančias simbolistų poezijoj.

Plačiausi rėmai, į kuriuos galima talpinti simbolizmą, tai pati žmogiška prigimtis arba tiksliau žmogui neišvengiamas tarpusavio susižinojimo būdas — kalba. Kiekvienas pasakytas žodis yra simbolis, nes jokia garsų grupė pati savyje nieko nereiškia ir ji įgyja prasmę tiktai todėl, kad žmogus turi įgimtą sugebėjimą savo pergyvenimus ir mintis prilyginti įvairioms garsinių ar rašytinių ženklų struktūroms, susidaryti jų sistemą, lyg šifrą, į kurį raktą turi abu — rašytojas ir skaitytojas, kalbėtojas ir klausytojas. Sekantis žingsnis tai būtų susikurti jau tos sistemos viduje dar specialias antrines sistemas, lyg ir „kalbą kalboje", į kurias raktą turi jau ne kiekvienas, o tik specialiai pasiruošę bendrakalbiai. Visi žmonių mokslai ir visos kitos apibrėžiamos dvasinio gyvenimo sritys, kurioms reikalingas bendravimas, egzistuoja tik dėka šių antrinių sistemų. Statant piramidę toliau, prieisime prie meno, prie literatūrinės kalbos, kuri nuo kitų skiriasi tuo, kad žodžiai joje yra daugiaprasmiai, joje tarp savęs santykiauja ne tik pagrindinės, bet ir šalutinės, įvairių asociacijų sukeltos sąvokos, kitaip sakant, kad pats meno kalba perduodamos informacijos pobūdis yra iš esmės skirtingas. Norime, pavyzdžiui, meno žodžiu išsakyti ne kiek kilometrų skiria vieną miestą nuo kito, bet koks tarp jų yra psichologinis atstumas žmogui einančiam į balių, ar jis trumpesnis ar ilgesnis, negu tam, kas keliauja į laidotuves. Galime tada sakyti, kad vienas miestas nuo kito stovi tik per šypseną arba, kad jis antroje pusėje ašarų vandenyno. Čia prisimena Dylan Thomas trumpa eilutė, aprašanti be galo ilgą laiko tarpsnį: „a grief ago".

Galima tada paklausti, ar visa ta informacija, kurią šiuo atveju perduoda šypsenos ir ašaros, pati nesudaro kokios nors atskiros vidinės tikrovės arba sistemos, pa-

saulio, kuris savyje skiriasi nuo to, kurį galima perduoti paprasta, ne menine kalba. Jeigu taip, tai mes prieisime prie simbolistų pozicijos, iškėlę dar vieną klausimą, būtent, ar tai iš tiesų yra tik vidinis pasaulis, ar, gal būt, jį sudaro kokia nors objektyvi tikrovė, amžinai egzistuojanti ne materialinėj bet visuotinos dvasios dimensijoj, kažkur „virš" žemiško pasaulio. Tiksliau pasakius, simbolistinis galvojimas prileidžia, kad meno kalba perduodamoji tikrovė yra tik anos, galutinės, amžinosios, netubolas, bet vienintelis įmanomas atspindys.

Tada grįžtame prie žodžio kaip simbolio. Dabar jau jis išreiškia ne tik kokį nors kasdienio gyvenimo objektą arba veiksmą, ir ne tik jo daugialypiai perkeltinas prasmes, bet, visų svarbiausia, anos, absoliutinės tikrovės kokį nors atspalvį ar aspektą. Ta prasme žodis yra šventas, ir kalbėjimas mene, konkrečiai poezijoj, yra apeiga. Žodis yra Simbolis didžiąja raide.

Šitaip suprastas žodis savo esme prisiartina prie religijos ir prie mito. Viačeslavas Ivanovas tvirtina, kad žodis-simbolis „ ‚tartum saulės spindulys prasiskverbia pro visas būties plotmes ir visas sąmonės sferas, išreikšdamas skirtingus dalykus kiekviename lygyje, atlikdamas skirtingą funkciją kiekvienoj sferoj.' Pavyzdžiui, gatvė arba žaltys simboliškai rišasi su žeme, įsikūnijimu, lytim, mirtim, regėjimu, žinojimu, pagunda ir išmintim, bet visos šios galimos žalčio simbolio prasmės susijungia į vieną, į didelį kosmogonišką mitą, kuriame kiekvienas žalčio simbolio aspektas randa savo vietą dieviškosios visumos lygių hierarchijoj".[1] Tuo būdu žodžiai

[1] James West, *Russian Symbolism: A Study of Vyacheslav Ivanov and the Russian Symbolist Aesthetic* (London: Methuen & Co. Ltd., 1970), psl. 50.

tampa visuose daiktuose slypinčios begalinės prasmės išraiškomis, o kadangi įmanomas žodžių ir jų asociacijų santykiavimo skaičius yra begalinis, tai pati kalba, kaip ir simbolių sistema virtusi daiktais, savo esme yra begalybės išraiška, sakyčiau, modelis, jeigu būtų įmanoma modeliuoti tai, kas neturi ribų.

Nors kiekvienas žodis neša savyje begalybę ir yra jos simbolis, savo poetinėj praktikoj rusai simbolistai apvaldė tiktai ribotą skaičių simbolių sistemų. Jos išsivystė ne tiek iš grynai meninių ieškojimų, kiek iš poetiškai-mistiško filosofavimo, kuris savo ruožtu išsiplėtojo kaip reakcija prieš devynioliktojo amžiaus antrosios pusės realistines, utilitarines ir politika nuspalvintas nuomones apie meno vertę ir jo paskirtį. Žymusis tos krypties socialinis kritikas Visarionas Belinskis laikėsi minties, kad menas yra tik regimos, apčiuopiamos realybės netobulas pamėgdžiojimas. Tiesioginiai jam prieštaraudamas, vienas iš pirmųjų simbolistų-dekadentų, Konstantinas Balmontas, pareiškė, kad menas pasieks tiesos tik nusigrežęs nuo empirinės tikrovės ir aplamai, kad menas yra svarbesnis, aukštesnis už konkretų gyvenimą. Dmitrijus Merežkovskis, kritikas, literatūros istorikas, filosofuojantis vizionierius ir kartais poetas, paklojo šitokiam požiūriui kosminius pamatus, įžiūrėjęs meno uždavinį Šventosios Dvasios karalystės skelbime. Pagal jį esminį konfliktą tarp Senojo Testamento, Dievo Tėvo karalystės, ir Naujojo — Kristaus, gali suderinti ir apoteozėn iškelti tiktai trečioji, Šventosios Dvasios, epocha žmonijos istorijoj. O pati ta dvasia simbolistams apsireiškė kaip amžinojo moteriškumo principas, kurį jau Goethe buvo išreiškęs savo *Fauste* žodžiais: „Das ewig-Weibliche / Zieht uns Hinan". Ta trečioji dvasios karalystė kai kurių simbolistų mintyse susiliejo su Rusijos kaip tre-

čiosios Romos, nebežūsiančios šventos žmonių bendruomenės, idėja, pasiskolinta iš Dostojevskio, ir dar seniau — iš viduramžių laikų rusų literatūros. Tomis nuotaikomis, pavyzdžiui, parašytas garsusis Aleksandro Bloko eilėraščių ciklas paie Kulikovo mūšį, totorių jungo sulaužymą. O moteriškasis principas filosofo Vladimiro Solovjovo raštuose įgijo Sofijos-išminties mistinį vardą ir viziją, iš kurio Blokas išvystė savo ankstyvosios poezijos svarbiausią simbolį — Gražiausiąją Damą (prekrasnaja dama). Galima dar pridėti, kad ta jo Gražiausioji Dama perėjo įvairias įvaizdžių metamorfozes, aidais atsiliepdama į viduramžių idealizuoto moteriškumo garbinimą ir jo cikle „Italijos eilėraščiai" pasiekdama Švenčiausios Marijos kaip mistiškos rožės idealą. Vėliau, kai Bloko širdis apkarto, ta dama pavirto į Nepažįstamąją — pusiau iliuziją, pusiau prostitutę neaiškiai nuspėjamą vyno aptemdyta akim.

Iš prancūzų simbolistų rusai perėmė mintį, kad tikrovės apraiškos yra tik skirtingi aspektai vienos ir tos pačios realybės, ir kad todėl tarp jų galioja tiesioginio atitikmens dėsnis: *correspondances*. Rusų literatūros istorikas Renato Poggioli šitaip apibrėžia tą principą: „*Correspondance* prileidžia semantinę analogiją tarp skirtingų pojūčių, o taip pat ir tarp skirtingų meno rūšių ir skirtingų meno kalbos vartosenos priemonių. Konkrečiai, *correspondance* sako, kad gali egzistuoti tapatumas tarp žodinio simbolio ir vizualinio, ir muzikinio. Tai reiškia ne tik, kad žmogaus protas gali pasiekti tą pačią tiesą per žodžių struktūrą kaip ir per spalvų ar garsų struktūras, bet kad kiekvieną iš jų galima tiesiogiai išreikšti per bet kurią kitą".[2] Tokiu būdu galima

[2] Renato Poggioli, *The Poets of Russia: 1890-1930* (Cambridge: Harvard University Press, 1960), psl. 130.

prasmingai išsireikšti, pavyzdžiui: „mačiau aš mėlynųjų žodžių melodijos statulą" ir turėti omeny Sofiją, amžiną Šventosios Dvasios karalystę.

Iš visų tų galimų *correspondances* svarbiausią reikšmę rusų simbolistams pasiekė žodžio ir muzikos užslėptas tapatumas, ir net daugiau — muzikos pirmenybė prieš žodį. Andriejus Belyj pareiškė: „muzika idealiai išreiškia simbolį; simbolis visuomet yra muzikalus", o Blokas dar pridėjo, kad pasaulio sukūrime pradžioj buvo muzika, o ne žodis. Taigi, reikia žodžiais taip rašyti, kad juose slypėtų muzikos simbolinė esmė, ne tik išreiškianti nujaučiamą absoliučią tikrovę, bet ir nuspėjanti jos įvairius aspektus bei atributus.

Pasižiūrėję į Balio Sruogos poeziją, mes tokios ar panašios absoliučių, mistinių vertybių sistemos nematome. Čia kalba eina tik apie jo ankstyvesnius eilėraščius ir apie rinkinius *Saulė ir smiltys*, (1920) ir *Dievų takais*, (1923). Išeitų, kad Sruoga savo esme nėra joks simbolistas. Jisai tačiau bent savo darbo pradžioje pats laikėsi nuomonės, kad „simbolika gali gyvuoti poezijoj ‚be jokios metafizikos' ".[3] Taigi, visvien liktų prasminga kalbėti apie kuriuos nors simbolizmo elementus Sruogos poezijoj. Iš tiesų, tokios apraiškos ten yra, bet jos nestovi prieš skaitytoją kaip idėjinė sistema, o daugiau kaip tam tikros vaizdinės, perkeltinės poetiškos kalbos prielaidos, kaip aplamai ne tik simbolistų, bet ir visos naujosios, modernistinės Europos poezijos išvystytos naujos išraiškos priemonės, ir priedo dar kaip tam tikras dvasios polėkis, veržimasis „į kažką", ko nuogas žvilgsnis į realybę mums neatskleidžia. Jau nuo ro-

[3] V. Kubilius, „B. Sruogos lyrika", Balys Sruoga, *Bangų viršūnės* (Vilnius: Vaga, 1966), psl. 381.

mantikų per simbolistus persisunkė tikėjimas į jausmo pirmenybę prieš protą, bent mene, ir Sruogos eilėraščiuose šitas simboliškomis užuominomis apkaišytas jausmas ryškiai dominuoja, ką labai pabrėžė V. Kubilius savo įžangoje į Lietuvoj 1966 metais išleistą Sruogos lyrikos rinkinį, pavadintą *Bangų viršūnės*. Kitaip sakant, ieškant simbolizmo poveikio Sruogai tenka žiūrėti ne tiek į jo kūrybos visumą, kiek į atskirus jos elementus, ir ne į kokią abstrakčią, visos kūrybos pobūdį apsprendžiančią idėją, bet į poeto stilių ir tą stilių sudarančias kalbos vartosenos ypatybes.

Vienas iš pirmųjų simbolizmo poveikių Sruogai buvo grynai paviršutiniškas, liečiąs tik jo asmenišką išvaizdą. Šimtmečio pradžioj rusų simbolistai, modernistai, futuristai ir dekadentai dažnai kūrė ne tik eilėraščius, bet ir tam tikrą įspūdį apie save, kaip nepaprastą žmogų, lyg ir kokią „poeto biografiją", neatitinkančią eilinio žmogaus biografijos. Šitos pozos dalimi buvo ryškiai skirtinga, jeigu galima, tai ir šokiruojanti, žmogaus išvaizda bei elgesys. Tokią išorinę „simbolisto kaukę" Sruoga visų pirma ir pasiskolino nuvykęs į Petrapilį 1914 metais, nustebęs ir praradęs galvą naujų idėjų sūkury. Vaikščiojo su graikiškais sandalais, dėvėjo ilgus plaukus, juodą iki žemės paleriną ir, tartum savotišką jo būsimo pasišventimo lietuvių liaudies dainų motyvams „simbolį", ant kaklo nešiojo didžiulius gintaro karolius.[4] Tas pozavimas jam gana greit nusibodo, bet visvien jis prisidėjo prie Sruogos sąmonės susiformavimo, kaip „ypatingo žmogaus" — poeto. Žinoma, tarp kitų panašių poetų jis buvo tik, kaip prancūzai

[4] V. Kubilius, *Bangų viršūnės*, psl. 374. Kubilius čia cituoja iš U. Babickaitės prisiminimų apie Sruogą.

sako, „unique comme tous les autres".

Reikšmingesnis dalykas buvo jo gilus ir entuziastiškas įsiskaitymas į rusų simbolistus. Nors nei vieno pavyzdžiu Sruoga tiesiogiai nepasekė, bet jie visi paliko jo eilėse tam tikrus pėdsakus, dažniausiai ir vėl ne visumoj, bet detalėse. Kartais tai buvo tik smulkmenos, pusiau sąmoningai berašant atsiminti įvaizdžiai ar motyvai. Tokius ženklus paliko, pavyzdžiui, Aleksandras Blokas. Sruogos „Karo elegija" prasideda su įniršusia žiemos vėtra, primenančią žvarbiąją pūgą Bloko revoliuciniam eilėrašty „Dvylika":

> Ten už lango staugia vėjas savo pykčio siutime
> Ir verpetan sniegą suka — ugdo kerštą jis jame.
>
> (psl. 24)

Pas Bloką skaitome:

Čiornyj veter,	Juodas vėjas,
Belyj sneg.	Baltas sniegas.
Veter, veter!	Vėjas, vėjas!
Na nogach ne stoit čelovek.[5]	Nepastovi ant kojų žmogus.

Tačiau tas vėjas ir sniegas ir juose glūdintis, anot Bloko, „šventasis pyktis" šio pastarojo kūryboj išsivystė palengva, per ilgą laiką, ir yra glaudžiai sulietas su kitais simboliškais jo motyvais, kai tuo tarpu Sruogai ypatingos jo visoje kūryboje išliekančios reikšmės šis specifinis pūgos vaizdas neturi. Kitas pavyzdys — tai į vieną Sruogos eilėraštį įsipynusi eilutė apie saulės pranašą:

---

[5] Aleksandr Blok, *Stichotvorenija, poėmy, teatr.* Pirmas tomas. (Maskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo chudožestvennoj literatury, 1955), psl. 523.

Pu 27-2421
Lietuvos TSR
VA Ė
Bi KA

Kuždesiai grakštūs, šnabždesiai slaptūs, staiga sudužę...

• • •

Pranašas saulės atėjo.

(psl. 64)

Tai gana tolimu aidu atsiliepia į Bloko ankstyvą eilėraštį „Įeinu aš į tamsiąsias šventoves". Ten poetas kaip tik laukia savo simboliškos Gražiausiosios Damos ir atspėja ją Dievo Motinos pavidale. Seka posmelis:

O, ja privyk k ėtim rizam
Veličavoj Večnoj Ženy!
Vysoko begut po karnizam
Ulybki, skazki, i sny.[6]

O, pripratau aš prie rūbo
Didžiosios Amžių Moters!
Aukštai tarpe sąsparų skraido
Pasakos, šypsniai, sapnai.

Esminis skirtumas tarp Bloko ir Sruogos šiuo atveju tas, kad Sruogos pranašas ateina iš neapibrėžto tikėjimo, iš tiesų, jis nieko daugiau ir nepranašauja, kaip tik saulės patekėjimą. Tuo tarpu Bloko pasakos ir sapnai sukasi apie centrinę jo tuometinio simbolinio tikėjimo figūrą.

Didesnius pėdsakus Sruogos eilėraščiuose paliko Jurgis Baltrušaitis, ypač jo ankstyvoji lyrika, rašyta rusiškai, kuria Sruoga pradžioj buvo ypatingai susižavėjęs, pagal kai kurių paliudijimą, tiesiog net „kliedėjęs Baltrušaičiu".[7] Tačiau ir šiuo atveju Baltrušaičio įtaka daugiau pasireiškia simbolinę vertę turinčių poetinių įvaizdžių plotmėj, negu pasaulėžiūroj arba filosofijoj. Vienas toks įvaizdis, keletą kartų pasikartojantis,

[6] Ten pat, psl. 73.

[7] Žr. V. Kubilius, „Jurgio Baltrušaičio kelias", Jurgis Baltrušaitis, *Poezija* (Vilnius: Vaga, 1967), psl. 24: „B. Sruoga stačiai kliedėjo J. Baltrušaičio eilėraščiais — prisispyręs aiškino juos draugams, be paliovos citavo laiškuose ir straipsniuose".

yra lelija ir piautuvas, arba aplamai gėlė ir piautuvas. Jis galėjo būti pasiskolintas iš Baltrušaičio eilėraščio „Mano skydas", pirmą kartą pasirodžiusio 1912 metais ir vėliau tapusio pirmuoju, vedamuoju rinkinio *Lelija ir piautuvas* eilėraščiu. Ten kalbama apie kokį tai Paslaptingųjų Tolių Riterį, ant kurio skydo, tarp kitų ženklų, matome:

I nad nim čekanno —	Ir ant jo iškaltas —
Moj starinnyj gerb —	Mano amžių herbas —
Svity viazju strannoj	Keistai susiviję
Lilija i serp.[8]	Lelija ir piautuvas.

Labai apčiuopiamai jaučiasi, kad turime reikalo su kažkokiu, nors ir miglotu, bet labai iškiliu, metafizinę vertę turinčiu simboliu. Sruogos kūryboje gi panašūs įvaizdžiai, nors taip pat gana migloti, visdėlto pasilieka arčiau prie žemės, tarp gamtos grožio ir romantiškos meilės motyvų. Pavyzdžiui, viename iš ankstyvųjų Sruogos eilėraščių, prasidedančių eilutėmis „Ar atminsi, bernužėli, — / Tylų mielą vakarėlį", skaitome posmą:

— Tu būk jauna! — Tu būk jaunas!
— Aš — kur piauna
Tik lelijas
Ežerėly —
Toks piovėjas...

(psl. 38)

Sruoga čia nurodo aiškų skirtumą tarp paprastų šienpiovių ir šito, ypatingo, kurio žestas įgyja reikšmę simbolinėj plotmėj, kažkur tarp meilės ir mirties. Tačiau

[8] Jurgis Baltrušaitis, *Derevo v ogne* (Vilnius: Vaga, 1969), psl. 281.

jis nepanašus į jokį paslaptingųjų tolių riterį, ypač jau todėl, kad jis yra visas persunktas savaip stilizuota liaudies kalbos semantika, ko nėra nei rusuose, nei Baltrušaityje, net ir lietuviškuose jo eilėraščiuose.

Sruogos lyrikoj dažnai sutinkame jūros, valties, irklo įvaizdžius, glaudžiai susietus su skridimu arba, kaip Sruoga sakytų, „irklavimusi į dangų", o taip pat ir su saule, su jos spindulių žėrinčiu mirguliavimu jūros bangose, arba su vėtra, sūkuriais, savo ruožtu išreiškiančiais veržimąsi į kovą, į laisvę, į neaprėpiamus tolius. Čia irgi galima prileisti, kad pirmieji impulsai susidaryti sau tokių vaizdų simbolinę sistemą galėjo ateiti iš Baltrušaičio, kuriame mes juos irgi randame, nors daug rečiau. Dėl palyginimo sugretinsim ištrauką iš vieno jūros vaizdais turtingo Baltrušaičio eilėraščio su panašiu Sruogos. Štai Baltrušaitis *Žemės pakopų* knygoje:

Rassvetnyje volny kačajut ladju —
Živaja chvala bytiju!
Bezmernyje dali — v venčalnom ogne,
I solnce i more — vo mne...
Nad glubju lazurnoj, ne znajuščej dna
Ja sam — kočevaja volna...
Piruju, kružus' na piru svetovom,
Kak iskra v požare živom...
Pred čudom sverkanja bessmertnych zarnic
Ja, smertnyj, ne padaju nic —
Mež mnoj i vselennoju, v čas polnoty,
Ne stalo razdelnoj čerty...
Mir — tichoe penje v redejuščej t'me,
Ja — plamia molitvy v psalme...[9]

[9] Ten pat, psl. 39.

Saulėtekio bangos laivelį siūbuoja —
Tai būčiai gyvoji šlovė!
Neaprėpti toliai vestuvių ugny,
Ir saulė, ir jūra — many...
Virš dugno nežinančio žydrio gelmės
Aš pats — tik klajoklė banga...
Puotauju, sukuosi šviesos puotoje
Kaip gyvajam gaisre kibirkštis...
Prieš tąjį stebuklą žarų amžinų
Po kojų, mirtingas, ašai nekrintu —
Tarp manęs ir pasaulio pilnatvės metu,
Nėra atskyrimo žymės...
Pasaulis — giesmė tamsai tirpstant aušroj
Aš — psalmėje liepsna maldos...

Matome, kaip Baltrušaitis stengiasi filosofiškai apibendrinti, pakelti į aukštą simbolinę plotmę kiekvieną jūros ir saulės vaizdą, čia pat, prieš skaitytoją, jį „iššifruodamas" ne kaip daiktinę tikrovę, bet kaip visatos ir žmogaus sielos gelmių slaptaženklius, pavirstančius malda. Tuo tarpu Sruogos eilėraštis „Ties banga", iš rinkinio *Saulė ir smiltys*, palengva pereina iš tikroviško gamtovaizdžio į pakilaus dvasios stovio, poeto pašaukimo išraišką:

Bures nuleidęs, tyliai iriuosi.
Jūra liūliuoja, supa mane.
Kaip debesėlis aš danginuosi.
Giedra mėlynėj. Linksma sapne.

Grakščios bangutės deimantais žeria.
Mano pasaulis toks įstabus!
Vilnys sudūžta, žvaigždes man beria.
Argi gražesnis būna dangus!

Irklus švaistydams, žvaigždes pasiekiu.
Deimantus jūros toli taškau.
Dainą dainuoju — dangų sau tiekiu!
Gimstančio skausmo žiedus raškau!

(psl. 41)

Vaizdų metaforizacija prasideda eilėraščio centre „žvaigždes man beria", ir veda į palyginimą su dangum. Numojęs ranka į rusų simbolistus, Sruoga verčiau pasiremia į poetiniu jausmu sušvitusią ir persimainiusią žemę, į simboliką „be metafizikos". Jo dangus irgi susikuria kaip žmogaus daina, o ne kaip Šventosios Dvasios tolių nepasiekiamoji esmė.

Gal arčiausiai prie Baltrušaičio filosofijos pamatų Sruoga prieina, kada jis priima būties vientisumą, įvairių gyvybės apraiškų lygiateisiškumą didžiajam visatos plane. Ryškių pasisakymų ta kryptim jo poezijoj nedaug, bet kai kurie iš jų skamba truputį „baltrušaitiškai", nors ir nuspalvinti visai skirtingu Sruogos temperamentu ir įdėti į kitokius, daugiau asmeniškų pergyvenimų rėmus, kuriuose įvairių gyvenimo reiškinių vienybė funkcionuoja daugiau kaip metafora tam tikrai nuotaikai išreikšti. Visvien galima įžiūrėti bendros mąstysenos siūlą, jungiantį šiuos Sruogos posmelius:

Sienos siūbuoja, palubės supas —
Šiandie aš varmas, ryt — kibirkštis.
Vakarą pančiai, rytą padangės.
Žiedui ir dulkei — viena lemtis.

Mano kalėjimas, mano gimimas —
Ir nužengimas — trys spinduliai.
Laužas sukurtas... Degink, kas šventa...
Piautuvas, varpa — broliai nūnai.

(psl. 68)

su Baltrušaičio eilutėmis:

Nusilenk, praeivi, žolytei prie tako,
Jei girdi, kai smilga, iš molio išdygus,
Tavo kurčiai širdžiai tyliai, tyliai sako,
Kad tu ir jos stiebas — amžių saikui lygus...

Nes taip jau sumanė tėvas visagalis,
Kad, priėmę žemės skirtį lygiai kuklią,
Judu — dvi jo mįslės, dvi vienodos dalys
Pelenų ir žiedo jungtame stebukle. . .[10]

Nepaisant kai kurių panašumų įvaizdžių pasirinkime ir kartais gana artimos poetiškos mąstysenos, Sruogos tiesioginiai ryšiai su Aleksandro Bloko ir Jurgio Baltrušaičio poezija yra iš esmės paviršutiniški, beveik atsitiktiniai. Panašių išvadų prieisime ir palyginę Sruogą su dar vienu, jau daugiau dekadentų krypties, rusų simbolistu, Konstantinu Balmontu. Sruogą ir Balmontą šiek tiek riša pakilus, gaivalingas eilėraščių tonas, tokia lyg ir šventiškai deklamacinė nuotaika, kurioje jausmo pirmenybė prieš protą randa sau išraišką, panašią į Bergsono *élan vital* — lakią ir entuziastišką gyvybiškumo energiją. Šalia to, Sruogos poezijoj labai svarbią rolę vaidina muzikinis pradas — kaip tik tas norėjimas iš ritmo ir garsų struktūrų santykiavimo išgauti dar vieną, antrinę, arčiau prie jausminio pergyvenimo stovinčią ir dėl to tobuliau simbolišką žodžių prasmę — kuriuo aplamai pasižymi visų rusų bei prancūzų simbolistų kūryba. Šiuo atveju Balmontas ir Sruoga, nors ir savais keliais eidami, kartais pasiekia labai panašaus efekto. Balmontas, žinoma, visą savo poezijos esmę rėmė šiais muzikiniais pagrindais ir dažnai įsileisdavo į tokį beatodairišką garsų žaismą, kad jame beveik visiškai prapuldavo bet kokia įmanoma eilėraščio prasmė, kai tuo tarpu Sruoga buvo daug santūresnis ir garsų efekto siekdavo atsargiau, subtiliau, uždainuodamas skaitytojo sąmonę taip lyg ir „netyčia". Bet kraštutiniais atvejais, kurių Sruogoje labai mažai, jis

[10] Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, psl. 82.

iš tiesų skamba beveik kaip Balmontas, tik, žinoma, su tuo svarbiu skirtumu, kad lietuvių ir rusų kalbos turi skirtingą garsų struktūrą. Štai ištrauka iš vieno Balmonto eilėraščio:

Ja vol'nyj veter, ja večno veju,
Volnuju volny, laskaju ivy,
V vetviach vzdychaju, vzdochnuv nemeju,
Leleju travy, leleju nivy.[11]

Aš laisvas vėjas, laisvai vėjuoju,
Banguoju bangą ir glostau gluosnį,
Alpstu atodūsiais šakose
Siūbuoju žolę, lankas siūbuoju.

Tai žaidimas garsais, kur žodžių prasmė vaidina antraeilį vaidmenį. Sruogoje irgi randame panašų ankstyvą eksperimentą, nuspalvintą liaudies dainų motyvais, kur dainingas žodžių skambesys sudaro gilesnį eilėraščio turinį negu tai, kas jame sakoma:

Plauk, giesmele, int mergelę —
Jau tokia dalelė
Skurdžią, žvainą skausmo dainą
Nusiųsiu gėlelei!
Pasakysiu, paporysiu —
Skausmu pasdalysiu:
Gal išausiu dainą gausią —
Tai verkti paliausiu!
O gal tiesiai skausmą liesiu
Upe pasiliesiu —
Gal užmigti ar apnikti,
Ar išnykti gausiu!
Rimk, širdele, — nedalelė

[11] K. D. Balmont, *Stichotvorenija* (Leningrad: Biblioteka poėta, bolšaja serija, 1969), psl. 122.

Užstojo man kelią:
Liūdi, liūdi, skausme glūdi
Mano goda gūdi![12]

Šitokia pati savyje reikšminga garsų pynė ne tik kad parodo simbolistams artimą muzikos prado ieškojimą poezijoj, bet primena ir kitą simbolizmo charakteristiką — tikėjimą į skirtingų savitarpio susižinojimo ženklų sistemų tapatumą, *correspondances*. Jeigu garsas nepriklausomai nuo žodžio prasmės turi dar ir savo atskirą turinį, tai tarp pačių žodžių ir juos sudarančių garsų galima sukurti specialų santykiavimą, išreiškiantį gilesnę eilėraščio mintį, abiejų tų prasmių sintezę. Iš čia, žinoma, netoli iki tokios poetinės kalbos, kurioje daiktų forma būtų apibrėžiama per jų spalvą, garsas — per šviesą ir panašiai. Kaip jau minėjom, simbolistams šitokios transformacijos sudaro lyg pakopas aukštyn į užslėptą, didžiąją visatos prasmę. Sruogos požiūris į tokias *correspondances* buvo daug paprastesnis. Jis naudojosi jomis dažniausiai tik tam, kad pagyvintų savo poetinę kalbą, nustebintų ir patrauktų skaitytoją nelauktais įvaizdžiais, retai tesuteikdamas jiems kokias nors gilesnes simboliškas funkcijas. Viename eilėraštyje Sruoga rašo: „Aš pamilau, kaip gyvatą, / Tavo spalvą tylią".[13] Esame pripratę prie kasdieninėj kalboj vartojamos metaforos „rėkiančios spalvos", bet spalvos tyla — atvirkščia metafora — veikia mus neįprastai ir veda prie minties, kad spalvos, galėdamos tylėti, gali ir kalbėti, o tada ir pasakyti tą patį, ką žodžiai. Kitoj vietoj

[12] Sruoga, *Bangų viršūnės*, psl. 16-17. Visi čia cituojami Balio Sruogos eilėraščiai yra iš šio leidinio. Puslapiai dažniausiai pažymėti pačiame tekste, be atskirų išnašų.

[13] Ten pat, psl. 14.

skaitome: „Pavasaris jaunas... Pasaulis platus... / Taip žydrios jaunutės karionės“.[14] Kovinga jaunatvės dvasia čia susilieja su žydrios spalvos sukeltomis asociacijomis: ilgesiu, erdve, svajone. Rinkiny *Saulė ir smiltys* yra posmelis:

Erdvės žvaigždėtos,
Liepsna nusėtos,
Melsvūs svajonių kerai —
Tavo paliesta,
Klyksmu nušviesta
Ir išdalinta sapnais!

(psl. 70)

Svajonė, abstrakti sąvoka, čia turi ne tik spalvą (ji melsva), bet ir apčiuopiamą formą — ji auga gyva, kaip krūmas. Savo ruožtu, klyksmas vaizduojamas kaip šviesos versmė. Toks sugretinimas išsiplečia į visą posmelį ir apjungia jį į vientisą simbolių sistemą, nes žvaigždės ir liepsna taip pat yra šviesos versmė. Tada galime susidaryti sau prieš akis tokį savotišką posmelio peizažą, kuriame eilutes ir įvaizdžius, eventualiai reiškiančius šviesą, tiesiog ir pakeisime žodžiu „šviesa“. Rezultatas bus: *šviesa* (vietoj „erdvės žvaigždėtos“), *šviesa* (vietoj „liepsna nusėtos“), „melsvūs svajonių kerai“; „tavo paliesta“; *šviesa* (vietoj „klyksmu nušviesta“); „ir išdalinta sapnais“. O liepsna, kaip žinome, irgi gali turėti melsvą atspalvį, taigi, ir tie svajonių kerai mums į juos bežiūrint pavirsta į liepsnos skiautures. Gyva, kerojanti svajonė implikuotoj metaforoj tampa panaši į ugnį, o per tai — į šviesą, taigi, ir į tą klyksmą: visas posmelis degte dega ilgesingo svajonių klyksmo ugny. Pagaliau ir eilutė „tavo paliesta“ prade-

[14] Ten pat, psl. 21.

da priminti liepsnos prisilytėjimą, įtaigotą žodžių skambesiu: liesti-liepsna. O eilėraščio pavadinimas „Baltai gulbei", leidžia mums suprasti, į ką kreipiamasi žodžiu „tavo". Prieš akis dabar skrenda svajonėmis ir ilgesiu liepsnojanti balta gulbė — didelis, plasnojantis žmogaus dvasios gelmių, o kartu ir visų žvaigždynų simbolis. Beje, bemąstant apie gulbę, ir paskutinėj eilutėj „ir išdalinta sapnais", žodis „sapnais" pradeda skambėti panašiai kaip „sparnais", ir tų sparnų ritmiškas mojavimas, dalinantis sapnus, įveda eilėraštin ir laiko dimensiją. Tiek rusų, tiek ir prancūzų simbolistų poezija kaip tik ir pasižymi tokiais subtiliais implikuotų prasmių pustoniais.

Plačiausia prasme Sruogą su simbolistais riša tam tikras dualizmas, nors, kaip jis sakė, ir „be metafizikos": tam tikras polinkis savo poetišką pasaulėjautą suformuluoti kaip dviejų skirtingų vertybių, ar simbolių, ar įvaizdžių priešpastatymą. Paprasčiausia ir dažniausiai pasitaikanti tokio simbolistams artimo dualizmo išraiška yra veržimasis aukštyn, kur nors į erdvę, saulę ar žvaigždėtus tolius, nors tuo pat metu poetą traukia ir žemė savo gyvybiškumu, grožiu ir kančia. Gražiai šitą poetišką įtampą išreiškė Mykolaitis-Putinas paskutiniam savo eilėraščio „Rūpintojėlis" posmely:

> Dievuli mano, argi mūsų godos
> Tave prie kelio iš dangaus atprašė,
> Ar gal tos šviesios rudenio naktužės
> Tave iš mūsų žemės išsapnavo?[15]

Taip Putino Rūpintojėlis pavirsta kartu dangaus ir že-

[15] Vincas Mykolaitis-Putinas, *Poezija* (Vilnius: Vaga, 1973), psl. 337.

mės, žmogaus ir Dievo simboliu. Sruogos veržimasis į tolius dažnai būna audringas, tolygus gaiviškam jausmo antplūdžiui, ir dėl to daugely eilėraščių jis būna išreiškiamas laivo arba burių įvaizdžiu, audroje, tarp šėlstančių bangų, žaibų ir juodų verpetų. Tipiškas šiuo atžvilgiu yra posmelis iš eilėraščio „Vėtra":

Staugia bangos, luotą mėto, —
Lenkiasi irklai, —
Ir dangun, ugnim pasėtan,
Burias atkakliai...
Tartum išmelsto, žadėto
Siekia amžinai...

(psl. 60)

Yra ir lyriškų momentų, kur tolių ilgesys susipina su liūdesiu ir pagimdo dainą:

Įkiro šioj žemėj bedalėj klajot!
Noriu aš pakilti —
In dangų prabilti,
Mėlynei pakilęs tik himnus giedot.

(psl. 50)

Tame pačiame cikle, „Saulėleidžio giesmės", iš kurio ką tik citavom posmelį, Sruoga pereina per eilę jam tipiškų tolių, dainos ir dangaus ilgesio simbolių, galop pasiekdamas sprendimo, erdvės sudvasinimo, pavertimo jo, kaip poeto, sielos savybe:

Aš vienas keliausiu
Ir kelio neklausiu.
Žvaigždynas — tai kelias, dangus — tik
godelės skridimas žydrus!
O siela? Tai siela nerimsta...
Lyg jūra bangioji,
Lyg balti verpetai, lyg aras galiūnas taip blaškosi, siunta...

Nurimki! Te saulė nukrinta,
Te žiebias danguj pazarai.
Dangus kaip svajonė žydrus ir ugninis tuoj bus tavyje!

(psl. 48)

Erdvės sudvasinimas pasiekiamas ne tik kaip iš viso eilėraščio kylanti išvada, suformuluota paskutinėj eilutėj, bet jau vyksta tolydžio per kiekvieną posmelį, subtilaus žodžių žaismo dėka. Eilutėj „godelės skridimas žydrus" žodžiai „godelė" ir „žydrus", per abipusę sąveiką, *correspondance* įgyja vienas kito savybes, ir mūsų vaizduotėje žydri spalva tampa poeto dvasios dalimi. Tuo pat metu Sruoga nejučiom sulieja dvi skirtingas gramatiškas kategorijas — būdvardį ir daiktavardį — į vieną kokios tai „tarpinės būsenos" žodį: „lyg jūra *bangioji*". Toks jūros apibrėžimas savo ruožtu iššaukia dvasinę dimensiją tuo, kad žodis „bangioji" iškviečia sąmonėn kitą beveik to paties skambesio žodį, „brangioji", tuo būdu suliejant mūsų mintyse jūrą, bangas ir meilę į vientisą jausmą.

Galėjimas savy sutalpinti erdves taip pat grąžina galimybę priimti ir žemę, nes ir ji poeto sieloj gali sutilpti, kaip Putino Rūpintojėlis. Skrajūnas ir maištininkas Sruoga tada vėl kaip kūdikis glaudžiasi prie žemės krūtinės:

Numylėta, numylėta, tu, žemele,
Nesakyk, — paklydęs sūnus,
Nesakyk! — Aš grįžtu, būnu
Kaip tas vaikas paklusnus
Ir su dūšia ir su kūnu,
Užsidengusis skruostus — —
Numylėta, numylėta, tu, žemele!

(psl. 112-113)

Vėlesniuose savo eilėraščiuose Sruoga tolydžio vis mažiau skraido, vis atidžiau žiūri į žemę, rasdamas joje turtingą įvaizdžių ir simbolių šaltinį, pakankamą jo vis subtiliau besivystančiam talentui.

Sruogos „posūkis į žemę" jo lyrikoj tačiau nėra labai aiškiai pabrėžtas. Didelė dauguma jo eilėraščių iki pat galo išlaiko tą patį pakilų, lyg ir šventišką, toną su stilizuotos liaudies dainų kalbos priemaiša ir su simboliais, kurie tarnauja daugiau kaip intensyviai abstrakčios, dvigubos arba trigubos metaforos, negu kaip ženklai, nurodantys kokį nors išbaigtą, žodžiais vos atspėjamą, aukštos ir amžinos tiesos pasaulį. Šiuo atžvilgiu reikėtų sutikti su V. Kubiliaus išvadomis, kada jis rašo:

> XX a. lietuvių lyrikoje B. Sruoga buvo pirmasis ledlaužys, ėmęs valyti kelius naujoms poetinio mąstymo struktūroms, kurias pagimdė šio amžiaus žmogaus psichika, dvasinė atmosfera ir estetinė kultūra. Pati lietuvių poezijos vystymosi logika tuo metu reikalavo naujų vidinės analizės metodų, betarpiškesnių jausmo išraiškos būdų, judresnės vaizdo plastikos, poetinio žodžio daugiaprasmiškumo, muzikalesnės frazės ir kompozicijos. ...B. Sruoga, tur būt, stipriausiai pajuto poezijos meno atsinaujinimo ir pakitimo būtinybę — O lietuvių lyrikoje jis įvykdė savotišką perversmą, panašų į tą poetinio žodžio reformą, kurią Rusijoje atliko A. Blokas.[16]

Galima dar pridėti, kad iš tiesų Sruogos pirmykštis impulsas, suviliojęs jį pasekti rusų simbolistus iki tam tikros ribos, buvo daugiau susižavėjimas modernizmu, naujomis, tuo metu lietuvių poezijoj neįprastomis ar nepažįstamomis poetinės išraiškos priemonėmis, negu ko-

[16] *Bangų viršūnės*, psl. 368-369.

kia nors filosofinė ar teosofinė simbolių sistema. Šiuo atžvilgiu Sruoga daug mažesnis simbolistas už Jurgį Baltrušaitį ar net Vincą Mykolaitį-Putiną. Paskaičius kai kuriuos iš jo paskutinių eilėraščių, peršasi net mintis, kad Sruoga mažai teturėjo natūralaus palinkimo į simbolizmą, kad jo „užslėptas talentas". krypo daugiau į realistinį, net satyrišką, stilių. Satyrinės poezijos pavyzdžių Sruogoje, tiesa, labai maža, [17] bet, juos paskaitęs, jautiesi tartum būtum išsiveržęs laisvėn iš tamsaus ir dulkino vartotų simboliškų rakandų sandėlio. Štai pora posmelių iš Sruogos ciklo „Miestas":

Rūksta žibintai, skaidrina gatvę,
Blizga žemčiūgai, tviska briliantai...
Aklą jaunatvę, anksčią senatvę
Gatvės doroje glaudžia amantai...
Kad išgyventai ir nepasentai,
Ir neprakeiktai miestą ir gatvę —
Yra aptiekos ir foliantai...
Blizga žemčiūgai, tviska briliantai,
Rūksta žibintai, skaidrina gatvę...

Dūmuos paskendus, ūžia kavinė,
Liūdi buržujus, gerdamas alų...
Nuogos krūtinės, kojos šilkinės
Tviska ir šlama arti be galo...
Liūdi buržujus, gerdamas alų...
Kvepiantis kūnas, kojos šilkinės...
Doleriai, markės... Užimtas stalas...
Liūdi buržujus, gerdamas alų.
Dūmuos paskendus, ūžia kavinė...

(psl. 209-210)

[17] Labai stiprų įspūdį tačiau sudaro satyriniai elementai Sruogos prozos kūriny *Dievų miškas*, nepaisant tragiško jo turinio.

Visame eilėraštyje jaučiasi sveikos, stiprios asmenybės humoras, savotiška distancija nuo žmogiškų silpnybių karnavalo, primenanti net ir Henriko Radausko eilėraščių toną. Bet ir čia yra ryšys su simbolizmu, arba, šį kartą jau tiksliau pasakius, su kai kurių simbolizmo aspektų satyra. Mat tas šilkinis, gundantis „kojų šlamėjimas" aidu atsišaukia į Aleksandrą Bloką, kuris vėlyvam savo eilėrašty „Nepažįstamoji" Petrapilio puvėsių žaltvykstėmis nušvietė savo Gražiausiąją Damą, nors visvien jos vaizdas išlaikė savo esmę kaip didžiosios amžių paslapties simbolis; šitos dimensijos trūkumas Sruogoje kaip tik ir padvelkia Bloko satyra. Palyginimui pacituosiu tris Bloko posmelius. Jo eilėraščio fonas: girtas, ciniškas Petrapilis, kuriame poetas praleidžia vakarus pigiam restorane, tarp girtuoklių, prostitučių ir apsnūdusių kelnerių. Alkoholio migloj jam kas vakaras pasirodo juodais šilkais šlamėdama Nepažįstamoji:

I medlenno, projdia mež pjanymi,
Vsegda bez sputnikov, odna,
Dyša duchami i tumanami,
Ona saditsia u okna.

I vejut drevnimi poverjami
Ejo uprugije šelka,
I šliapa s *traurnymi perjami*,
I v kol'cach uzkaja ruka.

I strannoj blizostju zakovannyj,
Smotriu za tiomnuju vual'
I vižu bereg očarovannyj
I očarovannuju dal'.[18]

[18] Aleksandr Blok, *Stichotvorenija*. . . , psl. 177.

Lėtai praėjusi tarp latrų
Be palydovų visada,
Migla ir kvepalais padvelkus,
Prie lango sėdi ji viena.

Senolių padvelkia legendomis
Jos tamprūs šilko apdarai
Ir skrybėlė su plunksna getulo,
Ir liekni pirštai žieduose.

Jos artumos keistos sukaustytas,
Žvelgiu pro tamsųjį vualį
Ir pamatau užburtą krantą,
Ir pamatau užburtą tolį.

Balį Sruogą užbūrė ne pasakų, bet istorijos toliai, ir pagrindinę savo talento jėgą jis pasuko į teatrą, į istorinę dramą. Sruogos teatre, tiesa, irgi yra šiek tiek simbolizmo elementų, bet tai jau būtų kita tema.

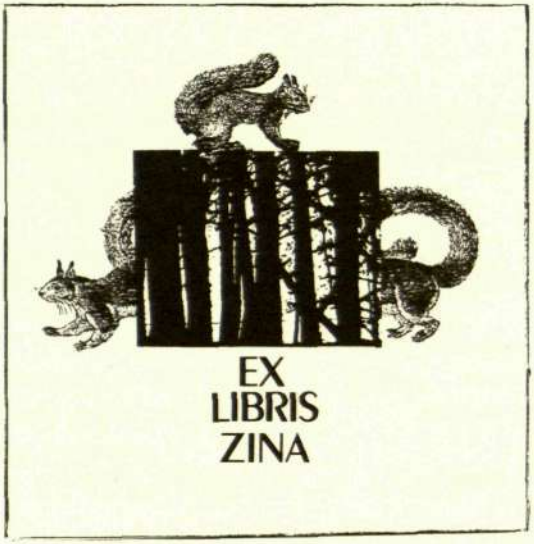

IKARUI

RASA ŠILĖNAITĖ

sparnų įsigeidęs
sparnus gavai

beliko
erdvė
beliko vaškas

gerai parinkai
kiek reikėjo — pakėlė
aš — ne aukštai

sveikas sugrįžęs

ŽEMGALIAI

įsivaizduoji?
gyventi žemės gale
žinoti: ši troba paskutinė,
kieme — begalybė

galvoki
kokia atsakomybė
mylėti beribį žvaigždyną

įsivaizduoki pavojų —
kertama malka paslystų
tamsą praplėštų
žemė pro skylę išsilietų

kruopščiai į aruodus surinktas
piktžolių derlius
pienių aitvarėliai
pikčiurnų varnalėšų vaikeliai
pilkos sėklos
kiekvieno ištremto augalo

iš miltų
moterys keps rupią duoną
pūkais kimš pagalves
o vyrai dulkinam kieme
kuls, kuls kietus juodus grūdelius
ir šluostysis prakaitą
gestančioj šviesoj

JOGAILA

Jūs tebeturite
tik vieną pasiuntinį
ir tas tinginys

Kiek milžinų apvogėt?
Kiek slibinų papjovėt?
Kiek pilių pagrobėt?
Kiek vaikų pagimdėt?
Kiek aukų paaukojot?
Kiek dainų sudainavot?
Kiek pasakų atpasakojot?

Aš nebe namiškis
Atsiųskit žinių, atsiųskit pasiuntinį
Kvieskit į puotą —
pamatysim, kiek kraujas atstos

MANO ŽMONĖS

mano žmonės
raumenų neturi
turi
kaulus, kraujo indus
ir akis
kaip šulinius
apskretusius nuo sūraus vandens

jie
nevirškina
jų kvėpavimas, jų dauginimasis
nesvarbūs
nervų gal ir turi

jie stovi
vėjo perpučiami
jie stovi
jie stovi

PADAVIMAS

amžinai kažin kas skęsta
ežero dugne —
ten mačiau deimantą
slibino atvertą akį;
paslaptim apaugusios
tos gelmės —
negirdi, kaip naktį
vaitojimu verda?
viliojanti gelmių mirtis
išduoda — neiki
Aš slibino nepasotinau

LAPKRITIS

vėl tarp mūsų
slenka erdvė

švilpiančiu kvapu
lapus nubraukdama

sujaudinanti dangų

žiūrėk: matyki
šaką kiekvieną
visų stogų aštrumus

tebūnie nuogas tavo miestas
teateinie mano karalystė

saulė
iškišo
pro debesis
liežuvį

sulaižė
dienos
likučius

SINBADAS

AUSTĖ PEČIŪRAITĖ

Jis dažnai nusižudydavo. Jis, elegantiškas svetimšalis, mėgstąs puošnų tragizmą, miršta gimnazijos scenoje. Kartą jam dvidešimt minučių iš perskrostos gerklės lygiu upeliu tekėjo kraujas. Galima spręsti, kad už to slypėjo nemalonus, gėdingas įvykis, kurio smūgio nustelbti negalėjo net šaunūs balti miegamojo baldai, kurie pagaliau liko taip baisiai aptaškyti, kad ilgai pustuščiuose stalčiuose teliuškavo kraujo klanai, tarp kurių jis kelis kartus mirė, kiekvieną kartą kitoj vietoj griūdamas lovon. Prieš publiką persiskrosti gerklę labiau tiko vakare. Suplaukia iškviestosios „Skausmas", „Ašaros", „Pasibaisėjimas", „Pasibiaurėjimas", „Išgąstis", „Neurozė", „Nusiminimas" ir „Maniera". Šiuo atveju viskas tik simuliacija ir erzacas, ir anksčiau minėtos Damos užsiėmusios laužo rankas prie tikrojo savižudžio, kurio niekas neminės, net laikraščiai atmes jo mirties žinutę. Jis nebesiryžo toliau grumtis ir, užsidėjęs iš perskaityto laikraščio sulankstytą kareivėlio kepurę, šoko nuo tilto upėn ir tuojau pat paskendo, aišku, kareivėlio kepurė ne taip greitai sumirko ir kaip laivukas nešėsi srove. Sako kiti, „Šis popierinis laiviukas kažką bendro

turi su Sinbadu!" Praeiviai pastebėjo, kad netrukus ant tilto atsirado minėtos Damos. Jų išbalusios pėdos kartais net nelietė šaligatvio. Jos laužė rankas, aimanavo ir plevėsavo savo permatomom rankovėm ir mosavo žvilgančiais pagaliukais.

Jei reikėjo žudytis popiet, svetimšalis gerdavo nuodus. Prarijęs paskutinį lašą, kaip daugelis nelaimingų teatralų jis staiga nusprendžia, kad norėtų tapti jūreiviu, panašiu į Sinbadą, kad anaiptol jis turi bilietus kažkokiam koncertui, kur dirigentas iš pykčio kartą sau nusikirto ranką, bet lengvai ir greitai išgarsėjo, stumiamas savo nesutramdomo talento ir erudicijos.

Jis supranta, kad buvo nelaimingas vien todėl, kad skaitė novelę apie Puikią Mergaitę, kuri atostogavo prie jūros, smagiai bendravo su draugais, vakare sėdėjo prie laužo, buvo dora, sveikai graži, o paskutinę atostogų dieną ėmė ir paskendo, išplaukusi saulės jūroj nušviestu taku po lengvo, lyriško pasierzinimo su energingais, bet pernelyg neprotingais jaunuoliais. Kiekvienoj apysakoj ši dora mergina, aiškiai nenusipelniusi tokio žiauraus ir nelogiško likimo, vis skendo ir skendo, įvairiais būdais žengdama mirtin. Tai upėje, tai ežere. Kai ji pagaliau trečią kartą paskendo Jūroje, jam pasidarė visai blogai. Jis isteriškai atvėrė langą, ir miesto namai jam pasirodė slepiantys keistus ir nenormalius polinkius, sužeistas ir apvytusias sielas, verčiančias žmones vilioti į savo namus nekaltas būtybes. Pats baisiausias iš neseniai išpopuliarėjusių kankinimo būdų jam atrodė užrakinimas didelėn bibliotekon.

Kartais jis maišė du žodžius: „Kankynė" ir „Laimė". Geriems draugams jis dažnai išsireikšdavo — „Nežinau didesnės Laimės kaip būti užrakintu Bibliotekoj". Vienas draugas jam patarė, kad kai bibliotekos

garsiakalbis praneša, kad už penkiolikos minučių biblioteką uždarys, neišeiti kartu su tvarkingais lankytojais, bet įlisti į kokį nuošalų kampelį, apsidengti knygomis. Taip tarnautojai, manydami, kad biblioteka tuščia, išeis, o jis atsargiai, nes tamsoj knygos tartum bauginančios, patyliukais vėl ištrauks atlasą ir galės per naktį pirštu vedžioti Sinbado kelius Jūrose nuo salos į salą ir, informacijos stokojant, pasiskaityti dokumentinį straipsnį, „Ar Sinbadas Jūrininkas-Mėgėjas ar Profesionalas?" Tai buvo dvejų skirtingų nuomonių mokslininkų bendrai rašytas straipsnis.

Vienas tvirtino, kad patsai plaukęs kartu su Sinbadu, nors buvęs labai jaunas ir labai nedrąsus, bet puikiai sugyvenęs su Sinbadu, lošęs domino, ir kartu su garsiuoju pasakų herojum buvęs gyvačių saloj ir pergyvenęs tas pačias nepakartojamas emocijas.

Pirmasis mokslininkas tvirtina, kad skrynioj dar laikąs savo jūreiviškas kelnes ir trumpikę, nes, būdamas švelnaus ir sentimentalaus būdo, kartais tuos nuotykiuose dėvėtus drabužėlius išlanksto ir, užsižiūrėjęs į kokią juose skylutę, per ją mato šėlstančias bangas ir panašius jo ir Sinbado praeičiai būdingus vaizdus. Antrasis mokslininkas teigia, kad užaugęs smiltyse, žvejų kaimely ir nuo mažens prisiklausęs pasakų apie Sinbadą, kad kiekvieną kartą pasakos detalės buvo kitos, kad jis jas visas užrašė ir kad Sinbadui būtų reikėję gyventi keturis šimtus metų ar ilgiau, kad kiekvieną detalę būtų įmanoma chronologiškai sudėstyti jo gyvenimo eigon. Jisai tvirtina, kad buvo keturi ar penki Sinbadai — visi gyvenę ir augę Bagdade ir jei ne tą pačią dieną, bent tais pačiais metais išplaukė jūron.

Jis respektuoja pirmojo mokslininko faktais grįstus dėstymus, bet prideda, kad pirmasis mokslininkas gali

aprašyti tik kokį penktadalį mūsų Sinbado nuotykių, nes jam fiziškai buvo neįmanoma kartu būti su visais penkiais Sinbadais. Pirmasis mokslininkas, apsvaigęs savo atsiminimais, truputį abejoja, bet pagaliau laimi racionalusis galvojimo procesas ir jis sutinka, kad antrasis mokslininkas greičiausiai teisus, tik abejoja ar sutapimas gali būti toks tobulas, kad visų penkių jūreivių vardai būtų „Sinbadas". Abu atmetė teoriją, kad vienas iš penkių Sinbadų buvo Kristus, ir kitą, kad Kaligula buvo Sinbadas, trečią, kad Savonarola. Antrasis mokslininkas postringavo — jei anuomet buvo keli, o gal net keliolika Sinbadų, kodėl šiandien mes neužtinkame to tauraus ir laimingo jūreivio, įamžinto Gojos portrete?

Pirmasis mokslininkas aiškina, kad ir šiandien Sinbadas plaukiojo jūrose, bet nuotykių ir komercijos keliai niekad nesikerta. Jis tvirtina, kad jo pažįstami piratai jau du kartus matė jojo laivą melsvom burėm. Antrasis mokslininkas tvirtina, kad jo pažįstami piratai du kartus matė Sinbado laivą rausvom burėm. Čia abu mokslininkai ėmė aršiai nesutikti. Vienas įrodinėjo, kad dabar, nebekomerciniais keliais plaukiodamas, Sinbado laivas turi mėlynas bures, kitas, kad Sinbadas nesibodi reto paprekiavimo egzotiškuose uostuose ir jo laivo burės rausvos. Aš pati vienu metu ant palangės laikiau žaisliukus-termometrus. Turėjau paukščiuką išskėstais sparnais, kurio spalva keitėsi iš mėlynos į rausvą, išpranašaudama rytdienos orą. Manau, kad dabartinis Sinbado laivas tai didžiulis barometras, perspėjantis žinančius, jukinantis netikinčius, nes jiems atrodąs kaip didelis žaislas, kokio nors aikštingo turtuolio jachta, plaukianti į Pietų Ameriką, kurioje siaučia kvailai apsitaisę senstantys turtuoliai.

Minint šiuos nepiktus termometrus-žaisliukus, tur

būt, reikėtų paminėti ir žavingą paragrafą Max Beerbohmo rašiny apie išprususius madų sekėjus. Jis juokaudamas teigia, kad ateity tobuliausias apsirengimas pajėgs keistis su nešiotojo nuotaikom ir nuomonėm. Mums teks patiem matyti, kaip marškiniai ir kaklaraiščiai staiga pakeis spalvą, kaip ant lygios medžiagos atsiras raštai, kaip nosinė pavirs skrybėle, o skėtis pirštinėmis, siauras sijonas pūstu ir panašiai. Rašinys buvo parašytas 1896-tais metais, ir Beerbohmo biografijos autorius rado priežastį paminėti, kad per kelis jų susitikimus Beerbohmo itališkoj viloj, kurioje jį prižiūrėjo bendraamžė senutė, Beerbohmas dėvėjo išskirtiną sambrėškio spalvos liemenę.

Kas linkęs pasigrožėti pikantiškai absurdiškom istorijom prisimins, kad Sinbadas dažnai per neapdairumą atsirasdavo nepageidautinose vietose, situacijose, tai bibliotekoj, tai scenoje, ložėje, už stalo su ministrais ir pedantais. Ir visur jis pasielgdavo netaip. Bibliotekoj jo raudonom kelnytėm apvilkta beždžionytė „Nancy" pasielgė netinkamai ir vulgariai. Valgant pagarbius pietus kokioj sostinės puošnioj salėj, Sinbadui staiga pasinorėdavo ant sienos užrašyti savo vardą — S-I-N-B-A-D-A-S, tegu kiti mano, kad tai kokio vaikiūkščio, chuligano gatvės ir žaidimų vardas. Nors iš tikrųjų Sinbadas pats kadaise ir buvo gatvių berniukas.

Abu mokslininkai baigia savo straipsnį, aiškindami ryšį tarp Sinbado ir saulėleidžio. Jie rašo, kad saulių yra šimtų šimtai. Bent kelios dešimtys tūkstančių orbituoja mūsų planetą. Vakarop jos ima leistis, vienos nugrimsta ežeruose, upeliuose, kitos sulenda į žemę, dar kitos pasislepia miškuose, tankumynuose. Jūros saulė, aišku, grimsta jūron. Iš horizonto šonų atplaukia masyvūs

tamsūs laivai tamsiom burėm. Jie pasirodo toli ir susirikiuoja eilėje, vienas šalia kito plaukdami krantan jie uždengia dangų — mokslininkai teigia, kad viename iš tų laivų ir yra Sinbadas. Jį susirasti iš tikro visai paprasta.

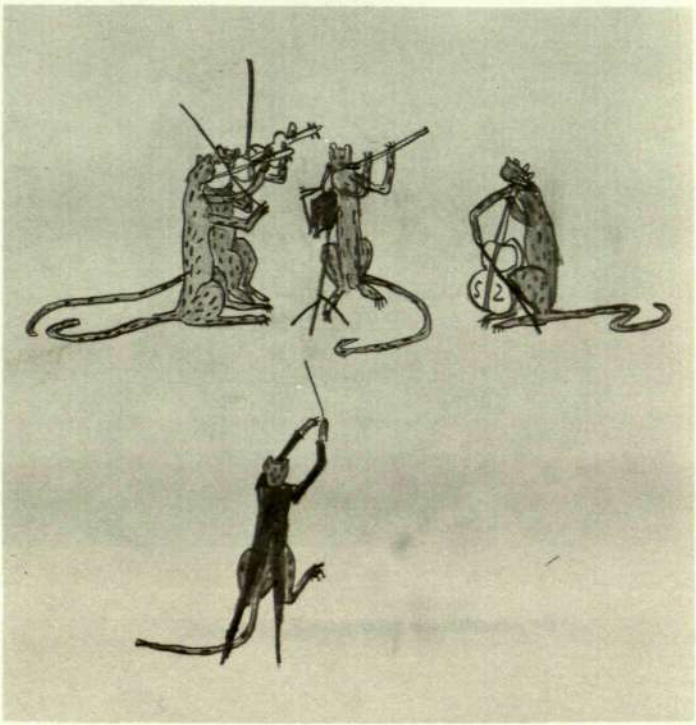

SIGITA KONDRATAITĖ

gimė 1950 m. Vokietijoje. 1971 m. baigė Mount Holyoke College — istoriją ir meno istoriją. Nuo 1973 m. dirba Paryžiuje privačioje grafikos studijoje.

Be pavadinimo (platumas 7,5 cm)

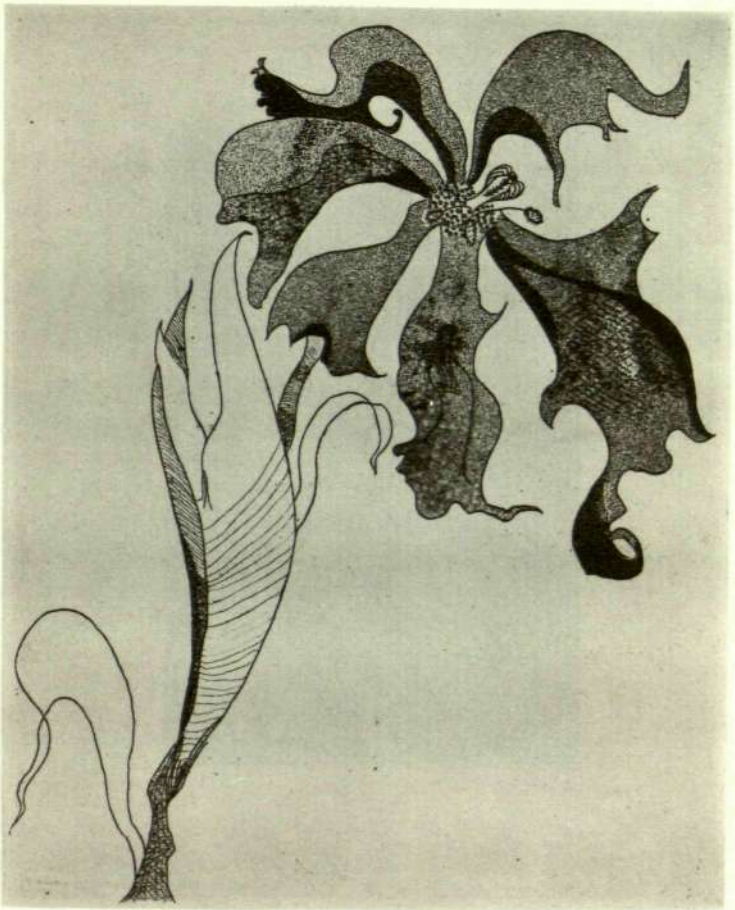

Tulpė (16 cm x 13 cm)

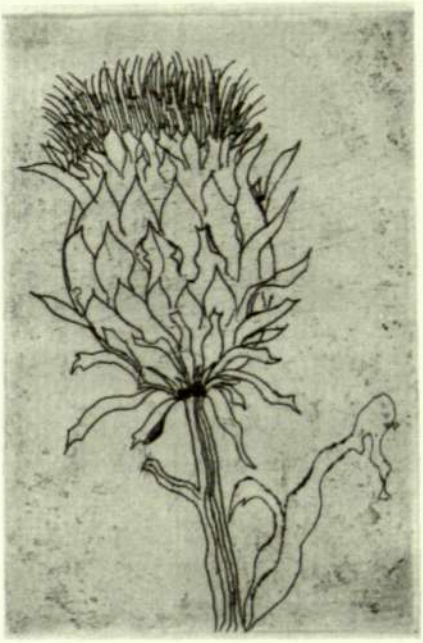

Artišokas (I stovis) (9 cm x 6 cm)

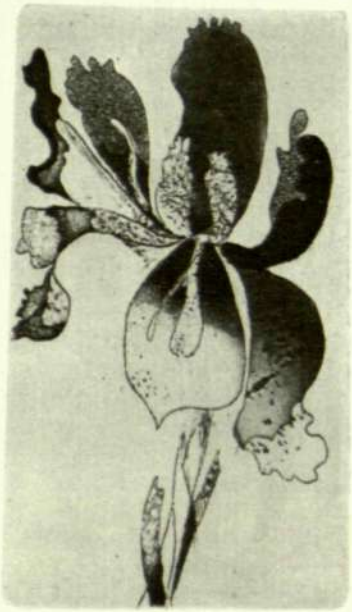

Iris (9 cm x 5 cm)

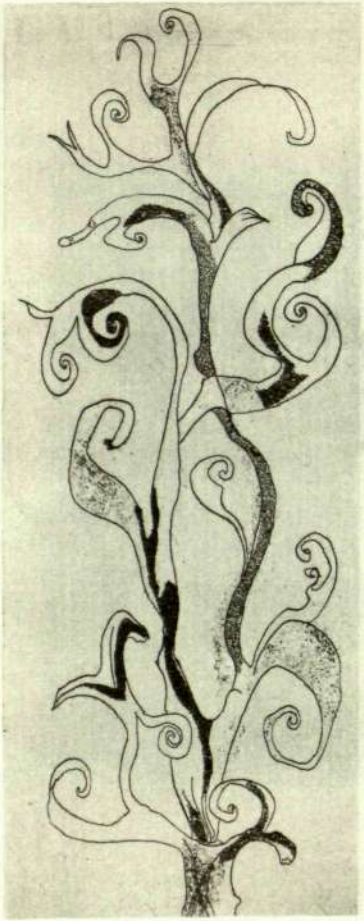

Fantastiškas augalas (13 cm x 5 cm)

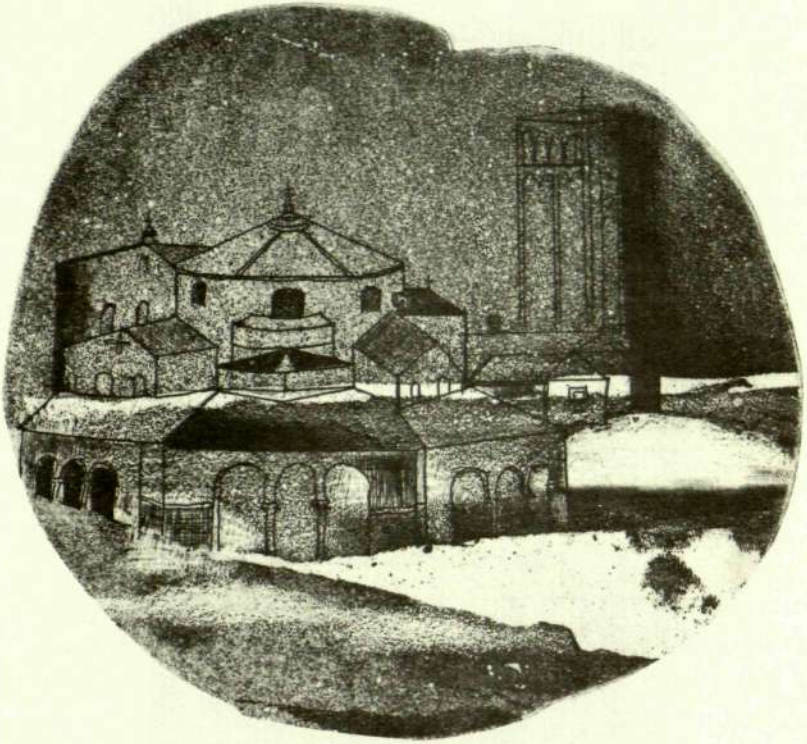

Torcello (platumas 11, 5 cm)

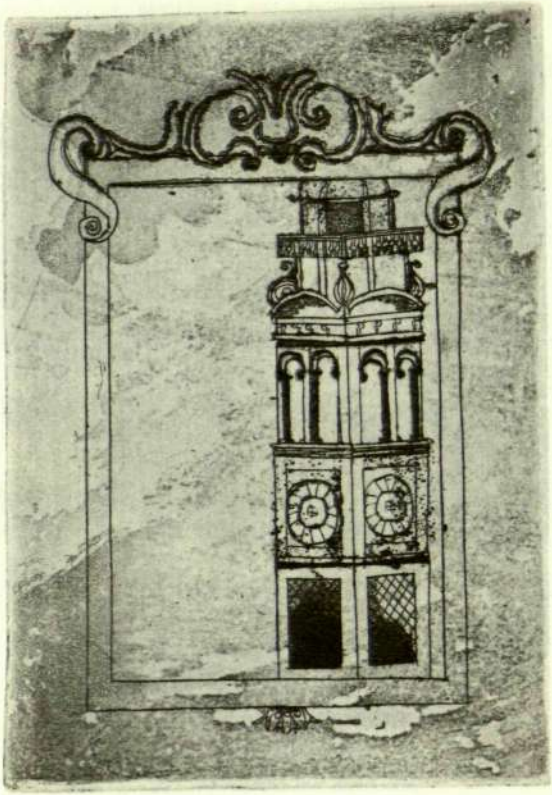

Venecijietiškas veidrodis (Sta Maria Formosa) (11 cm x 8 cm)

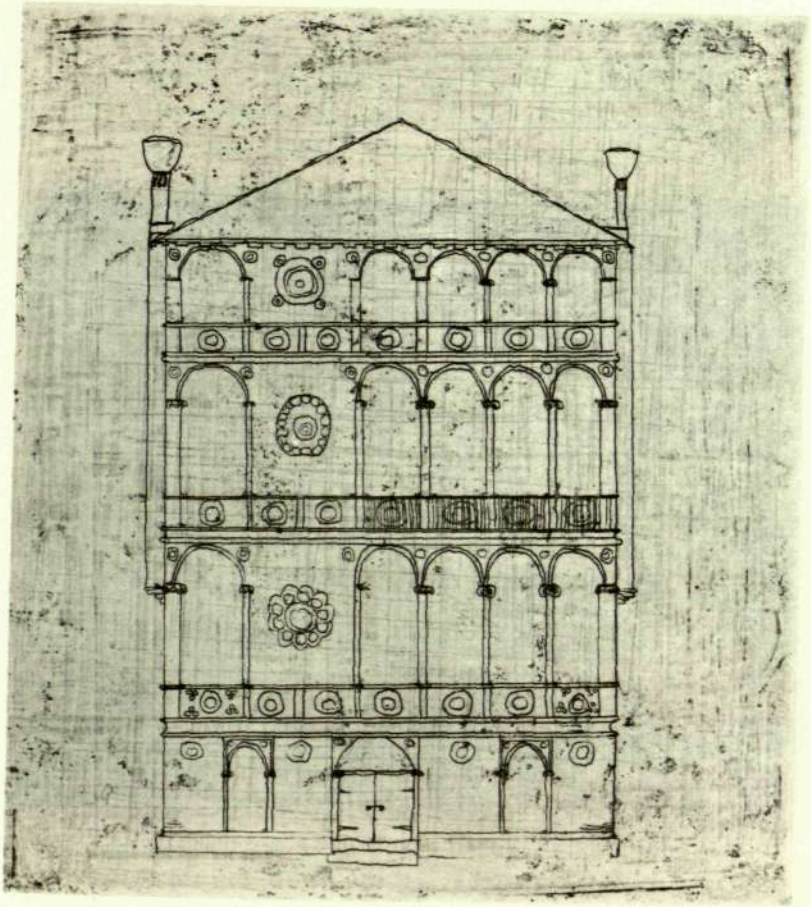

Ca' Dario (Venecija) (13 cm x 11,5 cm)

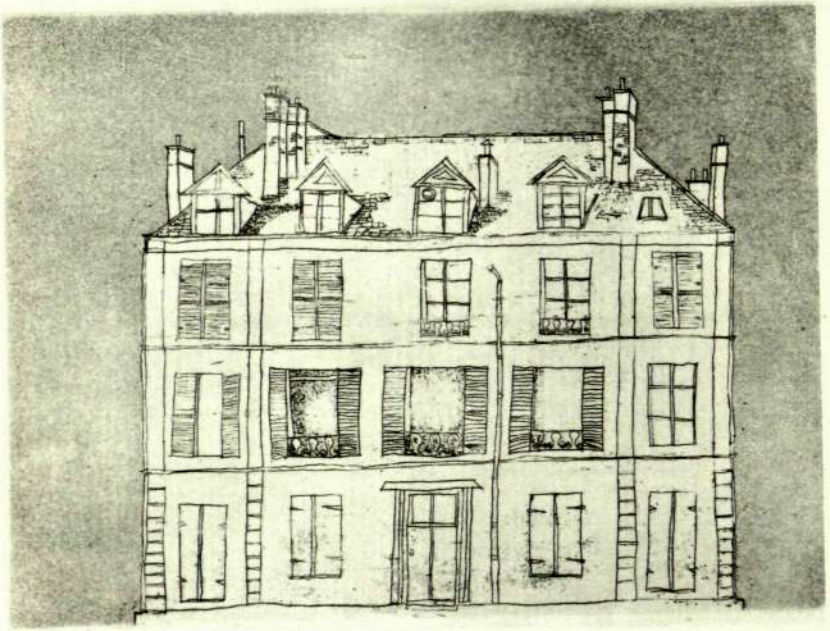

Longjumeau (I stovis) (11 cm x 15 cm)

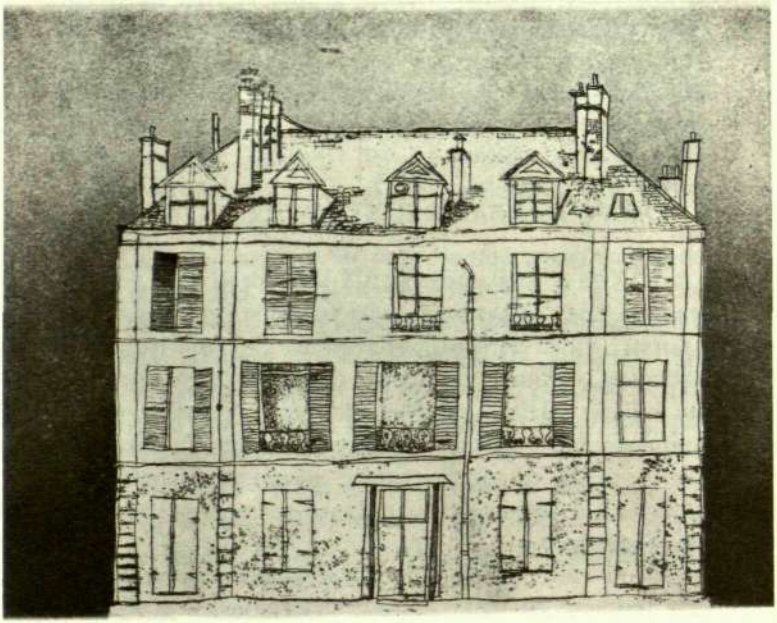

Longjumeau (II stovis) (11 cm x 15 cm)

VULCANUS JAGAUBIS

Ugnis szwenta, Feuer-Gott.[1]

A. J. GREIMAS

I. *DIEVŲ DARBAI IR JŲ ŠVENTĖS*

XIX-jo a. pabaigoje ir XX-jo a. pradžioje iškilusi reakcija prieš romantizmą mitologijos srityje pasireiškė išsamiu „dievų sąrašų" patikrinimu, „tikrų", istoriškai paliudytų, pakankamai dažnai paminėtų, dievų ieškojimu ir jiems oficialių metrikų sudarymu. J. Baliui, vadovavusiam šiai „valymo" kampanijai lietuvių religijos srityje, pavyko dievų inventorių sumažinti iki keliolikos rimtų — bet, deja, jokios religinės visumos nesudarančių — vardų.[2])

Šiuo metu mitologijos tyrinėjimuose besireiškiančios tendencijos veikia, šiuo atžvilgiu, visai priešinga kryptimi. Toli gražu neatmesdami filologijos išdirbtų metodų nei istorijos šaltinių patikimumo kriterijų, šių dienų mitologai visų pirma bando suprasti globalinę vienos kurios religijos struktūrą ir reikšmę, ieškodami nustatyti dievų vietą ir jų reikalingumą atskirose sakralinėse konstelacijose, jų ankstesnius ar vėlesnius paminėjimus istoriniuose tekstuose, jų vardų fonetinius atitikmenis laikydami antros eilės rūpesčiais. Šioje pers-

pektyvoje, pavyzdžiui, dievų vardai, jų dažnai konvencionaliai besikartojantys atributai, turi mažiau svarbos, negu jų veiklos sferų, jų funkcijų, o drauge ir jiems skirto kulto ir su juo surištų apeigų nustatymas.

Viena iš aktualių šių dienų lietuvių mitologijos užduočių galima laikyti *naują* kalendorinių švenčių ir su jomis surištų papročių ir apeigų aprašymų *perskaitymą*. Medžiagos šioje srityje ir surinkta, palygint, nemažai, ir J. Balys ir vėl čia užima, savo asmeniška veikla ir organizaciniu darbu, vadovaujančią, neginčijamą vietą. Tačiau „skaityti" lotynų kalboje etimologiškai reiškia „atrinkti", o atrinkimas priklauso visų pirma nuo to, ko renkant ieškoma.

Kalendorinės šventės, kaip žinoma, surištos su gamtos sezonų kaita, o agrarinėse visuomenėse, ir su žmonių ūkio darbais ir rūpesčais. Šie darbai, besikartojantys metai po metų, turėjo būti atliekami pagal numatytas taisykles ir nuostatus, jie turėjo būti palaiminti, globojami, jų pasisekimas buvo proga dievams už jį padėkoti ir patiems pasidžiaugti. Tad amžinai grįžtančio darbų ir švenčių ciklo negalima atskirti nuo religijos: dievai juose dalyvauja nei kiek nemažiau negu žmonės. Ritai ir mitai, liturgija ir teologija yra neatskiriami dalykai.

Atskirų visuomenių religingumo laipsnis nėra vienodas, net ir pavieniai individai, dalyvaudami apeigose, jas daugiau ar mažiau išgyvena ar supranta. Tai tuo labiau tinka tokiai lietuvių religijai, kuri nuo XV-jo iki XIX-jo amžių — laikotarpis, kurį kaip tik aprėpia istoriniai šaltiniai ir etnografiniai duomenys — išgyveno nuolatinį, nors ir palyginti lėtą degradacijos procesą. Mitologas čia turi elgtis kaip archeologas ir į XIX-jo amžiaus užrašytą vaikų žaidimą ar suaugusiųjų

daromus tradicinius pokštus-vaidinimus žiūrėti, kaip į religinio gyvenimo liekanas ir bandyti atstatyti jų originalias formas ir turėtą prasmę.

Užtat čia pasiūlomas naujas *skaitymas*, kurio pagalba bandoma atstatyti vieno lietuvių ugnies dievo senoviška figūra, surišant jį su kalendorinių ir darbo švenčių papročiais, dažnai degraduotomis formomis išlaikiusiais tam dievui skirto kulto pagrindinius elementus tėra, nemaža dalimi, tiktai J. Balio, jo bendradarbių ir mokinių surinktos medžiagos kiek kitoks sudėstymas. Jam šia proga reikia tad pareikšti padėką ir pripažinimą.

II. *GABJAUJIS IR GABJAUJA*

2-1. *Dievo vardo problema*

Savo *Lietuvių liaudies pasaulėjautos*[3] viename poskyryje, pašvęstame ugnies garbinimo klausimams, J. Balys, plačiau aprašęs šeimos židinio globėjos *Gabijos* kultą, vienu paragrafu kondensuotai išdėsto visą su dievu *Gabjauju* surištą problematiką. Štai jinai:

(1) Dievas *Gabjáujis*, „deus horreorum", t.y. „sandėlių ir svirnų dievas", pirmą kartą paminėtas Th. Schultzo lietuviškoje gramatikoje (1673 m.)

(2) Kituose šaltiniuose minima *Gabjáuja*, pirmą kartą paliudyta Praetorijaus (XVII a.)

(3) Šalia šių dviejų formų ne ką vėliau užregistruotas ir ugnies dievas *Jagaubis* (J. Brodowski, 1713-1744, ir Ruhigo žodynas, 1747).

Kol kas atidėdami šio dievo (1 ir 2) vyriškosios ar moteriškosios lyties klausimą, sutikime visų pirma su K. Būgos tvirtinimu, kad *Gabjáujis* ir *Jagaubis* yra vie-

no ir to paties žodžio dvi skirtingos formos, priklausančios nuo jo sudarymo būdo, taip kad, pavyzdžiui,

$$\frac{\text{Gab-jáujis}}{{}^{\times}\text{Jau-gabis}} \simeq \frac{\text{kali-bóba}}{\text{bob-kalys}^{4})}$$

papildydami, kad taip padarytas sudėtinis žodis vėliau, metatezės keliu, virto iš ***Jau-gabis*** į ***Ja-gaubis***.

Vis dėlto, nors šis aiškinimas gramatinėje plotmėje ir atrodo visai patikimas, jis palieka atvirą semantinę problemą: ***Gab-jáujis*** šaltiniuose apibūdinamas kaip „deus horreorum", tuo tarpu kai ***Jagaubis*** išverčiamas kaip Vulcanus, kaip Feuer-Gott.

2-2. *Volcanalia*

Neseniai pasirodžiusiame savo veikale,[5]) G. Dumézil bando atstatyti romėnų ankstyvojo rudens šventės, vadinamos *Volcanalia*, prasmę ir ritualą. Ši šventė romėnų kalendoriuje fiksuota rugpiūčio mėn. 23 dieną, neužilgo po javų derliaus suėmimo ir suvežimo, per pačias besibaigiančios vasaros kaitras. Jos tikslas — maldyti ir permaldauti archaišką romėnų ugnies dievą *Volcanus*, kurio žinioje ir galioje buvo tuo metu kylantys gaisrai — didžiausia žemdirbių nelaimė.

Grįžę į Lietuvą, randame panašią situaciją, su tuo skirtumu tiktai, kad, klimatinėms sąlygoms esant skirtingoms, suvežtus javus mūsų valstietis turėjo saugoti ne nuo kaitros gaisrų, o nuo ankstyvo lietaus, sukraudamas juos džiovinimui į apkūrenamus pastatus. Lasicijaus (XVI a.) tekstas šia prasme išsamus: „Kadangi dėl vasaros trumpumo nupiautų javų nespėja visiškai išdžiovinti, tą darbą užbaigia pastogėse prie ugnies (toliau, dėl teonymo neaiškumo, cituoju originalą). Tum vero precandus est illis hisce verbis Gabie deus: *Gabie*

deuaite pokielki garunuleiski kibixstu. Flammam inquit eleua, at ne demittas scintillas."[6]) Malda, kurios ištrauka čia lietuviškai paduota, kreipiamasi į dievą (ar dievaitę?) *Gabiją* prašant, kad jis (ar ji) „pakeltų garą" t.y. kad iš akmenų sukrauta krosnis garuodama didintų šilimą, ir kad „neleistų kibirkščių", kurios galėtų uždegti jaujoje išklotus javus.

Šis tekstas, nors ir vėl iškelia dievystės lyties klausimą, yra tikslus ir aiškus, pagal jį galima nustatyti (a) kad dievas (ar deivė), į kurį kreipiamasi, yra *ugnies dievas*, keliantis gaisrus, (b) kad jo gyvenvietė — *jauja* ir, būtent, jos krosnis ir (c) kad į jį meldžiamasi rudenį, po derliaus suėmimo.

Kiti tekstai, jam neprieštaraudami, papildo mūsų žinias apie šio ugnies dievo kultą. Pagal Praetorijų[7]) *Gabjauja* garbinama kūlės pabaigtuvėse, kurios irgi vadinamos, jau vėlesniuose šaltiniuose, *gabjáuja* (Viduklė, J. Jablonskis, M. Miežinis) arba *gabjaujis* (A. Juška)[8])

2-3. *Gabjauja*

Gabjauja — tai religinė ceremonija, lydima ritualinės puotos, tai, greičiausia, religinė kaimo bendruomenės šventė, atitinkanti romėniškoms *Volcanalia*, pamažu pavirtusi, senovės tikėjimui degraduojantis, pabaigtuvių vaišėmis ir religinės prasmės nebetekusiais papročiais ir žaidimais. Jos bent dalimi atstatymas nėra sunkus: Praetorijaus dar religinę prasmę išsaugojusį aprašymą galima papildyti jam neprieštaraujančiais folkloriniais duomenimis.

Pagal Praetorijų, *Gabjaujos* garbei tą dieną buvo aukojamas gaidys, o šeimininkas, pakėlęs alaus kaušelį, kalbėdavęs: „Viešpatie dieve, Gabjauja, mes tau padė-

kavojam, jog galėjom tavo šitas gera dovanas gerai išdirbti"[9]) Šis maldos tekstas patvirtina jau Lasicijaus aprašytus *Gabjaujo* santykius su žmonėmis ir jo veiklos sferą: bendruomenė, anksčiau prašiusi, kad jis sulaikytų savo kibirkštis ir padėtų džiovinti javus, dabar dėkoja jam, kad galėjo netrukdoma juos „gerai išdirbti". Žemės vaisiai, kurių panaudojimas priklauso nuo *Gabjaujo* malonės, tampa tuo pačiu lyg ir jo paties žmonėms skirta „gera dovana".

Gabjaujos šventė, apibendrinant turimus — nepilnus — duomenis, susideda iš kelių autonomiškų elementų:

(1) Gaidžio aukos,

(2) Vaišių, susidedančių iš augalinių patiekalų, be mėsos,

(3) Kuršio nešimo,

(4) Jaunimo linksminimosi: šokių ir žaidimų, bendrų visoms šios rūšies šventėms.

2-3-1. *Gaidžio auka*

Praetorijaus užrašytas gaidžio aukojimas patvirtinamas ir kitų šaltinių, o visų pirma — A. Juškos, kuris savo žodyne duoda sekantį pavyzdį: „*Ant gabjaujo mušma deiviui gaidį*, kurį laikėme jaujoj, klojime"[10]). J. Balys patvirtina šį privalomą gaidžio piovimą papildomomis žiniomis iš visai kito krašto — Žiežmarių, kartu cituodamas ir Donelaičio pabaigtuvių aprašyme minimą dainą, kurioje „Laurienė su Pakuliene garbino gaidį"[11]). Taigi, į gaidžio auką reikia žiūrėti, kaip į galutinai nustatytą religinį faktą.

Pažymėtina ta proga ir gaidžio rolė pačios kūlės metu: pagal A. Jušką, jis laikomas „jaujoj, klojime",

jis būna „iššertas prie vėtymo"[12]). Taigi, gaidys nėra tik banalus deiviui skirtos aukos objektas, jis kartu yra lyg ir *Gabjaujo* metonimas, jo laikinis įsikūnijimas: jis prižiūrimas kūlės metu, jam skiriami per vėtymą nusibarstę grūdai. Neužmirština ir tai, kad gaidžiui visoje Lietuvoje, kad ir juokais, priskiriamos tos pačios funkcijos, kaip ir Gabjaujui: „kad tu sudegtum!" — šaukia išgąsdintas ar supykintas gaidys, — arba bent taip jo riksmą išsiaiškina, pagal garsų pamėgdžiojimą[13], jo besiklausą žmonės.

A. Juška cituoja ir kitą gaidžio mušimo paprotį, kurio religinė prasmė žmonėms greičiausiai jau nebebuvo suprantama: „Ant gabjaujo, t.y. ant baigtuvių kūlės, muš gaidį, iššertą prie vėtymo, pakišę po puodu; kad užmuš, gerai, o kad išbėgs, sukūlus puodą, tai gaidžio čestis, ir paliks gyvas" [14]. Gaidžio, kaip ugnies dievo metonimo, rolė čia gana aiški: Gabjaujis yra „apgaubtos" ugnies dievas, ir gaidžio gaubimas su puodu ir vaizduoja ugnies ramią būseną kūlės metu; jai pasibaigus, gaidys-ugnis išvaduojami, nes jų globos ir santūrumo jau nebereikia (cf. kuršio nešimą).

Užmuštas gaidys *konsakruojamas* Gabjaujui ritualiniu alaus kaušelio išgėrimu ir į deivį nukreipta malda. Praetorijaus žiniomis, aukojamas gaidys turi būti *juodas arba baltas, ir jo mėsą ritualinės puotos metu* valgo *vieni vyrai*[15]).

2-3-2. *Vaišės*

Nekalbant apie *alų*, kuris, kaip žinoma, yra apeiginis gėralas, pabaigtuvių vaišės būdingos tuo, kad jų metu patiekiami tik augaliniai, iš javų gaminti, valgiai, visai nevartojant mėsos. Jei Gabjaujui dėkojama už lei-

dimą „gerai išdirbti" javus, jo garbei rengiamose vaišėse naudojamos jo „dovanos". Šis išaiškinimas, nors jis padeda suprasti, kaip Gabjaujis, būdamas ugnies dievas, gali tuo pat metu būti ir javų sandėlių globėju, nėra visiškai patenkinamas. Neužmirština, kad kūlė yra paskutinis javais rūpinimosi proceso etapas ir, kaip tokia, jinai yra surišta su javų ciklinių gyvenimu ir juos globojančiomis dievybėmis. Užtat ir J. Balio nurodymas, kad Rytprūsių lietuviai gabjaujos proga kepdavo moteriškės pavidalo pyragą, šaltiniuose vadinamą „Bobasuppe",[16]) visiškai atitinka ūkininko religingumo schemą: Gabjaujos šventės proga buvo kartu atsidėkojama Gabjaujui ir komunijuojama su javų dievybe, į folklorą išvirtusios religijos studijoje vadinama *Rugių Boba*, parnešama namo, rugiapiūtei pasibaigus, paskutiniame javų pėde.

Šios *Rugių Bobos* dalyvavimą gabjaujoje atspindi greičiausiai ir šis jau nusakralinto papročio aprašymas: „Kai kuriose Lietuvos vietose, baigiant kulti, šeimininkė, paruošusi vaišes, stengdavosi nepastebėta įmesti į šalinę ar ant grendymo samtį. Pavykus, ji galėjo talkininkų nebevaišinti, nepavykus, būdavo talkininkų *surišama į šiaudų kūlį* ir išsipirkti tegalėjo, pažadėjusi prie pabaigtuvių vaišių dar alaus bačką".[17]) Aišku, kad šis miniatiūrinis spektaklis visiems iš anksto buvo žinomas, kad talkininkų nepavaišinti buvo neįmanoma; todėl ir į šiaudų kūlį įrišta šeimininkė atstovauja ne ką kita, o tik tą pačią *Javų Dvasią*, žmonėms žadančią iš žemės vaisių daromo alaus.

Pažymėtina, kad šios vegetarinės vaišės, šis pagoniškas „pasninkas", kalendorinių švenčių cikle pasikartoja pavasariui prasidedant, *Garnio šventės* (kovo 25 d.) metu, kur irgi valgomi tik iš įvairių javų pagaminti

patiekalai.[18]) Tai visai atitinka G. Dumézilio išryškintą ir agrarinės religijos šventėms pritaikytą principą, pagal kurį to paties tipo ar tai pačiai dievybei skirtos šventės pasikartoja metų cikle. Javų iškūlimo ir „naudos" žiemai parengimo šventę, kaip ir romėnuose, atliepia kita, javų aruodų „atidarymo", sėklos apžiūrėjimo ir sėjai atrinkimo šventė — Garnio diena.[19])

Jei pasirinkta hipotezė teisinga, tai jinai turėtų tikti ir ugnies dievo Jagaubio atveju: norint ją patikrinti, reikia tad žiūrėti, ar Gabjaujo figūra neiškyla iš naujo pavasarėjant, užimdama jai iš anksto numatytą poziciją. Tokia proga galėtų pasitaikyti, pavyzdžiui, Užgavėnių metu, kurios, krikščionybės įtakoje tapusios kilnojama diena, anksčiau būdavę švenčiamos kovo mėn. antrojoje pusėje, pavasario solsticijų laiku,[20]) taigi, lyg tyčia, kuone tuo pat metu, kaip ir dabar jau išnykusi Garnio šventė. Prie šio klausimo reiks grįžti kiek vėliau.

2-3-3. *Kuršio nešimas*

Kuršis ar *Kuršas* yra, kaip žinoma, „iš šiaudų padaryta ir žmogaus drabužiais aprengta baidyklė", nešama pas atsilikusius kaimynus ir jiems numetama „per mynes ar kūles talkininkams pagąsdinti ir pajuokti; talkininkai stengiasi sugauti metėjus ir pristatyti prie darbo".[21]) Kaip ir šeimininkės įrišime į šiaudų kūlį, taip ir šitame paprotyje galima matyti iš anksto surežisuotą spektaklį, bet drauge ir religinio ritualo degraduotą formą. Ką tik buvome pastebėję, kad gaidys, prižiūrimas ir šeriamas kūlės metu, jai pasibaigus, gali būti paleidžiamas gyvas ir laisvas, nes jo globa javams jau nebereikalinga. Galima tad lengvai įsivaizduoti senovines apeigas, kurių metu Gabjaujo statula, proce-

sijos lydima, buvo išnešama ir perduodama jo globos dar reikalingiems kaimynams.

2-3-4. *Kelios pastabos*

Ligšiolinis aprašymas tautosakos specialistui nieko ypatingai naujo neatneša. Juo norėta, visų pirma, sistemingai išdėstyti turimus etnografijos duomenis, kiek tampriau surišant pačią dievybę su jai skirtu kultu, tuo pačiu netiesioginiai pasisakant prieš tradicinį tautosakos traktavimo būdą, pagal kurį dievų sąrašų sudarinėjimas laikomas skirtinga užduotimi nuo „papročių" ir „tikėjimų" aprašymų. Atsižiūrint į G. Dumézilio romėniškų agrarinių švenčių nagrinėjimo pavyzdžius, norėta ne tiek atkreipti dėmesį į *Jagaubio* ir *Volcanus* sugretinimo galimybes — nors šis paralelizmas ir yra mitologiškai įdomus — kiek pabrėžti lietuvių religijos kalendorinių švenčių problemos svarbą. Šiomis šventėmis paprastai nemažai domimasi tol, kol jos atitinka krikščioniškąjį kalendorių, nors ir žinoma, kad šio kalendoriaus šventės — Užgavėnės, Velykos, Jurginės, Joninės ir t.t. — yra tik senovės religinių švenčių gana paviršutiniški apdangalai ir amalgamos. Tačiau, įžengus į vasarą ir artinantis rudeniop, šventės pavirsta į „pabaigtuves" ir paprastai traktuojamos, kaip žemės darbų ciklo priedėliai. Romėnų archaiško kalendoriaus pavyzdys greičiau leidžia manyti, kad pabaigtuvių suindividualėjimas, jų šventimas pas kiekvieną ūkininką atskirai yra tiktai religinės degradacijos ir kaimo bendruomenės sukrikščionėjimo pasėka, kad mūsų aprašyta *gabjauja* galėjo senovėje būti visos bendruomenės šventė, švenčiama drauge ir pastovia, iš anksto numatyta data.

III. *GAWENIS*

3-1. *Antrasis jaujos gyventojas*

Keista, iš pirmo žvilgsnio, surasti visai kitu metų laiku — pavasarėjant, per gavėnią — antrą mitologinę būtybę, gyvenančią, rodos, vienam *Gabjaujui* skirtoje rezidencijoje — *jaujoje*[22]): turiu galvoje *Gavėną* (Kupiškyje: *Gavanas*, Anykščiuose: *Gawenis*, Kossarzewski). Dar nuostabiau atrodo radus, kad Gavėnas, kiek galima spręsti, prie krosnies gyvenanti dvasia: apie juodą nešvarų žmogų sakoma „tai tikras gavėnas" (Gudžiūnai, Kėdainių raj.), „visas išsipaišinęs, juodas kaip gavėnas" (Pagiriai, Kėdainių raj.). Jis taip pat tampriai surištas su ugnimi ir jos skleidžiama šviesa: „Gavėnas akis gadina", sakoma Utenoje, kalbant apie saulės atspindį nuo veidrodžio; „Gavėnas peilį galanda", sakoma Dusetose, kai kas dažnai veidrodžiu švytuoja.[23]) Pagal Kossarzewski, *Gawenas*, žmonių laikomas „dvasia ar genijumi", pavasarį apie antrą ar trečią valandą po pietų ima pro langą švytėti (autorius racionalizuodamas paaiškina, kad tai iš tiesų vandens lašelio ar ledo žvakutės atspindys).[24])

Turime tad reikalo su mitine būtybe, priklausančia ugnies dievybių sferai, savo gyvenviete pasirinkusia jaują ir sukeliančia žmonių dėmesį gavėnios metu. Nelyginant *Gabjauja*, kurios vardą galima skaityti Praetorijaus sudarytų dievų, vadinamų „Namiszki Diewai" sąraše:

Žempatis, Žemyna, Laumelė, Gabjauja, Giltinė, Drebkulys, Bangpūtis, Aitvaras ir *kaukučiai*.[25])

Gavėnas pasirodo panašiame ir skirtingame, dviem šimtais metų vėliau A. Kossarzewskio sudarytame „Bóstwa domowe Litwinów" sąraše:

„Jargutalis v. Jurgutalis, *Giltine, Łaume, Galgis, Kukolis, Bubas, Baužis, Babauže, Gawenis"*[26]).

3-2. *Užgavėnių Gavėnas*

Užgavėnių papročių aprašymas neįeina į šios studijos rėmus. Tai ir labai komplikuota problema: atrodo, kad krikščionybė, įvesdama kilnojamą pasninko laikotarpį — o tuo pačiu ir to pasninko pradžią atžyminčią dieną — sutraukė į vieną suraizgytą papročių ir tikėjimų kamuolį visą eilę švenčių ir apeigų, susijusių su dviem pagrindiniais senovės švenčių poliais: su naujų metų arba *krikštų* ciklu ir su pavasario pradžios, t.y. kovo solsticijų ansambliu.

Iš stambios Užgavėnių bylos bandysime tad išskirti vien tik dokumentus, liečiančius Gavėno pasirodymą ir jo veiklą.

3-2-1. *Gavano vorymas*

Vienas iš labiausiai akį patraukiančių Užgavėnių papročių — tai Kupiškio apylinkėse ilgai išsilaikęs „Gavano vorymo" ceremonialas. „Vienas vyras apsirengia kokiu prastu sijonu, ant galvos užsideda sietą, išsisuodina veidą ir eina paliai kiemus, kiti su vytimis jį varo", — pasakoja J. Balys.[27]) Šiai procesijai būdinga tai, kad Gavėnas, nors ir „varomas", nėra mušamas: jo palydovų vytys, atvirkščiai, tarnauja Gavėną apginti nuo užpuolikų, norinčių jį vandeniu aplaistyti. Šį žaidimu virtusį ritualą reikia tad suprasti, kaip iškilmingą Gavėno išlydėjimą, o ne kaip jo išvarymą.

Antroji ritualo pusė nemažiau ryški: „Perėjus per visą kaimą, Gavėnas nusirengia, lieka tik paišinas, tada jį perveža rogelėmis per visą kaimą: *jis sau sėdi, kiti tempia rogeles.* Išvežę galan kaimo išverčia".[28])

Kitur, Mičionyse užrašytas, Gavėno išlydėjimo variantas jo išvertimo nemini, o kalba apie jo nuvežimą „kitan uličian.[29]

Kitur Lietuvoje Gavėno vietoje vežiojama „iš šiaudų padaryta baidyklė" vadinama *Lašinsku* (Čekiškės, Kauno raj.); posakis „Lašinską ginti" perkelta prasme reiškia „per užgavėnes vykti į svečius" (Barstyčiai, Skuodo raj.); Akmenėje sakoma, kad „nuo Pelenės Lašinskis į *Kuršą* išvažiuoja".[30] Šios citatos rodo, kad Gavėno išvežimas nėra lokalizuotas, kupiškėniškas paprotys, o visoje Lietuvoje — tiek Aukštaičiuose, tiek ir Žemaičiuose — sutinkamas ritualas.

Panašiai kaip, paskutinę jaują iškūlus, iš kiemo išnešamas *Kuršis*, žiemai baigiantis iš kaimo iškilmingai, su palyda, išprašomas *Gavėnas*, išverčiant jį kaimo galugalėje, nuvežant į gretimą kaimą, su viltimi, kad jis pats šiems metams išvyks į „netikėlių" žemę, į *Kuršą*. Tai mitologijoje dažnai sutinkamas ritualas, kurį geriausiai gal iliustruoja Afrikos tautų „medžioklės šokis": šokio būdu atlikta medžioklė yra autentiška jos, kaip mitinės realybės, forma, o „tikroji", ją sekanti medžioklė yra tiktai jau atlikto veiksmo atkartojimas.

3-2-2. *Gavėno kova su Mėsinu*

Kitas Gavėno pasirodymo momentas — tai jo kova *klojime ant žardų*, vykstanti ištisą valandą vidurnaktyje iš Užgavėnių į Peleniją: dvikova baigiasi Gavėno pergale, kuris nustumia Mėsiną nuo žardų (Kvetkai).[31]

Ši dvikova plačiai žinoma Lietuvoje, nors jos protagonistų vardai ir keičiasi kiek: vienas iš kovotojų — *Kanapinis, Kanapius, Kanapinskas, Kanapickas*, o jo priešas — *Lašininis, Lašinius, Lašinskas, Kumpickas*[32]

ar jau minėtas *Mėsinas*. Krikščionybės rolė vardų parinkime aiški: gavėnios pasninke vartojamas kanapių aliejus, jo metu draudžiami lašiniai ir iš viso mėsa. Gavėnios pradžia tad reiškia *Kanapinio* pergalę ir *Lašininio* pralaimėjimą arba bent laikinį jo atitolinimą.

Tačiau šioje aiškioje krikščioniškoje schemoje darosi visai neaiškus *Gavėno* vaidmuo. Arba *Gavėnas* yra su gavėnia surišta, jos metu jaujoje gyvenanti, ją atstovaujanti mitinė būtybė, ir tada reikia jį tapdinti su *Kanapiniu*, laiminčiu kovą ir liekančiu viešpatauti gavėnios laike: taip bent išaiškintinas J. Balio patiektas Kvetkų aprašymas. Arba *Gavėnas* yra iškilmingai išvaromas per Užgavėnes, ir tada jis *Lašinsko*, išvykstančio į Kuršą, sinonimas: tačiau tuo atveju *Gavėnas* ne tik nevaldo gavėnios, jo vardas, reikia manyti, tik atsitiktinai, dėl chronologiško gavėnios ir pagonių dievaičiui pasireikšti skirtos šventės sutapimo, yra išvirtęs į *Gavėną*.

J. Balys, ten pat aprašydamas Lašinskio ir Kanapinskio kovą, nurodo, kad ji vyksta *klėtyje*, o ne klojime ar jaujoje. Atrodytų tada, kad į šią kovą Gavėnas maišomas be reikalo, dėl to nelemto jo vardo panašumo su gavėnia. Žinome *linų* pratęsimo svarbą Užgavėnių apeigose: *Kanapinis* lengvai galėtų rasti šių apeigų nekrikščioniškoje versijoje sau vietą, kaip *Vaižganto*, linų ir kanapių dievo, atstovas. O *Lašinius*, ginklų vietoje naudojąs lašinių paltis, kumpius ir skilandžius, tiesioginiai primena *kiaulės galvą* (ar bent jos ausis) *ir uodegą*, puošiančius ritualinį Užgavėnių patiekalą — *šiupinį*. Tad *Lašinius* greičiausiai atstovauja kitą mitinę būtybę, kurios įtakos sferoje randasi iš kiaulienos gaminami maisto produktai, pagrindinis ūkininkui žiemą praleisti padedąs valgis.

3-2-3. *Gavėnas virsta per galvą*

Gavėno pasireiškimas Pusiaugavėnyje atrodo daug svarbesnis, negu jo hipotetiška dvikova su *Mėsinu.*

Nežiūrint gavėniai deramos rimties, Pusiaugavėnis — greičiau linksma, pagoniška šventė: „Kaimo berniokai išsitraukia iš pastogės senas medines ekėčias, padaro iš jų Gavėnui vežimą. Pasodinę juokingą Gavėno pamėklę ant ekėčių į rogutes, veža pavasarėjančia kaimo gatve. Privažiavę griovį su vandeniu ar gilią pusnį, išverčia ten vargšą Gavėną, bet ir vėl jį vežiman įsisodina, veža tai vienan, tai kitan kaimo galan, linksmai šūkaudami: ‚Ulia, ulia, Gavėnas pervirto per galvą!' "[33]. Šios Gavėno vežiojimo apeigos, kaip matome, jau nebeturi tikslo jų išvaryti, išskirti iš bendruomenės ribų: atvirkščiai, viskas daroma — ir veiksmo kartojimas tik padidina jo efektyvumą — kad Gavėnas „„virstų per galvą", kad jis pasikeistų, kad jis „atsiverstų", kad, likdamas tas pats ir čia pat, parodytų ir kitą, teigiamą savo veidą.

Ir iš tiesų, senų žmonių įsitikinimu, *Gavėnas* pusiaugavėnyje „kluone virsta per žardą kūlio"[34]) ir ten pat palieka vaikams dovanų: „pyragaičių ir kaspinų mergaitėms; vaikams parneša lauktuvių ‚Gavėno pyrago' (Kupiškis)".[35]) Prabėgdami pastebėję *Gavėno* — kaip ir kitu atveju *Gabjaujo* — specialią atidą vyriškosios lyties asmenims, pažymėkime, kad Gavėno virtimo per galvą magiškas aktas nėra lokalinio pobūdžio reiškinys, bet, kaip ir Gavėno varymo procesija, bendrosios lietuvių religijos faktas: tam pagrįsti galima pacituoti J. Balio ten pat duodamą užuominą apie Viduklės apylinkėje, Žemaitijoje, per galvą besiverčiantį, jau sukrikščionintą *Silkių.*

Todėl, jei ir norėtųsi sutikti su J. Baliu, kuris „Gavano voryme" mato „žiemos demono" išvijimą, jo apsivertimas kūliu per žardą rodo greičiau jo vientisą, kad ir dvilypę asmenybę. Gavėnas, jaujos pabaisa, apsiverčia per galvą ir ima dalinti vaikams dovanas; matėme, kad pavasarėjant jis pasireiškia kaip „kiškutis", kaip stiprėjančios saulės atspindys, kaip „dvasia", besišypsanti pro langą. Nelyginant *Gabjaujis*, kuris leidžia kibirkštis ir kelia gaisrus, bet kartu ir globoja džiovinamus javus, taip ir *Gavėnas* iš žiemos pabaisos gali pavirsti į pavasario pranešėją. Jo „varymas" yra tad tiktai noras pagreitinti jo „atsivertimo" procesą.

3-2-4. *Gaidžio pasirodymas*

J. Balio patiektame Pusiaugavėnio aprašyme nelauktai pasirodo gaidys: „Žemaičiai sako, kad Pusiaugavėny galima be nuodėmės suvalgyti gaidį, tik reikia viskas paruošti per vieną valandą: atsinešti iš miško malkų, papiauti gaidį, jį išdoroti, išvirti ir suvalgyti".[36])

Šitoks gaidžio valgymas „be nuodėmės" rodo senoviško religinio elemento įsibrovimą į krikščionišką kontekstą. Jo pagaminimas yra tačiau padarytas neįmanomu „praktiškame" plane ir virsta „mitine" operacija, primenančią kaukų prisijaukinimo procedūrą.[37]) Taip kaip kaukai šios operacijos būdu iš miškinių paverčiami į naminius, taip ir gaidys jos metu greičiausiai „atsiverčia", iš „normalaus" gaidžio pavirsdamas į mitinę būtybę, tinkančią ritualinei puotai (v. supra: 2-3-1). Gaidžio pasirodymas panašiame kontekste du kartu: pirmąjį kartą ryšyje su *Gabjauju*, antrąjį — su *Gavėnu*, dar labiau sugretina šias dvi ugnines būtybes.

Visame, nors ir labai kondensuotame, Užgavėnių aprašyme J. Balys dar du kartu prabėgamai pamini

gaidį. Norint pratęsti Užgavėnių linksmybes iki po vidurnakčio, gaidys būdavo *užvožiamas duonkubiliu* tam, kad negiedotų.[38]) Šis paprotys, kurio praktiškas išaiškinimas nepajėgia paslėpti mitinių motyvacijų, ir vėl primena Gabjaujos metu puodu užvožto gaidžio mušimą ir jo išlaisvinimą. Tiek vienu, tiek ir kitu atveju, tai atžymi momentą, kada gaidžio — ir jo švento patrono — funkcijos ir pareigos baigiasi, ir prasideda nauja jų gyvenimo fazė.

Tą pačią gaidžio funkcijų pabaigą galėtų reikšti ir *gaidžio pasturgalio* naudojimas šiupiniui virti ir eventualiai, nešant ant stalo, jam papuošti: pasturgalis čia simbolizuotų gaidžio žinioje esančio laikmečio išsibaigimą.[39] Šiupinio, kaip pagrindinio Užgavėnių puotos valgio, reikšmė nėra dar išaiškinta — iš viso alimentariniai ir kulinariniai tyrinėjimai lietuvių mitologijos srityje, mano žiniomis, dar nėra pradėti —, tačiau dviejų mėsinių šiupinio ingredientų — kiaulės ausų ir uodegos ir gaidžio pasturgalio — konkurencija įdomi tuo, kad jinai ženklina dviejų ritualų ir dviejų skirtingų sferų dievybių kultų susikryžiavimą: *žemės* dievybės[40]), į kurios sferą įeina *kiaulė*, ir *ugnies* dievybės, kuriai priklauso *gaidys*.

Reikia tikėtis, kad Užgavėnių papročių bylos peržiūrėjimas, ieškant papildomų gaidį liečiančių duomenų, padės išryškinti ir sustiprinti mūsų siūlomas hipotezes.

IV. *SINTEZĖS BEIEŠKANT*

4-1. *Gavėnas - ˣGab-ėnas*

Skaitytojui jau seniai, tur būt, bus paaiškėjęs vienas iš šios studijos tikslų: kiek galima daugiau sugretin-

ti, siekaint visiško jų sutapdinimo, rudens švenčių dievą *Gabjaujį - Jagaubį* su artėjančio pavasario švenčių mitine būtybe — *Gavėnu*. Semantiniu požiūriu, jų esminiai bruožai tie patys, su jais surišti ritualai ir papročiai — panašūs arba vienas kitam nepriešstaraują. Istorinio datavimo plane, juos skiria du šimtmečiai, laikotarpis, per kurį galutinai įsiviešpatavo krikščionybė.

Lieka tik jų vardų sugretinimo problema. Nors *Gavėnas* atrodo, iš pirmo žvilgsnio, pagal krikščioniškai-slavišką *gavėnią* padarytas žodis — A. Kossarzewski net siūlo jame matyti *Gawienes* vyrą,[41] jo pagoniškoji kilmė ir figūra nekelia abejonių ir yra visų pripažinta. Jo tikrojo vardo klausimas yra tad antraeilis, ir niekas netrukdo *Gavėną* laikyti dievo *Gabjaujo* krikščioniškuoju pravardiniu, tuo ir užskleidžiant paskutinįjį jo bylos puslapį.

Tačiau į *Gavėną* galima žiūrėti ne tik kaip į tiesioginį darinį pagal *gavėnią*, bet ir kaip į *gavėnios* kontaminuoto autentiško dievo vardo **Gab-ėnas* iškraipymą. Turint galvoje, kad šaknis *gab-*, surišta su ugninės dievybės reikšme, ne tik įeina į sudėtinius žodžius: *Palengabie, Motergabie,*[42] *Gabjauja, Jagaubis*, bet ir lengvai priima įvairias priesagas, nėra jokių kliūčių prileisti, kad šalia moteriškosios dievybės vardų serijos

Gabija-Gabelė-Gabikė-Gabėta[43]

galėjo būti ir vyriškoji serija

**Gabis-Gabikis-*Gab-ėnas-*Gab-enis.*

Gabikio — „piktosios dvasios" prasme — forma yra paliudyta,[44] **Gabėno* ar **Gabenio* formas galima atrasti deformuotame *Gavėne* (tarpubalsio *-b-* išvirtimas į *-v-* yra fonetiškai dažnas reiškinys), o *Gabis* (ar *Gabys*)

yra P. Ivinskio pasiūlyta Lasicijaus minimo javų džiovinimo globėjo *Gabie* interpretacija.[45])

4-2. *Dievas ar deivė?*

Lieka dar viena, jau senokai vėlesniam laikui atidėta detalė: mūsų nagrinėjamos dievystės lyties klausimas. Faktai, kad egzistuoja tik vyriškoji *Jagaubio* forma, kad *Gavėnas* — koks bebūtų jo fonetiškas išaiškinimas — yra neabejotinai vyriška būtybė, kad Gabjaujos puotoje gaidį valgo vieni vyrai, kad „Gavėno pyragas" skiriamas vien berniukams ir t.t. ir t.t. — tai vis stiprūs, neginčijami argumentai, patvirtiną jo vyrišką lytį. Iš kitos pusės, visai įmanoma, kad *Gabjauja* kai kuriose Lietuvos srityse galėjo būti žmonių išsiaiškinta kaip šalia *Peleno Gabijos* esanti moteriška *Jaujos Gabija*, pridedant jai papildomų, teigiamų, globos bruožų. Tačiau tai nepakeičia vyriško *Gabjaujo* statuso. Tai vis antraeilės problemos, kurios neturi užtemdyti svarbesnio klausimo, būtent, ugnies dievybės vyriškąja forma vaizdavimosi klausimo.

Palyginamoji indoeuropiečių mitologija čia gali ateiti į pagalbą. Jau matėme, kad *Jagaubis*, savo romėniškoje interpretacijoje pavadintas Vulcanu, yra, tiek savo prigimtimi, tiek ir iš dalies jam skirtu kultu, romėnų archaiškojo *Vulcanus* atitikmuo. Tačiau ne pavienių dievų atitikmenų ieškojimas svarbus, toks metodas, atvirkščiai, gali būti net pavojingas, nes atsitiktinumai dažnai maišosi su atitikmenimis. Palyginamoji mitologija svarbi tuo, kad jinai išryškina gimininго religinio galvojimo koncepcijas, padėdama tyrinėtojui susidaryti bendro pobūdžio modelius, padedančius išaiškinti pavienės religijos problemas.

Romėnai, pavyzdžiui, turėjo dvi ugnies dievybes: *Vesta*, geroji, šeimos židinių ir viešųjų aukurų ugnis, buvo griežtai skiriama nuo *Volcanus*, naikinančios, gaisrus keliančios maldavimo — o ne meldimosi — reikalaujančios ugnies.[46]) Šių dviejų dievybių priešpastatymas, kaip matome, pabrėžtas jų lyčių išskyrimu. Indijos religinė filosofija, kaip ir galima laukti, žymiai komplikuotesnė. Nesileidžiant į jos analizę, užteks mūsų reikalui tiktai iškelti jos trilypę, vertikalinę ugnies rūšių klasifikaciją, kurioje išskiriamos: žemės ugnis (mūsiškė), atmosferos ugnis (Vāyu ugnis) ir dangaus ugnis (Saulės ugnis).[47])

Panašią į Indijos klasifikaciją randame ir lietuviškame ugnies supratime: šalia *Gabijos* (žemiškosios ugnies) ir *Saulės* (dangiškosios, su kuria komunikuojama, pavyzdžiui, Joninių laužų pagalba), yra vieta ir *Gabjaujui* arba *Gabėnui*, atstovaujančiam baisingą atmosferos — *Vėjo* = *Vāyu* karalystės — ugnį. Neužmirština, kad, A. Kossarzewski tvirtinimu, *Aeolus Žmudžki* — tai „dungaus žvieris", kuris pučia, ne taip, kaip graikiškasis Aeolus, iš burnos, bet iš panagių: „isz panagių isz nagun, isz pirsztu galun lejd wieji",[48]) gyvendamas „diebesise ant ora". Tačiau tai liečia ir mūsų ugnies dievą, nes kai „Gaweanas pejli galąd, wieja ejn isz panagiun".[49]) Vediški tekstai tad padeda mums suprasti ir mūsų *Gabėno* vėjišką prigimtį, prigretindami jį prie kito, jau kiek nagrinėto, lietuvių dievo — *Aitvaro*.[50])

Dalykai tačiau, yra, tur būt, mažiau paprasti, negu jie iš paviršiaus atrodo: neužmirškime, kad *Gavėnas*, peilį galąsdamas, leidžia ne tik vėją iš savo panagių, bet ir šviesą, kuri atspindi saulės spindulius: atrodytų, kad su pavasariniu „apsivertimu per galvą" jis, bent

iš dalies, iš *Vėjo* sferos pereina į *Saulės* sferą. Mūsų hipotezę tad reikia įrašyti į bendrąją lietuvių *ugnies* problematiką, kurios pirmuosius elementus yra jau seniai surinkęs žymus kalbininkas — bet ir mitologas — K. Būga.[51]

4-3. *Gabvartai*

Visi šaltiniai nurodo, kad *Gabjaujis-Gavėnas* gyvena *jaujoje*, kad *Gavėnas* per žardus virsta *klojime*, kad šeimininkė gabjaujos vaišes ruošia *kluone*. Šie ūkiškų pastatų pavadinimai literatūrinėje kalboje dar nėra nusistovėję ir keičiasi pagal tarmes. Dalis pastatų išnyko ar gerokai pasikeitė dar XIX a. pabaigoje. Skaitytojas, girdėdamas apie juos kalbant, turi dažnai klaidingą įspūdį, kad jis supranta apie ką eina reikalas. Pravartu tad mūsų dievo rezidenciją kiek smulkiau aprašyti — šis aprašymas gali padėti išsiaiškinti keletą mitologinių detalių. Tam tikslui pasinaudosime I. Butkevičiaus 1971 m. išleista studija *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*.[52]

Kluonas arba *klojimas* (žemaitiškai: *jauja*) — tai pastatas suvežtiems iš laukų javams sudėti, džiovinti, kulti. Tokio kluono *viduje* įrengta atskira patalpa su krosnimi javams džiovinti, vadinama *jauja* (žemaitiškai: *pirtis*). *Kluonai su jauja* Lietuvoje žinomi jau bent nuo XVI-jo a. ir išsilaikė jie iki XIX-jo a. vidurio, t.y. iki arkliais varomų kūlimo mašinų įsigalėjimo ir iki panaikinimo baudžiavos, dėl kurios ūkininkai, eidami lažą ir turėdami dvarui atiduoti po 3-4 darbo dienas į savaitę, tegalėdavo savo laukus sudoroti dažniausiai tik lietingomis dienomis arba nakčia, tuo būdu suveždami šlapius, džiovinimo reikalingus, javus. Reikia tad laikyti, kad šitokia pastatų struktūra atitinka mūsų studijuoja-

mąjį etnologinį laikotarpį, kurio šaltiniai apglėbia XVI-XIX amžius.

Kluono — pačio stambiausio, ilgą laiką apytuščio stovinčio pastato — socialinė reikšmė didelė: ten buvo ruošiamos ne tiktai įvairios „pabaigtuvės", bet ir vestuvių vaišės, jame, blogam orui esant, buvo taisomos Pusiaugavėnio ar Jurginių *supynės*, rengiami „jaunimai", t.y. kaimo jaunimo šokių ir žaidimų vakarai. Galima tad įsivaizduoti, kad lenkiškąją krikščionybę įvedus į Lietuvą ir senobinei religijai įgavus grynai kaiminį ir šeimyninį pobūdį, kluonas pasidarė svarbiu religinės praktikos centru: Gabjaujis, tiesa, buvo patalpos šeimininkas, bet ten pat, greičiausia, buvo laikoma ir *Deyve* — didokas, plokščiu paviršiumi, šiaudais apdengtas akmuo,[53] ten dažnai apsigyvendavo ir iš laukų perkeliavusi *Javų Dvasia*.

Pati *jauja*, kaip autonomiškas pastatas, būdavo įtaisyta dažniausiai kluono viduryje (rečiau — viename iš jo galų); tai nemaža, maždaug 6 x 6 m ploto, 3,5 m aukščio, su lubomis patalpa, į kurią tilpdavo geri keturi vienkinkiai vežimai javų. Kluono stogą atlaikė, kartu nustatydami ir jaujos sienų išmieras, du stambūs stulpai, vadinami *pėdžiai*, sutvirtinti ant jų viršūnių uždėtu horizontaliniu balkiu arba *sija*: visas kluono stogas, architektūriškai imant, laikėsi ant tokių — dviejų ar trijų — sija sutvirtintų pėdžių konstrukcijos.

Gana nuostabu iš pradžių pasirodo, skaitant, kad mūsų aprašyti pėdžiai kaip tik *Gavėno* mėgiamoje Lietuvos srityje vadinami ne kaip kitaip, o būtent *gavėnais:* „Int kelių gavėnų jūsų klojimas?" (Debeikiai, Anykščių raj.). „Trys balkiai, tai ir trijų gavėnų reiks" (Kamajai, Rokiškio raj.). Ir ne tik pėdžiai, bet ir klojimo *sija* tuo pat vardu vadinama: „Šiemet rugių tai lig gavėno

prisikrovė". (Svedasai, Anykščių raj.) [54])

Lietuvių Kalbos Žodyno definicija, *gavėną* apibūdinanti kaip „stulpą, šulą", atrodo nevisai tiksli: duotieji pavyzdžiai rodo, kad kiekvienam balkiui neužtenka vieno pėdžio, kad *gavėnas* (arba *gavėnai*) reiškia ne vieną stulpą, o dviejų pėdžių konstrukciją. Trečiasis pavyzdys rodo, kad *gavėnu* (arba *gavėnais*) galėjo būti vadinama arba visa dviejų pėdžių ir sijos kombinacija, arba viena skersinė jos dalis — sija.

Tas pats *L.K.Ž.* duoda dar vieną žodį — *Gabvartas*, kurį, necituodamas jokių pavyzdžių, bet pasiremdamas T. Schultzo gramatika, jis laiko *Gabjaujo* sinonimu. Tą patį dievą — bet jau daugiskaitoje — mini ir Praetorijus: „Es haben auch die Nadraver einige (dievų), die sie *Kaukarus*, item *Gabwartus* et *Gabartus* nennen, selbige aber sind vorige *Kaukuczei* oder Erd-Götter, die ihnen pflegen viel Güter und Segen in die Scheunen und Ställe zu führen".[55])

T. Schultzo ir M. Praetorijaus *Gabvartų* (ar *Gabartų*) definicijos nesutinka. Kadangi *Gab*-vartai turi bendrą šaknį su *Gab*-jauju, tenka pasirinkti Schultzo liudijimą ir atmesti *daržines* ir *tvartus* — o ne kluoną — kaip jų gyvenvietę. Atvirkščiai, antroji sudėtinio žodžio dalis, *-vartai*, lietuviškai vienaskaitoje nevartojami: čia geriau tinka Praetorijaus, o ne Schultzo (*L.K.Ž.*) liudijimas, tuo labiau, kad ir pats *L.K.Ž.* duoda atskirai žodį *gabartai*, reiškiantį „grotiniai vartai", paremdamas jį V. Kudirkos citata.

Galima pabandyti sujungti į krūvą šiuos dvejopos kilmės duomenis, liečiančius *gabvartus* ir *gavėnus*. Turint galvoje kluone įrengtos jaujos specifinę konstrukciją, *gavėnai* yra ne kas kita kaip pėdžiai su horizontaline sija, sudarantys angą, kurioje statomos durys arba *vartai*,

jaują nuo viso kluono atskirti. Kadangi jauja — *Gabjaujos* rezidencija, ją atskiria ir saugo *Gabvartai*. *Gabvartai* ir *gavėnai* yra tad arba visiški sinonimai, arba du paralelūs tos pačios statybinės struktūros elementai.

Kiek kitaip atrodo *Gabvartų* mitinės reikšmės problema. *Gabvartai* negali būti *Gabjaujo* sinonimu, bet sunku juos įsivaizduoti ir „kaukučiais", kaip tai siūlo Praetorijus: jų vieta jaujoje, o ne klėtyje.

Čia dar kartą gali į pagalbą ateiti palyginamoji mitologija. Tyrinėdamas *Volcanalia* ritualus, G. Dumézil sutinka dvi moteriškas, antraeiles dievybes, susietas su *Vulcanus* kultu: viena iš jų — *Stata*, jos pareiga stabdyti ugnį, o antroji — *Maia*, ji prisideda prie ugnies didėjimo.[56]) Tai, bendrai paėmus, dviveidžio *Volcanus* pagalbininkės, žmonėms ir bloga ir gera darančios. Šioje perspektyvoje, antraeilių *Gabvartų* galima rolė kiek išryškėja: jie savo veikla, žinoma, gali būti panašūs į kaukučius, saugodami javus nuo gaisro. Praetorijaus įvestas supainiojimas visai nestebėtinas. Tačiau galima įsivaizduoti, kad jie vaidina panašią į *Stata* ir *Maia* rolę, metonimiškai išreikšdami prieštaraujančius *Gabjaujo* atributus: *gabartai* — grotiniai vartai, jie drauge ir sulaiko ir praleidžia kibirkštis.

Belaukiant papildomų ar pataisančių duomenų, *Gabjaujo-Jagaubio-Gavėno* bylą galima laikyti išdėstyta.

PASTABOS IR REFERENCIJOS

[1] Jacob Brodowski, *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*, (rankraštis), cituojamas in K. Būga, *Rinktiniai Raštai* I, 158, pastaba 1.

[2] J. Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta* (Chicago, 1966), V. jo paskutiniuose puslapiuose (psl. 111-116) daromas išvadas.

[3] *Ibid.*, psl. 26.

[4] K. Būga, *Rinkt. Raštai*, I, 210-211.

[5] Georges Dumézil, *Fêtes romaines d'été et d'automne* (Paris: Gallimard; 1975), psl. 61-77.

[6] *De diis samagitarum* (Vilnius: Vaga, 1969), psl. 24 (lietuviškas vertimas) ir psl. 44 (fac-simile).

[7] In J. Balys, *op. cit.*, psl. 26.

[8] *Lietuvių Kalbos Žodynas* (toliau sutrumpinamas *L.K.Ž.*).

[9] In J. Balys, *op. cit.*, psl. 26.

[10] *L.K.Ž.*

[11] J. Balys, *Lietuvių Tautosakos Skaitymai*, II, psl. 94-95.

[12] *L.K.Ž.*

[13] J. Elisonas in *Tautosakos Darbai*, VI, psl. 325.

[14] *L.K.Ž.*

[15] In J. Balys, *op. cit.*, psl. 95.

[16] Id. *ibid.*, psl. 94.

[17] *Mažoji Lietuviškoji Tarybinė Enciklopedija*, II, psl. 725.

[18] *L.K.Ž.* (Geistarai, Vilkaviškio raj.)

[19] *Maž. Liet. Tar. Enciklopedija* ir *L.K.Ž.* (V. Kudirka)

[20] *Maž. Liet. Tar. Enciklopedija*, III (Užgavėnės)

[21] *L.K.Ž.* (Kuršis)

[22] Tai nurodyta *L.K.Ž.* duodamoje Gavėno definicijoje.

[23] Visi šie pavyzdžiai paimti iš *L.K.Ž.*

[24] A. „Kossarzewski, *Litvanica* in *Tautosakos Darbai*, III, psl. 127.

[25] *Deliciae Prussicae* (Berlin, 1871), psl. 26 in J. Basanavičius, *Rinktiniai Raštai*, (Vilnius, 1970), psl. 361.

[26] *Op. cit.*, psl. 119.

[27] J. Balys, *op. cit.*, psl. 114.

[28] Id. *ibid.*

[29] *Lietuvių Kalbos Tarmės* (Vilnius), psl. 303.

[30] Visos citatos paimtos iš *L.K.Ž.*

[31] J. Balys, *op. cit.*, psl. 120.

[32] Visi vardai paimti iš *L.K.Ž.*

[33] J. Balys, *op. cit.*, psl. 120.

[34] J. Balys, *op. cit.*, psl. 120 ir *L.K.Ž.* (Gavėnas).

[35] Id. *ibid.*

[36] Id. *ibid.*

[37] V. *Kaukai ir Aitvarai*, Pirmoji dalis: *Kaukai*, in *Metmenys*, nr. 24, 1972.

[38] *Op. cit.*, psl. 118.

[39] Id. *ibid.*, psl. 110.

[40] V. *Kaukai ir Aitvarai*, Pirmoji dalis: *Kaukai*, in *Metmenys*, Nr. 24, 1972.

[41] *Ibid.*, psl. 117.

[42] J. Lasicius, *De diis samagitarum*, psl. 42.

[43] *L.K.Ž.* ir J. Balys, *op. cit.*, psl. 25 sqq.

[44] *L.K.Ž.*

[45] *L.K.Ž.*

[46] G. Dumézil, *op. cit.*, psl. 63.

[47] Id. *ibid.*

[48] *Op. cit.*, psl. 131.

[49] *Op. cit.*, psl. 145.

[50] V. mūsų *Kaukai ir Aitvarai, II, Aitvaras*, in *Metmenys*, Nr. 28, 1974.

[51] V. tarp kitų tekstų in *Rinktiniai Raštai*, I, psl. 210-211.

[52] (Vilnius, 1971), psl. 192-198.

[53] *Annuae Litterae Societatis Jesu* anni 1600 (Antverpiae 1918), psl. 550, cituojamos in K. Būga, *op. cit.*, psl. 144-145.

[54] Citatos paimtos iš *L.K.Ž.*

[55] In J. Basanavičius, *op. cit.*, psl. 362.

[56] G. Dumézil, *op. cit.*, psl. 66-7.

VILNIAUS VEIDAI SNIEGE

JURGIS BLEKAITIS

Vilniau,
sambrėšky tavo jauni pažadai
skleidžias sidabro žiedais.

Atmintyje
ledo gėlės tirpsta
po mano klausiančiais pirštais.

Vos pramintas, siauras takelis tiesias
į pusnyje palaidotą tiesą.

Ir kaip vasario pūga
stojas buitis prieš akis nuoga.

Sidabrinėje snaigės giesmėj
skleidžias neatspėjama prasmė.

Vilniau,
tavo šventi veidai
pražysta sniego ir kraujo žiedais.

Pavasarėjanti pavakarė laša nuo ledo varveklių,
senka išbalusi kovo diena.
Kauno senamiesčio lūšnos,
lyg susigūžusios senės po purvino sniego skarom,
karščiuoja ir kreta,
kužda lyg poterius, lyg prakeikimus.
Pilkšva ir balzgana, lyg po mirties.
Ko mudu mindom pažliugusį sniegą?
Kur tu vedi mane, Jocheli,
senas jaunuoli? Ar ne per anksti
mirusiųjų viešpatijon?
Žiobčioja nykios tarpuvartės.
Rūsio anga, kaip bedantė burna,
mus praryja.

Tai ne nuoplavom atsiduoda medinės grindys —
neviltimi, nuovargiu, aitriu skurdu.
Motina tavo mus pasitinka be žodžio, be šypsnio.
Jau dešimtį metų guli kertėj
pašarvotas tėvo šešėlis,
ir tai nuo jo prietema ima tirštėti,
brinksta sunki tyla. Ir ar ne tavo
vaikšto aplinkui vaikystės vaiduoklis —
saulės nematęs, juoko smagaus negirdėjęs?

Jocheli, tu paskutinio suolo tylusis kurmi,
pakumpęs džiūsna vaškiniu veidu,
mūsų pašiepiančių pokštų bebalsė auka, —
štai kas pripylė liūdesio tavo tamsias akis.
Tūkstančiais metų tavo gentis
kaupia akyse skausmą, kaip auksą.

Siluetas ties gestančiu palubės langu,
Jocheli, tu išsitiesi, augi, platėji,
tu atsimainai.
Tavo balsas pratrūksta, kaip užtvenkta upė,
kaip senojo rašto pranašo juodos liepsnos.
Tarsi griaustinio žodžiais kerti,
aitriais, kaip kraujas, kaip nuoskaudų dūmai.
Tu į Vilnių vedi mane slapta anga,
į neregėtą rūstų pasaulį,
rūkstantį kartėliu ir aistrom.
Liepia poeto balsu
tavo ir mano genties pažadėtasis miestas:
— „Kai sambrėškyje man tu nusilenksi. . .

Ne tokį Vilnių brandino svajonė:
Maironiškoj ūkanoj man dunksojo,
legendose skendėjo amžių sostinė.
Vilniaus kalneliai sveikino dainoj.
Plieniniu vilko balsu grūmojo priešui galybė.
Vėliavų miškas šlamėjo šilku: — Mes nenurimsim.
Tarė vario trimitai: — Mirsim laisvi.
Kėlė iš karsto karalius. Žvengė kovos žirgai.
Žengė žyniai su kanklėm, kariai, vaidilos.
O iš bažnyčių bokštų
patsai gerasis Dievulis
ne vario varpais skambėjo —
mūsų jaunom širdim —
ir savo vaikams šypsojos,
šventų ąžuolynų dievaičiams.

Bet nėra kunigaikščių ir vėliavų tavo Vilniuje, Jocheli.
Šiurpiais urvais, po pilim, po Nerim,
tu vedi mane į kabališką labirintą,
kur šlitiniuoja girtos gėla gatvelės,
kur sminga žemėn belangiai nameliai,
nepakeldami skurdo ir skriaudos.
Ten tvinsta pagiežos ašaromis Neris,
drumsčias suneštom paskandinti nuodėmėm,
neviltimi vilnyja, verpetuoja ir verda.
Tūkstančiai žvilgsnių, juodų kaip tavo,
dega vaškiniuos veiduos
ir, susmigę tamsion srovėn,
laukia, kada praskaidrės upės veidas
ir išplauks iš gelmės tasai,
kuris jums pažadėtas,
ir galingu balsu lieps tik jam vienam nusilenkti.
Tada pirmąkart išsities minios sukumpusių nugarų,
ir ims tiestis kreivos gatvelės,
ir prašvis, praregės jų aklieji mūrai. . .

Tu nutilai, siluetas ties langu,
lyg pats virtai laukimu ties tolima Vilniaus upe.
Kurtinančioj tyloj
jutau, kaip plazda lyg paukštis
išbaidyta iš miego tiesa
ir ieško manyje gūžtos,
kaip nuo pečių man slysta žemyn vaikystė,
lyg išaugtas drabužis.

Kol tu dar spinksi, atmintie,
įpūsk skaidriau savo virpantį žiburėlį.
Smelkis gilyn pro metų pusnis,
kur suguldytos užmigusios dienos.
Prikelk jas!
Sugrąžink jų saulę iš nakties gelmės
— jos kadaise švitėjo viltim.
Primink kiekvienai pusnies snieguolei,
kad ji — trapi žvaigždutė iš padangių —
tėra atminimo kristalas:
akimirkos. Žodžio. Šypsnio,
taip švelniai sužeidusio.
Jausmo kristalas — tobulas,
nesikeičiantis. Nebegyvas.

Rogėmis skrieja miestas į Naujuosius metus,
su skambalais liejas laimingas juokas
ir, virtęs snieguolėmis, virsta į pusnių patalus.
Kužda snaigės, šokdamos ties akimis
Vilniaus mergaitės:
— Alsuok manimi — aš gyvenimas. —
Žingsniai nežino kelio, stoviniuoja ir grįžta.
Žvilgsniai nieko neklausia ir viską žino. —
— Alsuok manimi, aš jauna gyvybė,
aš tavo didelė ateitis, aš nežinau mirties. . . —
Tirpsta sniegas ant laukiančių lūpų,
ir aš lūpomis greitinu svaigų tirpimą.
Tvinsta krūtinėj galingas tikėjimas —
jog viskas Vilniuje ir pasaulyje, —
net žiežirbėlė mergaitės žvilgsnyje,
net ir snaigės tylus skridimas, —
viskas neša savy kaip vaisių nemarią gyvybę,
viskas paslapčiomis brandina didžiulę prasmę.

Tolsta tamsoj linksmi skambalai,
tilsta prapiltas juokas,
temsta mylimo miesto veidas.

Vidurnaktinėj tyloj, po juodu dangum,
kurio vartai kietai užsklęsti,
aš klausausi viesulo sieloj,
burdamas ir spėliodamas:
— Ar ne šmėkšo pūgoj našlaitė - tiesa,
jos baltas prisikėlimas
iš pusnių kristalinio karsto?
Kokie bunda balsai — kuždesiai ir šauksmai?
Šūkiai visų vadų, mojuojančių vėliavom —
šūkiai, kuriuos seka šūviai.
Kruvini atspindžiai krito ant Neries
iš ten, kur saulė teka.
Kruvini iš ten, kur saulė leidžias.
Ir aukštas dangus, taip noriai bylojęs
Abraomui ir Mozei ir karalaičiui Kazimierui,
tyli tau, Jocheli, tyli man, tyli visai žemei.
Tik kažin kur, už Žalių ežerų,
gyvo vandens balsu suokė lakštingala.
Tik viską pakėlęs Vilniaus šventasis veidas
liepė tikėti: viskas praeis.

Vilniaus kalneliai, milžinų kapeliai,
sveikiname jus!
Taip, vieną vakarą tirpo sniegas —
nesilaikė ant Vilniaus mergaitės lūpų.
Sako, tris žiemas nesilaikė sniegas —
tirpo jisai Panerių tarpumiškėj,
kur broliškai, klodas ant klodo,
sugulė jocheliai, bialikai ir gaonai,
vargo sūnūs vaškiniais veidais,
baltos moterys aukso žiedais, turgaviečių sukčiai,
rabinai, kurių vešlios barzdos
dengė kūdikių kūnus nuo šalčio.
Sako, visiem alkstantiems
šautuvai sumaitino po švino kąsnelį,
o nėščioms moterims davė po du.
Ar ne iš tos glūdžios tarpumiškės
iš po žemių prasiveržė šiandien
ir tavo balsas, Jocheli?
Už vėliavų šilką švelnesnis
tavo ir mano nukankintųjų brolių balsas,
bet neužgožia jo žvynuoti tankai.
Už vario trimitą skardesnis balsas,
už geležinio vilko staugimą labiau pranašingas.
— Kai sambrėškyje man tu nusilenksi. . . —

Aš lenkiuosi tau iki žemės,
tavo ir Vilniaus sukruvintam veidui,
ir lenkiuos visoms užsnigtom tarpumiškėms,
nuo dzūkų pušynų ligi Sibiro taigų,
iš kurių kyla šiandien gyvo vandens balsu
užslopinta tiesa apie mūsų gyvenimą.

Lakštingalėli, pilkasai paukšteli!
Našlaitės-tiesos balsu tu suoki kažkur
anapus Žaliųjų ežerų. Pasakyk man,
nutildyk viesulą sieloje:
kuri tavo tiesa nemeluoja?
Nes tiesa, kad viskas o viskas pasaulyje turi prasmę.
Ir tiesa, kad niekas ničniekas neturi prasmės.

RADAUSKAS APIE ŠKĖMĄ

Pradėjus redaguoti Antano Škėmos raštus, teko ieškoti pagalbinės medžiagos. Tad kreiptasi ir į Henriką Radauską, prašant jam rašytų A. Škėmos laiškų. Jis atsakęs (1965.VII.5):

> *Deja, negalėsiu Jum patarnauti Škėmos laiškais. Beveik visus laiškus naikinu, o jei Škėmos vienas kitas būtų užsilikęs (rūsy, senuos čemodanuos), tai dabar negalėčiau jų atkasti.*
>
> *Jei norėtumėt, galėčiau prisiminęs aprašyti vieną kitą pasikalbėjimą su juo literatūrinėm temom. Nežinau, ar tai galėtų atstoti Jūsų prašomus laiškus.*

Paprašyta siūlomo aprašymo. Netrukus H. Radauskas vėl atsakęs (1965.VII.13):

> *Siunčiu kelias pastabas apie savo literatūrinį „bendravimą" su Škėma. Tai daugiau bendro pobūdžio fragmentai; atskiri faktai dažnai pasimiršta, bet jie juk mažiau svarbūs.*
>
> *Kadangi aš buvau lyg ir patarėjo rolėj, tai čia daugiau kalbama apie neigiamybes, kurios buvo reikalingos taisymų ir patarimų. O apie laimėjimus daug kalbėti netenka, — jie matomi visiems.*[*]

---

[*] Būdinga, kad ir pats H. Radauskas, šiaipjau labai kritiškas, tačiau beveik nerašęs recenzijų, vis dėlto recenzavo pirmąją A. Škėmos knygą *Nuodėgulius ir kibirkštis* ir teigiamai ją įvertino: Henrikas Radauskas, „Naujas lietuvių beletristas: Antano Škėmos literatūrinis debiutas", *Žiburiai*, 1947, nr. 31, psl. 5-6.

Šį laišką lydėjo penkių puslapių rankraštinis rašinys — „Pastabos apie Škėmą", nušviečiąs šiek tiek ne tik Radausko-Škėmos ryšius, bet kartu ir kai kurias paties H. Radausko literatūrines pažiūras.

Jis čia spausdinamas be jokių pakeitimų, su viena kita paaiškinamąja išnaša.

K. Ostrauskas

PASTABOS APIE ŠKĖMĄ

Su Škėma susipažinau 1944 m. rudenį, prieš apleidžiant Lietuvą. 1945-49 m. nekartą susitikdavom Vokietijoj, nors gyvenom skirtingose vietose, po to 1950-52 metais daug bendravom Čikagoj, kurį laiką net dirbome viename fabrike. Jam išsikėlus į New Yorką, kelerius metus dar susirašinėjom, vėliau korespondencija nutrūko.

Škėma buvo linkęs rodyti savo rankraščius, klausinėti patarimų, kalbėti apie rašomus dalykus ar literatūrinius sumanymus, kurie turėjo būti realizuoti ateity. Porą savo rankraščių jis man buvo atsiuntęs iš New Yorko.

Nemaža pastabų esu daręs jam dėl stiliaus, stengdamasis atpratinti jį nuo perdėtai įmantrių posakių, retorikos „gėlių" ir nuo falšyvos poezijos (kurios nemaža buvo „Živilėj" ir kitur).

Be to, dėsčiau jam savo pažiūras (tos pažiūros yra visų ir niekeno) į žodžio taupumą: nevartoti dviejų žodžių, kur pakanka vieno, braukti visa, be ko sakinys nepasidaro blogesnis (tuo pačiu jis tampa geresnis). Vienur kitur rankrašty (mandagiai, vos žymiai) pieštuku įrašydavau savo siūlomas pataisas, vieną kitą žodį pa-

keisdavau kitu, kai ką išbraukdavau. Daugumą tų pasiūlymų jis priimdavo, bet ne visus.[1]

Tos mano pastabos ir patarimai kartais būdavo gana elementaraus pobūdžio, bet ir jos jam buvo reikalingos („aukšto meno", kaip žinoma, mokyti negalima ir nereikia).

Pavyzdžiais iš svetimų autorių demonstruodavau jam, kad žodžio taupumas, išraiškos precizija anaiptol nereiškia sausumo ir puikiai sugyvena su „nesausu" ir net poetišku stilium prozoje.

Nesykį esu taisęs atskirų sakinių kalbą Škėmos rankraščiuose. Tuos taisymus jis visuomet priimdavo. Ištisai jo rankraščių kalbos niekuomet nesu taisęs.

Į mano pastabą, kad jis, iš viso, turėtų daugiau apdirbinėti savo dalykus (ne vien stiliaus prasme), jis man kartą — bene 1949 m. — atsakė: „Kaip gi taisysi tai, ką išplėši iš savęs krauju?" Pasakiau, kad tarnaitė, prieš žudydamasi iš nelaimingos meilės, rašo laišką, kuris, be abejo, yra „išplėštas iš širdies", bet drauge juokingas. Tas „prilyginimas", atrodo, jį paveikė, jis pradėjo juoktis ir sutiko, kad taisyti reikia.

Škėma pradžioj kritiką priimdavo beveik ištisai, vėliau (ypač po premijų) pasidarė daug jautresnis. Kai po to vieną jo rankraštį grąžinau jam į New Yorką vos su keliom pastabom, jis buvo nepatenkintas: per maža kritikos.

Škėma nevengė literatūrinių įtakų (prisiminkim kad ir Sartre'ą, Kafką). Atsimenu, Čikagoj paskaičiau

[1] Bene daugiausia tokių pasiūlymų ir pastabų H. Radauskas yra padaręs *Julijanos* ir *Celestos* rankraščiuose. — Žr. A. Škėmos *Raštų* redakcines pastabas: t. 1, psl. 484; t. 2, psl. 401-406.

jam lenkų poeto Leśmiano eilėraštį apie meilę po mirties:

Ir jie mirė abu be glamonėjimų, be nuodėmės,
Be laimės ašaros akyse, be vienintelės šypsenos.
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Dar norėjo mylėti viens kitą anapus savo kapo,
Bet meilė mirė, jau meilės nebebuvo.[2]

Škėma tą motyvą vėliau nekartą naudojo, jį gerokai išvystydamas.

Irracionalizmu Škėma ėmė labiau domėtis Vokietijoje, skaitydamas vokiečių žurnaluose prancūzų siurrealistų vertimus, kurių nemaža buvo spausdinama 1946-1949 m. Tas pradas jame ypatingai sustiprėjo Amerikoj (plg. kad ir „Apokaliptinės variacijas").

Mėginau Škėmai nurodyti, kad jis savo raštuose dažnai be reikalo mini daugybę didelių vardų (tapytojų, kompozitorių, filosofų), kad tai nereikalinga poza, neorganiška, bet nuo to atpratint jo nepavyko.

Škėmos beletristikoj ir dramoj nemažą rolę vaidina erotizmas. Jis mane klausė, kaip toli šitoj srity rašytojas gali eiti. Tegalėjau jam patarti pasižiūrėti, kaip tas temas traktuoja dideli rašytojai. Pakartojau jam banalią tiesą, kad viskas padoru, kas meniškai įforminta, ir kad

[2] Bolesław Leśmian (1878-1937) eilėraščio „Dwoje ludzieńków" (iš rinkinio *Łąka*, 1920) ištraukos pažodinis vertimas. Originalas (*Poezje*, 1957, psl. 270):

I pomarli oboje bez pieszczoty, bez grzechu,
Bez łzy szczęścia na oczach, bez jednego uśmiechu.
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Chcieli jeszcze się kochać poza własną mogiłą,
Ale miłość umarła, już miłości nie było.

įforminimas, iš viso, yra didžiausia menininko problema (nes turinys yra bet kas ir bet kur).

Kaip neigiamą erotinių temų traktavimo pavyzdį daviau jam Henry Millerį (vulgarus), kaip menišką — Rotho „Radeckio maršo" sceną, kurioj provincijos poniutė sugundo nepatyrusį jaunuolį.[3]

Apie „Čelestą". Čikagoj nemažai kalbėjau Škėmai apie Bartoką, ypač jo „Muziką styginiams, mušamiesiems ir čelestai", „Koncertą orkestrui", kvartetus ir kai kuriuos fortepijono dalykus.

Berods, 1951 m. jis nusipirko patefoną ir nuolat grodavo Bartoką, kurio drąsios harmonijos, iš dalies pagrįstos 12-tonine sistema, disonansai ir savotiškas „žiaurumas" jam labai patikdavo. Sunkiau man sekėsi įpiršti Škėmai Bachą, kuris jam atrodė „simpatiškas senelis", bet perdaug paprastas, nemodernus. Tačiau ir Bachas būdavo grojamas.

Perskaitęs, ką čia surašiau, matau, kad atsidūriau jau kone mokytojo rolėj. Tokiu niekad nebuvau. Škėma prašydavo patarimų ir jų gaudavo. Kai kuriuos iš jų jis priimdavo, kitų priimti negalėjo. Kaip žmogus ir rašytojas jis gerokai skyrėsi nuo manęs, o meno srity mūsų argumentai dažnai galioja tik mums patiems.

1965.VII.13. *H. R.*

---

[3] Austrų rašytojo Joseph Roth (1894-1939) romanas *Radetzkymarsch* (1932). Čia, tikriausiai, turėta galvoje to romano antrajame skyriuje esantis leitenanto Carl Joseph von Trotta ir Frau Slama epizodas (*Werke*, t. 1, 1956, psl. 28-30).

* * *

Mano pranešimą iškreipė atsitiktinis jausmas.
Niekas neklauso paaiškinimo.
Šaukiu prie lango:
Kreipkite dėmesį,
nepamirškite kraujo!
Vėjo pagautas balsas atsako:
Randas baltėja, įdeginta dėmė.
Mūsų grumtynės baigtos.
Gyvenam dabar tik valandom —
ir visko bijom.

* * *

Vakar naktį Dievas įkišo ranką
pro atdarą miegamo langą
ir švelniai palietė mano veidą.
Pabudau
ir, manydamas, kad lauke
stiprus vėjas pučia,
langą uždariau.

METINĖS: JOS BALSAS

Per naktį neramus
guli apglėbęs priegalvį
neatveriamam senio glėby

apsuptas nudėvėta antklode
šaukei pagalbos
sapnuodamas gal kitą metą

gal už dešimt metų
kai šitame moters karštam kambary
bus silpnas kūnas ir ašarotas veidas

dabar kojų palietimas kai sukies sapne
kontūrai tavo kūno
tamsa mirtina tyla

PAVELDĖJIMAS

Ateinu pasaulin,
stoviu saulėje
kaip kryžius
ir naktį vienišas
lipu dangun.
Liūdna ir bejėgiška kelionė
per sapną
į nebūties debesuotus miškus.

VINGIAI Į SCENĄ

PETRAS MELNIKAS

Tyliai pravėrus klebonijos duris, žurnalistas Tomas atsisuko. Stovėdamas prie lango veidu į kiemą, jis vienoj rankoj laikė tuščią stiklinę, kitoj cigaretę. Jis rūkė ir atrodė susimąstęs — didelis žinovas viso to, ko kunigui trūko. Tikriausiai, jis jau perskaitė abu gulinčius ant stalo rankraščius ir dabar galvojo, ką sakyti. Kuris vaidinimas jam daugiau patiko? — galvojo kunigas Lukas. Kokių pakeitimų reiks?

Kunigas Lukas to negalėjo atspėti. Jis vylėsi nebent tik kiek supratimo. Gal įvertinimo?

— Lukai. . . — saldžiai žurnalistas ištarė tik vieną žodį, ir jau šį tą galima buvo atspėti.

— Na?

Tomas niūriai tylėjo.

— Na, kaip atrodo dramos?

Kunigas pajuto nepasitikėjimą Tomu. Jo „Lukai. . ." buvo per saldus — mandagiai paruošiantis smūgiui. Tokį jis girdėjo ir seminarijoj. Ir jie tokiu balsu sakydavo. Kritikuodavo. Su pagrindine idėja: nesugebi, ne Putinas esi. . .

— Lukai. — Tomas užgesino cigaretę. — Norėjote

atvirai. Išeidamas pasivaikščioti, sakėte „spontaniškai". O dabar? Paraudote...

— Aš? Negali būti, — kunigas gynėsi. Tačiau sutanoj buvo šilta. Kažkodėl skruostai perštėjo.

— Skruostai kaip mergelės. Oi, gražu, gražu, Lukai...

Tomas priėjo arčiau ir paplojo per petį. Jo veidas maloniai šypsojos, bet Lukui jis tuo metu atrodė dar žiauresnis.

— Tomai! Gana... — Lukas sulaikė Tomo pasaulietišką rankos gestą.

Tomas atitraukė savo ranką, bet dar šypsojos.

— Kas gana, tai gana, o draugiškumo vis tik reikia, — nenusileido.

— Kritikoj negali būti draugiškumo, Tomai.

— Gali. O ko jūs norite, Lukai?

— Draugiška nebus atvira. Aš noriu aiškumo.

— Apsinuoginimo?

— Taip. Be apgalvojimų, tiesiog...

Lukas staiga pasiryžo išgirsti teisybę. Kuo greičiau pamatyti save juokingai apibūdintą, kaip visi rašantys būdavo Tomo perkratomi. Laikraščiuose jie tapdavo komiškom iškamšom. Po šio žmogaus plunksna kūrėjai buvo juokingi, užsigaudavo, jam atsakydavo ir tapdavo dar komiškesni. Jei Tomas ko nemėgdavo, kutendavo pažastis skaitytojams. Štai čia jis ir man tai padarys...

— Gerai, kunige Lukai, — tad be pirštinių? — sutiko Tomas.

— Taigi. Laukiu sparnuoto žodžio.

Tomas pradėjo:

— Matote, štai kaip... — ir vėl nutilo.

Tokie nutraukimai kėlė baimę.

— Prašau, prašau... — ragino Lukas, bet vidaus

balsas jau prašė švelnumo. Kažkas raižė gerklę, trūko burnoj seilių, norėjos verkti, ir jis pabūgo komiškojo aštrumo. Ne!

Tomas priėjo prie stalo. Pakėlė abu perskaitytus rankraščius. Dešinėje iškėlė Elenos Vembrienės aukščiau už jo. Tai atsitiktinis mostas?

Žiūrėdamas į kunigą, Tomas tarė:

— Apie kurį norėtumėt pradėti?

— Nesvarbu, Tomai, — kunigas atsakė, bet slapta pageidavo, kad pradėtų nuo Elenos. Nežinia, kuriam klius. Kritiko Tomo minčių jis negalėjo atspėti. Noras išgirsti nuomonę apie savo vienaveiksmį pasikeitė į žmogišką žingeidumą. Pagaliau tekliūva pirma tai poniai — tetraiško ją, paskui mane.

Lyg išskaitęs kunigo mintis, kritikas padėjo rankraštį ant stalo. Triskart pakartojo „gerai" ir tada pradėjo kalbėti, vis be reikalo vartydamas ponios rankraštį.

— Elena yra daug kentėjusi, Lukai. Bet kentėjimas kūrėjui nėra būtinas — nei padeda, nei pakenkia. Elenos atveju kančia veikė neigiamai.

— Kodėl? — paklausė susidomėjęs kunigas Lukas.

— Tam yra priežasčių, Lukai. Todėl grįžkim į jos vaikystę, kurioje ji susiformavo... — ir kritikas Tomas pasakojo apie jos tėvą, karininką Lietuvos kariuomenėje, kaip dvylikos metų Elena, be jokio supratimo, su tėvais pasitraukė į Vokietiją, atvažiavo Amerikon ir čia vieno studento buvo suvedžiota ir apleista. Kaip ji, skaudžiai išgyvenusi nelaimę, ėmė staiga rašyti eilėraščius. Net ištekėjusi ir jau su vaikais ji nenustojo rašyti, — gal užsimirš nelaimės... — Bet jos vaidinimas yra silpnas, kunige. Poezijoje ji romantiška, o vaidinimas — entuziastingas. Tai priešingybė jos patirtom nelaimėm. Kūryboje ji neleidžia savo skausmo agonijai

pilnai išsilieti, lyg slėptųsi nuo skausmo. Ji galėtų leisti jam prabilti, bet kažko gėdinasi. Gal jaučia, kad neturi patyrimo? Rezultatas — plaukia paviršiumi. Net nesušlapdama kojų.

Tomui kalbant, kunigas atsistojo ir priėjo prie lango. Jis laukė ko kito ir bijojo pertraukti Tomo mintis. Freudiškoji Tomo kritika Elenai kunigą sukrėtė. Joje nebuvo sarkazmo! Ko kunigas galėjo laukti apie savo vaidinimą? Pasibaisėjęs jis pats skrodė save. Jo pasiruošimas buvo klasikinis. Pasikeitimai, įvykę kultūroj, papročiuose, nepalietė jo bandymų literatūroj. Jis braukė ir pyko. Žinojo, kad graikai ir romėnai padėjo pagrindus. Studijose jį veikė Euripidas ir Sofoklis, ir visas istorinis bagažas. „Tu nieko nesukursi", kažkas jam šnibždėjo. Jis vartė biblioteką. Dideli vardai jį masino. Lukas jautėsi toks menkas prieš juos. Bet prirašyti lapai prašėsi būti neužmiršti.

Jis taip galvojo net per Mišias. Susigriebęs nuvijo pašalines mintis ir tada suprato. Kūryba trukdo jo kunigystei. Kažkas slysta iš pirštų. Ką nors reik daryti. Suplėšyti raštus, kad jo negundytų! Nuo taisymo margi lapai, neramybės kaltininkai, kartą gulėjo prieš jį ant stalo. Židinyje ruseno anglys. Lukas, pakėlęs lapus, pasklaidė ir suprato tik viena — šio pluošto, keliančio pašalines mintis, reik atsikratyti. Jo kelias — nuo stalo į ugnį. Sudeginti! Pusiaukelyje tarp stalo ir židinio suskambo telefonas. Lukas krūptelėjo ir sustojo. Telefonu veikėja Žiobienė pasuko jo mintis nauja kryptimi. Jos balsui zirziant ragelyje, Lukas jau nebegalėjo pasiryžimo įvykdyti. Jis prisipažino jai, kad rašo. Bet nežino, ar tai kam patiks. Žiobienė žinanti, kad Elena rašo. Bet kunigas? . . Kad kunigas Lukas rašo, ji nežinojo. Net dramą? Ar nereikėtų *Tomui* visko parodyti?

Ji pakalbės ir kritiko gražiai paprašys... Kunigas Lukas po to dar taisė. Peržiūrėjo Šilerį, Šekspyrą ir ypač Ibseną. Patiko jam „Helgolando kovotojų" dvasiška atmosfera — kunigas, vedantis žmones į aukštesnius idealus, nors žmonės jo ir nesuprato.

Kunigas atsisuko nuo lango. Ant stalo jo rankraštis buvo sklaidomas į priekį. Ir atgal. Kai Tomo nervingi pirštai jį užvertė, ant viršelio subaltavo pavadinimo lapelis. Pavadinimas staiga jam atrodė negeras.

— Kaip su pavadinimu? — jis paklausė.

Tomas vėl paėmė rankraštį ir žiūrėjo viršelin.

— Taip jį pavadinot, nesvarbu... — nereikšmingai pasakė Tomas. — Aš ieškojau, kaip žinote, literatūros.

— Ir neatradot?

— Stilius labai vandeningas. Radau sociologijos ir pedagogikos. Ir erudicijos.

— Dabar, kai tai pasakėte, jaučiu... Taip. Tas negerai, — pasakė kunigas. Bet kiek vienaveiksmis dėl to nukentėjo?

— Be to nežinau, Lukai, ar suprantate, kas yra mene moralė?

— Mene ir gyvenime suprantu moralę, kad žmogus neklaidžiotų...

— Neklaidžiotų... — Tomas keistai atsisuko ir žiūrėjo į sieną, lyg skaitytų ant jos visus kritikos žodžius. — Bet kaip žmogus atras mene moralę bent kiek nepaklaidžiojęs? Kaip jis atskirs gėrį ir „švarumą", nepamirkęs kojų į „blogį"?

Lukas tylėjo. Jo drama prasideda atgailos veiksmu. Blogis jau įvykęs. Atgaila po nusikaltimo.

— Taip, Tomai. Sutinku — blogis pas mane jau buvo įvykęs.

— Todėl atgailos scena neįtikima. Be paruošimo.

Ja reikia tikėti. Bet gerai aprašytas blogis gali pasirodyti ne toks jau blogas. Kartais pasidaro beveik išteisintas. Įvedus tai prieš atgailos sceną, pati atgaila gal net pasikeis. Tai hipotezė, Lukai. Juk norėjote atvirumo.

Lukas prašė Tomo kritiško žodžio. Tas jam paklojo. Reiks viską perkurti, viską. Ar pasiseks? O dramos kolonijai reikia, ir kuo greičiau. Jaunimo susirinkime keli vaikinai, pasilipę ant klasės suolų, kartą velniukus vaidino. Kodėl? Merginos jiems plojo. Viena ritmingai purtė savo ilgus plaukus. Lukas jų nesudraudė. Jam dingtelėjo mintis: jaunimas nenori būti kuo yra. Žmogus vis ką nors imituoja. Maivymasis, kraipymasis — mimika. Imitavimas. Tai vaidyba, aktoriavimas! Teatras! Lukas nusprendė: jaunimas nori teatro, kuriame jis bus perrengtas. Niekam nesakęs, sėdo vakarais rašyti, pasimetė teoriniame tinkle, bet motyvacija nedavė ramybės.

— Tad ką patartumėt, pons kritike?

— Apvalykite. Paremontuokit. Kaip? Dialogas perkrautas tiesiogine informacija. Dramatizuokit. Pateikit informaciją žiūrovui netiesiogiai. Sumažinkit ir tiesioginį pamokslavimą. Ir venkit melodramatinių elementų kiek galit. Dar? Nežinau. Neigiamieji asmenys... — neturėtų būti be individualybės, monolitiškai blogi. Ir šlifo.

— Drama niūri? Gal turėtų būti linksmesnė?

— Pamėginkit ir tai. Tik nepadarykit komedijos.

— Ne kokie laikai komedijai, Tomai.

— Ne kokie. Bet ar ir pralinksminimas neatlieka meno funkcijos?

* * *

Sėdęs į mašiną po gelstančiu medžiu, kritikas Tomas klausėsi lyg bangų ūžimo. Į klebonijos kiemą ateidavo mašinų ūžimas. Po ratais sugirgždėjo žvyras. Ir tada jis pasijuto išvargęs. Bet ir laisvesnis nuo oficialumo varžtų, kurių laikėsi kunigo akivaizdoje. Jis buvo pakviestas po sunkaus darbo, atsikalbinėjo ir kritikavo bendrybėm. Važiuodamas mašina, išgerto vyno svaiginamas, jis prisiminė režisieriaus Skomanto žodžius: „Tomai, aš ne visiems sakau savo credo. Man atrodo, kad jo neturiu. Kūrybinis credo man skamba tuštokai, dirbtinai, su pasipūtimu. Stilius? Temos? Herojai? Man nesvarbūs..." Skomantas kalbėjo bare, kiek išgėręs, ir tada nušnekėdavo. „Teatras to nesilaiko. Aš slaptai galvoju, — tau vienam pasakysiu, — teatras nėra literatūra! Stilius, tema, herojiškumas, — jei yra, gerai. Bet teatras ir be jų išsiverstų".

Gatvėm tuštėjant ir mašinai lengvai riedant, atrodė, kad Skomantas jam skundėsi į ausį: „Tomai. Visas tas literatūrinis žodžių malimas. Kartojimas, kas rankraštyje parašyta. Dievaži, žinant, ką viens kitam atsakys be nustebimo, be įsižeidimo ar be tikro malonumo, tėra tik prakalbos! Tai ne vaidinimas!"

O kas yra vaidinimas? Realistas Skomantas kalbėjo apie savo aktorius ir jų vaidybą: „Jei ant scenos nėra autentiško, neišgalvoto žmogaus", jis sakė, „tada nėra teatro. Nėra tikrai nustebusio, įsižeidusio, staigaus malonumo apimto žmogaus, — neverta pirkti ir bilieto". Praktiškas Skomantas žinojo, kaip sunku scenoje būti žmogum: „Supranti, Tomai? Tik užlipi ant scenos ir tuoj norisi vaidinti. Vaidinti! Dėl to man patinka filmai, repeticijos ne scenoj. Scena yra pakelta. Jos grindys dunda. Jos tuščiai skamba, vaikščiojant ant lentų. Repeticijas mėginau savo namuose. Geriau kieme ar

net gatvėje, Tomai. Supranti, ką noriu pasakyti?..“ „Įsivaizduoju...“ „Taip, Tomai. Nors tas ir keistai atrodo...“ „Daug vinių reikia scenai sukalti“, važiuodamas galvojo Tomas, „kad nedundėtų... Užmiršau jas visas Lukui ir Elenai suskaičiuoti. Ir abu gerokai pakratyti“.

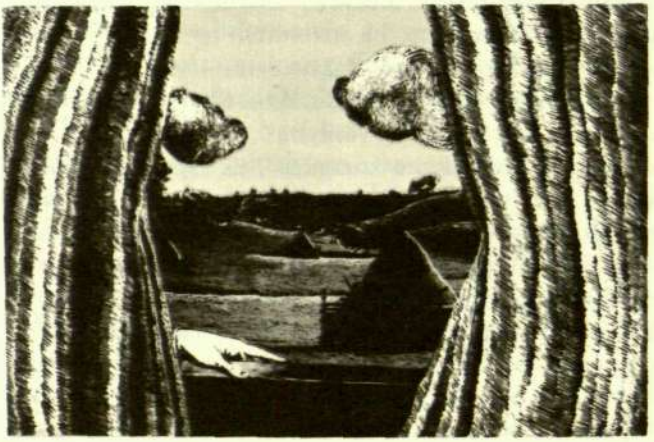

PENSININKŲ KLUBAS

KAZIMIERAS BARĖNAS

Išėję vienas po kito į pensiją, mes šešiese sutarėme savo apylinkėje suorganizuoti klubą. Gyvename netoli vienas kito, ir sveikatos dar, rodos, per daug netrūksta, taigi judėkime, nepasiduokime. Jeigu visą gyvenimą rūkiusį vieną piauna bronchitas, kitas, nebeapsigindamas kaulus graužiančio reumatizmo, jau su lazda vaikščioja ar jei mano akys ir su akiniais nebe kažin kaip prižaibuoja, tai ką gi mūsų amžiaus sulaukęs bepadarysi. Kiti jaunesni iškrito, o mes dar pilni gyvybės, kaip tas Anicetas sako, dar galime būti naudingi.

Anicetas ir sugundė mus. Susirinkim, sako, penktadienių vakarais, sueikim, pasikalbėsim, padiskutuosim ir gal naudos duosim, ką dabar žinai. Penktadienių vakarais rinkdavosi bendrinio lietuvių klubo komitetas, kuriam Anicetas priklausė, bet pernai jo, senio, nebeišrinko, o jis trylika metų beveik laikrodžio tikslumu vis važinėdavo į posėdžius, tai nesunku suprasti, kaip pasiilgsta išėjimų ir žmonių. Be to, Aniceto žmona tokia didelė šnekutė, kad jam vieną kitą vakarą per savaitę ištrūkti iš namų, rodos, paties Dievo galėtų būti prisakyta. Jis ir pats žodžio nesidairo, kai jau

praveria burną, bet Onutė jį pralenkia, ji tikriausiai jam išūžia galvą per dieną, kai dabar nuo ryto iki vakaro jie abu trinasi po namus be jokio darbo.

Mes, kiti penki, ligi šiol laikėmės atokiai nuo visa ko, pasitenkindami darboviete, laikraščiu, o paskutiniaisiais metais kai kurie dar ir sėdėjimu vakarais prie televizijos. Kai padaugėjo laiko, tai Aniceto pasiūlymas pasirodė vertas užgirti ir palaikyti. Nė vienas neprieštaravome ir dėl to, kad rinktumės penktadienį, kaip jis įpratęs. Patogus vakaras, ką gi, nes štai Kazimieras gyvena pas dukterį ir žentą, kurie penktadienį po darbo pradeda savaitgalį, tarp savęs grįžę namo suvesdinėja visokius savaitės reikalus, ir vaikai tada duoda tėvams rimtesnę ataskaitą iš savo mokslų eigos, ir seniui geriau, kad porą valandų mažiau tereikės klausytis ir girdėti, kas jam nerūpi. Tądien ir jis, tiesa, turi atiduoti dukteriai duoklę už išlaikymą — maistą ir kambarį, bet žmogus, sako, padeda sutartą sumą ant stalo vakarop, prieš visiems susirenkant, ir žinokitės, nes jei jis klausytųsi dejavimų, kad šis ar tas pabrango ar namų išlaidos padidėjo, tai turėtų išsitraukti iš kišenės piniginę ir atiduoti iki paskutinio sidabrinius ir variokus, ir tada jau sudie ir alaus bokalui ir gal tai tabokos uncijai, kurios jam užtenka visai savaitei.

Jurgis su žmona prasistumdo visą savaitę namie, tai jam tie mūsų susirinkimai tikra pramogėlė, tik, vargšas, prisiklauso iki soties priekaištų, kol iš savo Teofilės iškaulija svarą mūsų susirinkimo alui. Kol iš pradžių per vakarą visi turėdavo iš eilės pirkti, tai jam tiek pinigų neužtekdavo šešiems bokalams, ir jis įraudęs atsiprašinėjo ir teisinosi, gūžčiodamas pečiais ir blaškydamas beviltiškai rankas. Aš pats raudau dėl jo tokio nusižeminimo ir pašokęs įbrukau jam į saują sidabrinių,

kad tik greičiau baigtų vaidinti prieš visus tą neturtėlio sceną. Kai aš esu vienas, tai man pinigo užtenka ir dar lieka, ir jau antri metai neturiu progos praimti iš pašto sutaupų, ir už Jurgį būčiau kas savaitę primokėjęs, jei po trečio ar ketvirto karto nebūtume nutarę tegerti ne po šešis, bet tik po du ar tris bokalus, kad išeitume dar pakankamai blaivūs. Supylęs į save šešis, Anicetas kartą ėjo Karvelėlio mėlynojo dainą pašūkčiodamas ir prie pat savo namų užvirto ant policininko. Po to jis ir įvedė naują tvarką: du, trys, ir tada jau kylam, nors ir žemė po kojom drebėtų ar perkūnijos už sienos trankytųsi, nė lašo daugiau! Labiausiai jį išgąsdino, kad policininkas buvo ne eilinis kiveriuotas kopas, kuris dideliais žingsniais krypuoja gatvėmis dairydamasis, bet tas su radijo aparatu ant krūtinės, o šitie ceremonijų nedaro net jei esi panašus į garsųjį Michaelį Footą, ir mūsų pirmininkas išsigelbėjo nuo arešto ir daboklės ir nuo magistrato teismo rytojaus dieną vien tik rodydamas į savo namų vartelius, atdarus ir vėjo girgždinamus čia pat, už keliolikos žingsnių. O pro juos ir Aniceto žmona Onutė tuoj išbėgo į šaligatvį vyro gelbėti, bet neduok, Dieve, senatvėje šitaip sau markę susigadinti, dėl to, vyrai, šušu, ir mes pritarėme, galvomis kinknodami ir neišdrįsdami viešai prisipažinti, kokiais vingiuotais žingsniais, su pristojimais ir pabėgėjimais, patys ėjome tą Anicetui nelaimingąjį vakarą.

Ligi to istorinio vakaro, rodos, pakankamai stipriai dar laikydavomės ant kojų net ir po šešis išgėrę, o jei tada susvyravo mūsų pajėgumas, tai, tur būt, dėl Ho Či Mino.

Leonas, kuris su tokiu džiaugsmu sutiko klubo steigimo mintį, tą vakarą dar nespėjo atėjęs atsisėsti, o jau skuba:

— Vyrai, naujiena! Kurį nors vakarą, žiūrėkit, susitiksim čia su Ho Či Minu!

Aš palaikiau tą jo naujieną niekam tikusiu juoku, nes šiaurės Vietnamo vadas mirė juk prieš keletą jau metų.

— Gerai prisigersim, tai gal ir susitiksim kur nors su jo ilgaūse dvasele, — pajuokavau ir aš.

— Paklausykit, paklausykit! — matydamas į save įremtas mūsų akis, matagojo Leonas rankomis. — Tikrai paklausykit, — o jo naujiena man pradėjo rodytis pasenusi ir banali. Ho Či Minas prieš 60 metų dirbo Drayton Court Hotel virtuvėje ir antrame aukšte turėjo sau gyventi kambarėlį, ir užpernai, vaikščiodami to savo vado jau laiko užpustytais pėdsakais, Vietnamo filmininkai įkaitę lakstė su aparatais iš visų pastato pusių, ir iš lauko ir viduj. Taip rašo vietinis laikraštis, ir Leonas nebesutelpa savyje. — Su garsenybėmis sėdėsim!

Net ir tas jo šuktelėjimas neišjudino mūsų. Tylėjome, kas sau svarstydami tos naujienos esmę. Su garsenybėmis nesėdime, ir pats Leonas tai žino. Jei sakytų, kad garsenybės čia sėdėjo ar vaikščiojo prieš daugelį metų, tuomet nebūtų prasilenkta su tiesa. Tačiau kas gi Leonui užgins šitaip dvasia pakilti į aukštybes? Mes tokie maži, užguiti, nužeminti ir nusižeminę, kad ir Ho Či Mino šešėlis iš laiko tolybės, matykite, Leonui kraują įkaitino.

— Matau, kad pasirinkom netinkamą vietą, — Anicetas iš karto užpylė šalto vandens Leonui ir mums visiems. — Jei būčiau žinojęs, kad čia vaikščiojo Ho Či Minas, broliai brangūs, kojos nebūčiau įkėlęs į tą barą. Ho Či Minas, girdi! Bolševikas Ho Či Minas ir mes!

Dar pats atėjau, pats prašiau, kad duotų staliuką... Man tai jau paskutinis kartas šičia.

Ar dar reikia pasakyti, kad mūsų seni veidai ištįso dėl tokios Aniceto ištarmės? Va, tai tau! Tik pradėjom rinktis, taip gera susėdus apie staliuką praleisti vakarą, ir vėl iširs.

— Anicetas teisingas, — paremia tą susirūpinusį mūsų vadą ir jo nudejavimą Aleksas.

— Jeigu Rotary klubas renkasi ir jam gerai... — Kazimieras lyg ir norėtų pristabdyti prasidedantį irimą.

— Ką tas Rotary klubas! Kol nepažįsti, tai gerai. Tur būt, raudoni liberalai, kurie knisasi po valstybės pamatais, štai, brangučiai, jums ir Rotary klubas. Masonai, parmazonai. Kunigas tikriausiai neateina į jų pietus. Klaidą padariau, vyrai, dar ir tokią didelę, didesnę už save.

Aleksas ramino Anicetą. Argi mes bėgsim nuo kažkokio šešėlio, kurio net nematyti? Aš siūliau pasirinkti kitą barą, tik kojos gal jau ne visus nuneštų į pagrindinę gatvę. Kazimieras, štai, kol nutripsės gerą pusmylį pagrindine gatve iki to didelio baro, kol paskui partripsės, lazdele pasiramsčiuodamas, tai visi malonumai jam jau pakeliui išgaruos. Arba Aleksas — kosės, ko gera, atsirėmęs kur nors į namo sieną, net kelis kartus pristodamas, kol pargrįš, ir visi išgertieji bokalai jam išeis vėjais. Žinome dar sumautą karčiamėlę už mūsų, truputį į šoną, tarp skersinių gatvėlių įsikūrusią, tokią nuošalią, taip pat airių karaliaujamą, bet ji nepatogi pasiekti, nes arba eik aplink, ir tada kelio susidarys tiek pat, kiek iki tos didžiosios pagrindinėje gatvėje, arba drožk po tiesumu per aukštą lieptą ties geležinkeliu. Kurių kojos stipresnės ar širdys nekvakši, tas

lieptas dar pusė bėdos, bet pavaryk per jį Kazimierą su ta lazdele ar nuolat kosintį Aleksą, tai mūsų klubo susirinkimas gal pasibaigs net laidotuvėmis po tokio varginančio laipiojimo. Kai dabar apkalbame, kur galėtume nutūpti, jei bėgtume nuo Ho Či Mino, tai ir Kazimieras ir Aleksas sutiktų, kad į tą karčiamėlę vis dėlto arčiau negu į aną barą pagrindinėje gatvėje, ir jie pasilsėdami gal šiaip taip nulinguotų aplinkiniu keliu. Sunkesnis gal būtų kelias atgal, kai jau aptingsti nuo alaus.

— Ne. Tik ne ten, — Anicetas nukerta, ir jau matome, kad ten mums durys uždarytos, nes vėl įsitikinimas pastoja kelią. — Ten savininkas — žydas! Jei buvot, tai matėt, jo nosis rodo — kuprota, kaip Sinajaus kalnas. Ne, vyrai.

Po jo tokio šuktelėjimo Jurgis atsiduso ir gergždančiu balsu išdrįso murmtelėti nepasitenkinimą, kad iškilo nauja kliūtis, didesnė net už Sinajaus kalną. Pasenom ir dar pradėsim koncentracijos stovyklas organizuoti žydams laikyti, nes mums nepatinka jų nosys. Aš palaikiau Jurgį. Kad nebūtų žydų ir pagonių ir Ho Či Mino, tai kiekviena karčiama tiktų mums. O man, sakau, ir airis nepakenčiamas, kai atsvirduliuoja prie staliuko ir apsiseilėjęs ima prie ausies dainuoti. Bet nejaučiu neapykantos net tam ukrainiečiui, kuris man nudžiovė žmoną, nes pasaulis labai margas, ir visų pagal savo mastelį nesurikiuosi. Užmirškim Ho Či Miną ir sėdėkim sau šiltam bare.

— Taip, užmirškim Ho Či Miną, — vos nepradėjo ploti Kazimieras.

Anicetas vis dar šiaušėsi, bet po ketvirto bokalo sutiko priimti pirmąją mūsų klubo istorijoje rezoliuciją: daugiau niekad neminėsime Ho Či Mino. Jo čia

gi ir nėra, ir mes net nežinome, kuriame kambarėlyje jis gyveno, ir šitiek jau metų praėjo, kai vėjas išpūkštė jo pėdsakus. Tačiau Kazimierą kažkoks kipšiukas dar pagundė pakelti bokalą ir pasiūlyti:

— Na, tai, vyručiai, už Ho Či Miną!

Juokėsi tas Kazimieras, net seilė jam tikštelėjo, kai suprunkštė, bet Anicetas piktai jį užsipuolė. Jei sutarėm, tai laikykis, kitaip sugyvenimas neturės rimtų pagrindų. Juokas, sako, buvo ne vietoje, broliuk, o dabar — Karvelėli mėlynasis! Tyliai, niūniuodami užtraukėme. Airių jau stoviniavo daug, ir jų galvos krypo į mus, tai ir pajudėjom. Anicetas praeidamas kaišiojo artimesniesiems ranką ir šūkčiojo „Alio!".

Išėjom svirdinėdami, ir Anicetas paknopstom nuskubėjo į savo namų pusę. Dar jo balsas prakiurdavo tarpais su tuo karvelėliu, ir jo klyktelėjimai, matyt, pasiekė policininko ausis.

Mes visi buvome už klubą. Štai našlys Aleksas, tur būt, sutiktų kasdien rinktis, jeigu tik kiti norėtų ir eitų. Leonas ne tiek gal iš reikalo, kiek iš nuobodumo dar po porą dienų dirba, taigi ne toks uždarytas jaučiasi, kaip kiti, bet jis labai mėgsta tarp žmonių leisti laiką, ir Anicetas apie jį man šitaip sakė:

— Užteko tik sušvilpti, ir Leonas prisistatė, dabar jo ir su pagaliu neišvarytum iš mūsų klubo.

Aš taip pat esu našlys. Tačiau sakykime teisybę: esu gyvanašlis, nes žmoną man nudžiovė šnekus ukrainietis, kurį buvom įsileidę, kai nusipirkom namelius. Kai jis pradėjo nuolat kalbėti ne tik apie Ukrainoje žydinčius didelius saulėgrąžų laukus, bet ir apie Vytauto Didžiojo žmonišką elgesį su jo tauta, tai ir pamačiau, kad nebeturiu žmonos. Ji susižavėjusi klausydavosi to ukrainiečio pasakojimų ir pirmaisiais metais pasi-

sodino daržely saulėgrąžų, ir aš pripažinau, kad gražu, kai tos didelės jų galvos sugeltonavo palangėje. Bet po to pavasarį ji nebespėjo jau sulaukti, kol pakankamai atšils oras ir galėsim subedžioti į mano sukastą žemę saulėgrąžų grūdus: išėjo, susimetusi į lagaminus septynis savo daiktus, ir ukrainietis tuomet jau buvo dingęs iš mūsų namų. O kai aš pradėjau sopulingai dairytis, kur čia ta mano Kastulė, tai ji sugrįžo su įsakymu: parduok namus, pusė pinigų man, pusė tau, ir užmiršk mane. Ką gi darysiu, užmiršau, tačiau tik aš vienas tesu toks mūsų klubo narys, kuris gyvena svetimuose namuose ir dėl kiekvieno sukosėjimo turi bijoti šeimininkės, kuri nepatenkinta nužvelgia žvaira akimi.

Kandidatų į klubo narius apylinkėje turėtume ir daugiau, bet Anicetas persijojo visus per principų sietą.

— Manau, kad užteks vien inteligentų, — taip jis žiūrėjo į klubą, o mes kitokios nuomonės nepiršome.

— Jei prisileisim juodnugarių...

Kai klubas jau buvo pradėjęs rinktis, net pas mane, eilinį narį, atbėgo Vladas Kulbis, priimkite ir jį. Nusiunčiau jį pas Anicetą, jis, sakau, suorganizavo, jį ir kalbink. Anicetas vieną penktadienį prisiminė:

— Pažįstu, žmogus neblogas, bet mums į kompaniją netinka. Pradėsim svarstyti kurį nors gilesnį klausimą, tai Vladelis ir nukliedės, ir bus nei šis, nei tas. Geriau, kai visi vienodo lygio.

Visi šeši mes svarstėme ir sutarėme, kad geriausia bus rinktis alaus bare. Kur gi kitur? Aleksas užleistų savo salonėlį, jo kambariai tušti, nes jis laukia ir nesulaukia, kol savivaldybė nugriaus jo su žmona pirktuosius apsmurgusius namelius ir duos jam naujame pastate patogų mažą butelį, ir to lauželio neparduoda. Žmona mirė jau prieš septynetą ar aštuonetą metų, o

ir ji dar turėjo progos pagyventi viltimi iš lauželio išeiti į šviesesnį gyvenimą, nes savivaldybė įspėjo juos, tur būt, ar ne prieš devynetą metų pasiruošti atsisveikinti su savo pirkiniu. Matyt, savivaldybė neturi pinigų ir negali savo užsimojimo įgyvendinti.' Tiesa, Aleksas yra toji bronchito auka, kurią jau minėjau, bet pats dar rūko, tačiau salonėlyje nesėdėtų, kai mes po susirinkimo išeitume ir jam paliktume mėlynus dūmus. Bet bare vistiek geriau. Kalbėsimės, diskutuosime susirinkę, ir burnos išdžius, o bare — čia pat alus, jokių butelių nešiotis nereikės. Man rodos, tą vietos pasirinkimą labiausiai nusvėrė taip pat Anicetas. Kai vietos klausimą svarstėme, jis kelis kartus užsiminė, kad jo skilviui gerai veikti reikia tokių rūgščių, kokių turi iš statinių leidžiamasis kartusis alus.

Gali būti, kad vietos pasirinkimą nulėmė ir Aniceto pasakojimas apie anglų klubus. Jeigu jau klubas, tai karčiamoj stovi prie baro ar sėdi ir vilgai liežuvį skystimu iš stikliukėlio mažiuko, anot tos dainos, arba iš didelio bokalo. Tam ir klubas. O kaip gi kitaip? Mažiukuose mums gėrimas per stiprus, ir stovėti prie baro jau ne mūsų kojoms, bet susėsti prie staliuko — taip, visi esame dar pajėgūs, ir jeigu tokia tradicija anglai didžiuojasi, tai ir mes, štai, šešiese lietuviai, žili ar nuplikę, pagatavi paploti Anicetui, kad jam šovė į galvą tokia ideali mintis suorganizuoti klubą.

Taip ir sutarėme ir penktadieniais, 7 valandą vakare, susėdom suėję kampe prie lango Drayton Court Hotel bare. Nors mes prageriam ne kažin kiek, bet barininkai gerbia mus ir už tiek ir pasistengia, kad niekas toms valandoms neužimtų mūsų kampo. Jei koks japelis suspėja ten prisėsti, kol mes renkamės ir dar stoviniuojame, tai barininkas tokiam nesivaržydamas

šukteli: užimta, užimta! Tas baras penktadieniais kimštinai prisigrūda airių, bet jau vėliau, kai mes kylame nuo stalo namo. O kai mes susėdame, dar jis pustuštis, dar airiai, kaip tas aukštasis barininkas sako, sėdi vonioje ir stengiasi karštame vandenyje atmirkyti ir nusiplauti visos savaitės nuodėmes nors nuo paviršiaus.

Kai esame gerai nusiteikę, tai Anicetui ir dėkingumo kruopelę pajuntame ir už tą staliuką Drayton Court Hotel bare. Jis atėjo ir sutarė su barininkais, kad jie duos mums teisę kartą per savaitę po porą valandų čia skyrium pasėdėti. Kas mes tokie? Klubas, dar ir toks rinktinis — tik šeši žmonės, lietuviai, kurie ir senatvėje gyvi didelėmis idėjomis ir jaučia reikalą tarpusavyje bendradarbiauti. Anicetas matė skelbimus, kad antradieniais to baro restorane pietauja vietinis Rotary klubas, ir jis nuėjo, žilas toks ir ilgaplaukis, dėl to ir įspūdingas, iš išvaizdos panašus į ministerį Michaelį Footą, ir, sako, barininkas išsitempė prieš jį, kaip styga, prašom, ponai, sėskitės, prie kurio tik staliuko jums patinka, ir tegu Dievas jums padeda, ir ramybė čia didžiausia, nes IRA šitame rajone bombų dar nedėlioja. Jeigu būčiau nuėjęs susitarti aš... Ne, tik Anicetas galėjo sudaryti įspūdį. Nusiųsk Aleksą, ir pradės prie baro kosėti, jei užeis bronchito priepuolis. Ne, tik Anicetas, mūsų nerinktas pirmininkas, tik jis tinka rimties reikalams tvarkyti.

Rezoliucijos dėl Ho Či Mino griežtai dabar laikomės, ir baras mums vėl geras tas pats Drayton Court Hotel. Šį penktadienį irgi suėjome. Liepos mėnuo, karšta diena, ir saulė dar aukštokai, kai sėdame prie stalo. Dirbančiųjų daugumas atostogauja ir išvažinėję į kurortus, bet mums, seniams, visada dabar atostogos, kišenės neleidžia naudotis pajūriais, tai ir sėdime, mos-

tiguodami rankomis, kad atvėstų prakaituota kakta. Ant stalo telkšo balutė alaus, matyt, kažkas jau prieš mums sueinant čia sėdėjo ir sriūbčiojo, ir musė vis sustoja pakraštyje, kad nesušlaptų kojų, ir ragauja. Aš ją nuveju.

— Musė, — sakau piktokai, kai ji jau antrą kartą apsuko ratą ir vėl nusileido prie balutės.

— Ar musė? — išgirsta Anicetas.

— Musė. Ale tokia įkyri. Nuveju ją, o ji ir vėl čia.

Leonas šiandien pirmasis perka alų. Kai jis sugrįžta nuo baro su pilnais bokalais, Anicetas ištiesia ranką ir rodo jam:

— Žiūrėk, musė. Ar matai?

— Iš kur gi ji čia atsirado? Rodos, nei karvių niekur arti nėra, ir baras gana švarus, o, žiūrėk, musė atskrido ir burbia. Įdomu, įdomu.

— Taigi, — sekęs akimis musę, atsiliepia Kazimieras. — Musė. Po teisybei, kad, žinot, musės mėgsta alų ir barus. Atsimenu, Kaune nueini pas Urboną...

— Na, pas Urboną musių nemačiau, — nesutinka Jurgis, kuris tame mieste dirbo mokesčių inspektorium.

— Gal tik nematei. Buvo, kaip gi ne. Užeidavom pavalgyti, ypač su advokatu Gargasu. Būdavo, baigiam darbą teisme, aš tada gyvenau Vytauto prospekte. Padės tau kotletus, žinoma, ir grafinėlį, — ir jis šypsosi pasidairydamas į mus, matyt, tikrindamas, ar išgirdome tą grafinėlio suminėjimą, — ir, žiūrėk, biz-biz-biz, ramiai nepavalgysi. Valgyk ir saugokis, kad musės neapšmeižtų.

— Neatsimenu pas Urboną musių, — klausęsis Kazimiero kalbos, Jurgis ir vėl savo praeities prisiminimus gina. — Matyt, tik teisėjai sugebėdavo pastebėti tokias smulkmenas, kaip musė.

— Va, tai tau! Kada pradėjai nešioti akinius, kad musių nematydavai?

— Kada pradėjau, tai gal ir nesvarbu.

— Vyrai, vyrai, nepradėkit pyktis! — Anicetas sudraudė juos.

— Pyktis? Ne, mes tik juokaujam. Aš, sakau, irgi esu ir gėręs ir valgęs pas Urboną, bet musių neatsimenu, — tarytum jokių priekaištų negirdėjęs, Jurgis pakiliu balsu pasakoja. — Gal dėl to, kad dieną niekada neteko tame restorane sėdėti. O vakare tamsu, tai ir musės miega, žiburio jos, matyt, nemėgsta. Ne, dieną, rodos, neteko būti, tarnyba. Teisėjams — kitas reikalas: čia byla nagrinėjama, čia apsigrįžęs gali ir Urbono restorane pietus pavalgyti ir musių pasižiūrėti dar su saule, kol jos nenutupia kur nors ant karnizų ilgai nakčiai ir tokiems, kaip aš, nebenori pasirodyti. Žinoma, įkyrios tos musės, kur jų yra, zurzia burbia apie garuojančią lėkštę, ir turi bijodamas nuolat galvoti, ypač jeigu sriubą valgai, kad nemurkteltų nuo garų sudrėkusiais sparnais, ir bus tada trekšt, trekšt, trekšt dantimis, kaip trupinį pašutusio agurko. Uuu! Biauru... Gerai, kad šitame krašte maža jų tėra.

— Na, va, viena tebebirbia, — Aleksas primena, drungnu alum apraminęs įsisiautėjusį savo kosulį, ir mes sekame ją. Ji pasuka vienam, kitam apie galvą ir vėl grįžta prie stalo.

— Viena kregždė dar ne pavasaris, Aleksai, — purto galvą Anicetas.

— Ne, ne, nesakau, kad pavasaris. Bet ta birbianti kregždė tik čia, prie mūsų staliuko, viena. O visam krašte? Gal milijonai, ne, kur tau, tur būt, milijardai. Smulkus sutvėrimas, patys, taip sakant, niekai, bet tu suskaičiuok jas milijardais!.. Keistas tas pasaulis. Ir

žmonių, ir gyvulių visokių, ir vabalų vabalėlių, musių, uodų. Arba, sakysim, sparvos... Būdavo, kai aš ganiau, — įsikalba buvęs banko buhalteris. — Taigi, ganymas irgi jokia linksmybė, nusibosta per velnią, nors imk ir pradėk kaukti. Žinoma, kartais ir užkaukdavom. Ypač sunku, kai vienas ganai. Bet karštą dieną, būdavo, užeina noras pažaisti sparvomis. Jos taip apipuola karves, kad tos nebežino, kur dingti. Gini, brauki, ties gyvulio kūno ploteliu, kur jų daug susimeta, taukšteli kartais delnu, ir krinta kelios negyvos, kitos jau ir kraujo prisigėrusios — raudoni taškai ir delne ir ant karvės nugaros ar kaklo. Kai taip kovoti nusibosta, tai tada sakai: palauk, aš jums! Nusilauži smilgą...

Jurgis nušvinta visas ir nutraukia Aleksą.

— Ar ir pats buvai tokios sparvų aviacijos specialistas?

Matau, kad visiems tas prisiminimas malonus. Žiūrėk, akutės žiba ir Aniceto, ir Alekso, ir Leono, visų, ir mes nusiurbiame alaus iš karto po didesnį kiekį, ramindami prisiminimų jaudinamą kraują.

— O kaip gi! — Aleksas pastato stiklą. — Nusilauži smilgą...

— Smilgą? — nustemba Anicetas. — Ne smilgą, bet kaip tie žolynai vadinasi? Jau užmiršau, tokie melsvai rausvais žiedeliais.

— Nusilauži smilgą, — Aleksas nesileidžia pavaduojamas, jis nori pats baigti, — sugauni nusižiūrėjęs didesnę sparvą, nugnybi jai pauodegį, įkiši tą šiaudelį, ir birr, skrisk, biaurybe! Jei krinta žemėn, tai reiškia, kad smilga per sunki, reikia patrumpinti. Bet kas ten terliosis? Nukrito, tai nukrito, nepasisekė.

— Kam nepasisekė? Tau ar sparvai? — Jurgis kimba prie Alekso.

— Tur būt, abiems, jei nori žinoti. Tur būt, kad abiems. Tu norėtum, kad ji skristų. Gal ir jai maloniau būtų dar pabirbti iki artimiausio krūmo, o nukrito čia pat į žolę, ir jau nė iš vietos. O tu vieną paleidi, kitą, skriskite, kraugerės jūs, nekankinusios gyvulėlių. Ir skrenda jei smilga tinkamo ilgumo. Brr, brr, ir laikas sutrumpėja, ne taip nuobodu, kol vėl ką nors sugalvoji.

Mūsų bokalai, žiūrėkit, jau tušti. Anicetas net atsidūsta.

— Na, gerai, vyrai. Sparvos tai sparvos, o kieno dabar eilė? Tur būt, mano, — ir jis pakyla ir nukrypuoja su tuščiais bokalais prie baro. Leonas tuo metu pasakoja apie didžiuosius bimbalus. Atnešęs keturis pilnus, Anicetas stovi ir klausosi, kol jam šukteli barininkas, laikydamas saujoje ištiestą grąžą.

— Pasiutę bimbalai, je, je, je. O čia tokių nemačiau ir negirdėjau.

— Ne, negirdėjau ir aš, — pritariau Anicetui, nueinančiam likusių bokalų atnešti ir grąžos atsiimti. — O kur gi mūsų ta birbalė? — pasigendu, kai visi pasigardžiuojame naujai įpiltu alum ir šluostomės nuo lūpų putelę.

— Kur gi iš tiesų ta tavo birbalė dingo? — pasigenda ir Anicetas, žiūrėdamas į mane. Kraipome galvas dairydamiesi: kur gi ji? Skraidė, baidėme ir nė vienas neįsidėmėjome, kur ji nuskrido. Dairomės, tur būt, tik iš įpratimo, nes kurio gi mūsų akys įžiūrėtų musę, jei ji sukinėtųsi kur nors ties trečiu staliuku nuo mūsiškio?

— Nebėr, — apgaili Leonas.

— Nebėr, ir nereikia, — guodžia mus Anicetas.

— Gal pro duris išsmuko, kai žmonių daugiau prisigrūdo.

— Tur būt, musė dar neturi tiek proto, kad susiprastų bėgti, kai airių būrys padidėja, — Aleksui atsako Anicetas.

— Vakaras ateina, jau prieblanda, — įsiterpia Jurgis su savo teorija. — Tur būt, prisiglaudė kur nors prie balkio ir snaudžia. Vakaras, vyrai, musės nuėjo miegoti.

— Nuėjo tai nuėjo, tiek to, tegu miega, — Anicetas nebenori dairytis, jis pakelia savo bokalą, ir kiti paskuba neatsilikti nuo jo. Tik Jurgis vienas dar vedžioja akimis storus ir tamsius baro kambario balkius, gal įžiūrės juodą taškelį, gal suspurstės, kilstelės sparnus.

— Nematyti, — numoja ranka ir jis.

— Taigi, nematyti, — tvirtina ir Anicetas, nors jis ir nebesidairė. — Viena muselė pasimaišė, ir ta pati prapuolė. Matyt, pasiilgom musių, kai jų nebėr. Musė, musė, muselė, musė! Prisižiūrėjom kaime, prisikentėjom. — Anicetas — mokytojas, visi mes žinom, ir jo jaunystė prabėgo kaimo aplinkoje. — Gyvenau ūkininko seklyčioje, rodos, švaru ir ką, bet vistiek kaimas, čia gyvenamasis, čia kitapus gatvės tvartai. Saujom galėjai semti muses!

— Ir semdavom, — prisimena ir Leonas.

— Taigi, semdavom. Kai ant stalo tirštai prisirenka jų apie barščių balutę ar trupinius, iš tolo padedi ištiestą ranką, šmaukšt, staigus judesys, ir turi pilną saują. Burzgia tau, kutena delną, veržiasi ištrūkti. Bet kas iš to? Jei nori, kelkis ir bėk girdyti, dar kibirą užterši. Tai ir paleidi, būdavo, išbirbia jos į visas puses. Tik tiek, kad pagąsdinai.

— Visaip kaime žmonės gindavosi jų.

Katras čia dabar gavo balsą? Aha, Aleksas.

— Ar atsimeni musėms gaudyti butelius? — Anicetas plečia temą.

— Kur čia neatsiminsi! Pripilia, būdavo, išrūgų...

Anicetas, atrodo, pats nori pasakoti, ką jis užminė, tai skuba užbėgti Kazimierui už akių.

— Kai kur pildavo išrūgas, kai kur pasaldintą vandenį.

— Va, tai tau! Pasaldintą vandenį! — Kazimieras staiga susijaudina. — Pirkdavo cukrų ir saldindavo musėms vandenį? Cukrus, tamsta, pinigą kainavo, o išrūgos — nieko.

— Ne visi tų išrūgų turėjo.

— Taip, pone Anicetai, suprantu. Tamsta, tur būt, nelaikei karvės. Aš ir nepagalvojau.

— Ne, nelaikiau. Kas man ją duos?

— Atsiprašau. Man tikrai neatėjo į galvą, kad kaime žmogus neturėtų karvės.

— Neturėjau, bet ir nesvarbu. Aš cukrum pasaldindavau musėms gyvenimą. — Anicetas žvilgterėjo į Kazimierą ir nusišypsojo. — Vis dėlto tirštai prilįsdavo į butelį.

— Kur gi ne! Saldu, — Kazimieras nenurimsta.

— O ar išrūgos, tamsta, saldžios?

— Na, matai. Saldu ar ne, o įropoja vidun, apsisuka joms, matyt, galva, neberanda kelio atgal ir nutaria paragauti skystimėlio, ir nebėr musės. Papurpia dar, gyva pasitampo, bet sparnai jau šlapi, ir musė gatava, nebėr, lavonas masiniuose skysčio kapuose.

— Geras išradimas tie buteliai, bet moderniais laikais tokius limpančius musgaudžius pirkdavom.

— Tik ponai. Mieste.

— Pirkdavo ir ne ponai, Anicetai. Pats esu matęs.

— Aha, pirkdavom musgaudžius; kaip, va, Kazi-

mieras sako, pirkdavom butelius, gaudydavom saujomis, visaip gindavomės nuo tų biaurybių, — tur būt, nuo išgerto alaus paskardėjusiu balsu įsiveržia Anicetas į Kazimiero pastabą. — Kiek prisiterliojom, prisivargom, o dabar vieną muselę pamatėm, nudžiugom, kaip seną pažįstamą susitikę, ir ta dingo. Nėr, niekur nėr, nors eik su žiburiu ieškoti. Ar nesuradai? — klausia jis mane.

— Ne. Dingo.

Mūsų bokalai vėl tušti, bet jau gana, laikas namo. Bare daugėja airių. Baro bufetą jie tirštai jau apgulę, ir mūsų staliuką arčiau stoviniuojantieji stukteli. Sunku ir susikalbėti — garsūs jų balsai nustelbia mūsų, senių, žodžius. Vienas tik Anicetas, tur būt, dar pajėgtų juos prarėkti.

— Namo, broliukai, namo! — uždainuoja Anicetas, nes airių iš visų pusių spaudžiami, mes jau kai kurie stovime, kad mažiau vietos užimtume. — Namo, brangieji, namo!

Jis dainuodamas žvalgosi į mus, matyt, spėdamas, kuris pirmasis išdrįsime brautis pro airių tirštynę. Atsiprašinėdami vienas po kito prasibrauname ir pasiekiame duris.

— Musė vis dėlto prapuolė, — lyg ir apgailėdamas tą sutvėrimėlį, už baro durų atsisveikina su mumis Anicetas, ir mes vienas kitas plasterime rankomis. Gal mums ir tos musės gaila, o gal kad iš triukšmingo baro išėjome ir išsisklaidysime vėl po namus, grįšime į kasdienybę.

Paspaudęs mums rankas, Anicetas pasuka tiesiai į šiaurę, ten jo namai, ten Onutė laukia. Mes kiti penki pašnekėdami dar vis žingsniuojame pamažu į vakarus iki antrosios kryžkelės. Ten nubyra Kazimieras

ir Leonas, sekančioj kryžkelėj Jurgis. Su Aleksu mudu išsiskiriame paskutiniai.

— Nemanau, kad mes ilgai tą klubą išlaikysim, — prabyla Kazimieras, kol dar tik sukamė tolyn nuo baro.

— Nemanau ir aš, — Leonas palaiko jį, per petį žvilgterėjęs, ar jau nebematyti Aniceto. Matyt, jis nenori, kad Anicetas išgirstų nepasitenkinimo prasiveržimą.

— Malonu susirinkti ir pasikalbėti, niekas dėl to negali ginčytis. Bet, va, ir šiandien, pradedam vienas ar kitas, ir tuoj savo gudrumą turi parodyti Anicetas. Tu pratarsi žodį, o jis ir užčiaupia tau burną, dar ir balsą pakeldamas, jis viską žino, jis kalba, o jūs tylėkit. Nežinau, kaip čia šiandien jis dar leido vienam kitam daugiau prasižioti.

— Nežinau ir aš, — stebisi ir Aleksas.

— Musės, musės, taigi, o ar jūs, vyrai, atsimenate uodų zirzimą? — Leonas, tur būt, tyčia nudžiunga, kad jam atėjo į galvą mūsų užmiršti zirzikai, kurie vakarop imdavo sukti apie žmogų. Jam, matyt, nepatiko, kad Kazimieras jau perdaug puola Anicetą. Iš tikro, baisus čia dalykas, ar musė prigeria išrūgose, ar pasaldintame vandenyje? Aš irgi pralinksmėjau, kad jis prisiminė dabar uodus. — Brolyti, brolyti, — tęsia Leonas, — zirzia vis aplinkui ir zirzia, kol pajunti, kad jau geria jis pritūpęs ant sprando ar ant rankos tavo kraują. Nuostabiausia, kad vis, rodos, zirzė, nubaidydavai jį, bet negirdėjai, kada jis prisitaikė kraujo pačiulpti. Matyt, pazirzė ir nutilo, pakeitė taktiką, nutarė kaip vagis priljsti.

— Argi uodas galėtų turėti šitiek proto? — suabejoja Jurgis. — Sakai, zirzimu nieko nelaimi, tai tyliai pripuola? Prie gyvulio gali prieiti ir rėkdamas, nes jis

nesugeba apsiginti, o žmogus išgirsta, sumataruoja ranka, švyst, švyst, ir uodas susipranta nutilti, pasirenka kitą būdą kovai laimėti. Gal ir taip.

— Na, o kaip gi kitaip? Zirzė, zirzė, aptilo ir jau geria kraują.

— Kažin, — Aleksas dar abejoja, bet Jurgis šypteli ir tiesia mums ranką atsisveikinti. — Toks mažas sutvėrimėlis... Ligi šiol aš niekada, tur būt, nė nepagalvodavau apie tokį uodo gudrumą, — kalba jis dabar jau man vienam. — Taigi, gyveni, amžių nugyveni, pasensti, ir tada staiga ateina tau į galvą nerami mintis apie uodą ir jo protą. Žinai, sekantį penktadienį paklausiu Anicetą, žiūrėsiu, ką jis pasakys.

— Anicetas, tur būt, apie muses gerai nusimano, — sakau Aleksui.

— Kas turėjo reikalų su musėm, tai ir uodą pažįsta.

— Teisybė, kas kaime gyveno...

— Tik iki Urbono restorano uodai, tur būt, neatskrisdavo, — pralinksmėja Aleksas. — Kad tik neužmirščiau! Tyčia paklausiu Jurgį ir Kazimierą, ar uodai zirzdavo jiems restorane, ar tik musės burbdavo. Jurgiui, tur būt, uodai sakydavo: brolyti, brolyti! Kazimierui dieną musės, o Jurgiui vakarais uodai.

Namie dar ir aš vienas galvoju apie uodą ir jo protą. Kadangi kitą penktadienį Aleksas iškels tą klausimą mūsų susirinkime, tai pagaliau nusprendžiau kol kas nebesukti sau dėl to galvos. Prieš užmigdamas dar pasistengiu prisiminti, kaip zirzia uodas ir kaip burbia musė.

LINAS KATINAS. Akvarelės iš Bayly Museum of the University of Virginia 1975 m. parodos.

„Sapnas apskritime", 1972 birželio 18, Pašiekštis (44cm aukšt.)

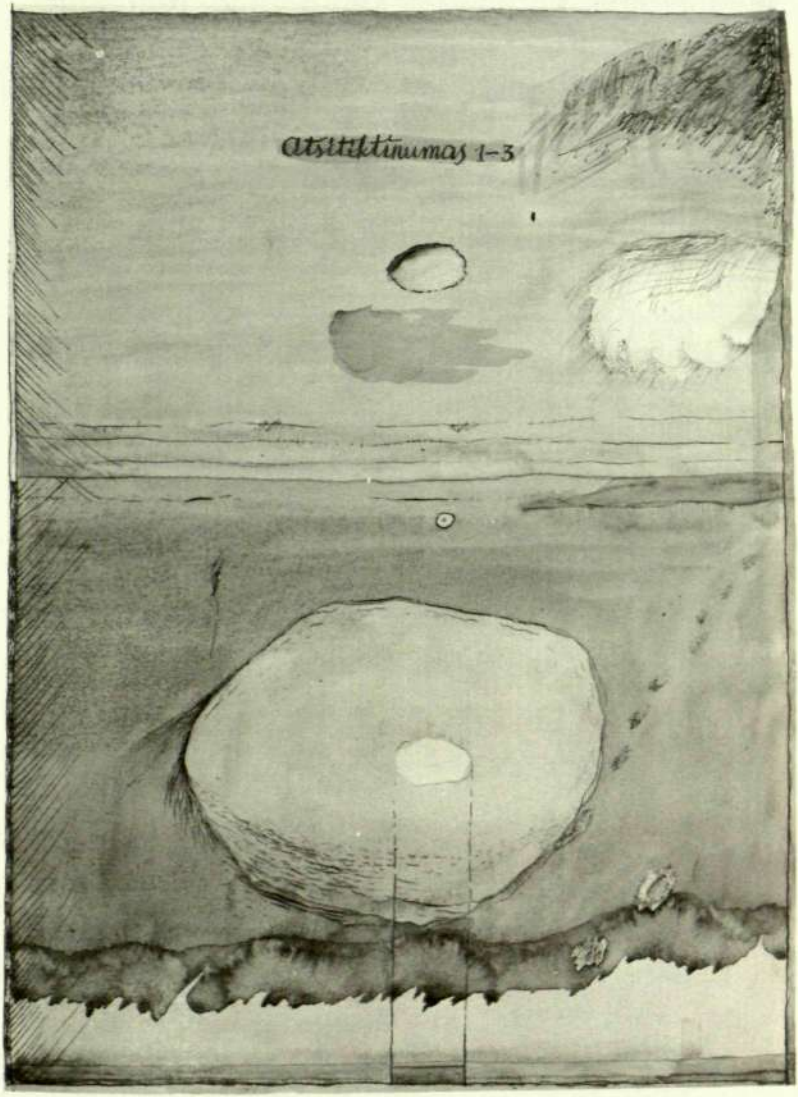

„Atsitiktinumas 1 — 3", 1972 rugpiūčio 2, Baltieji Lakajai (44,5 cm x 33 cm)

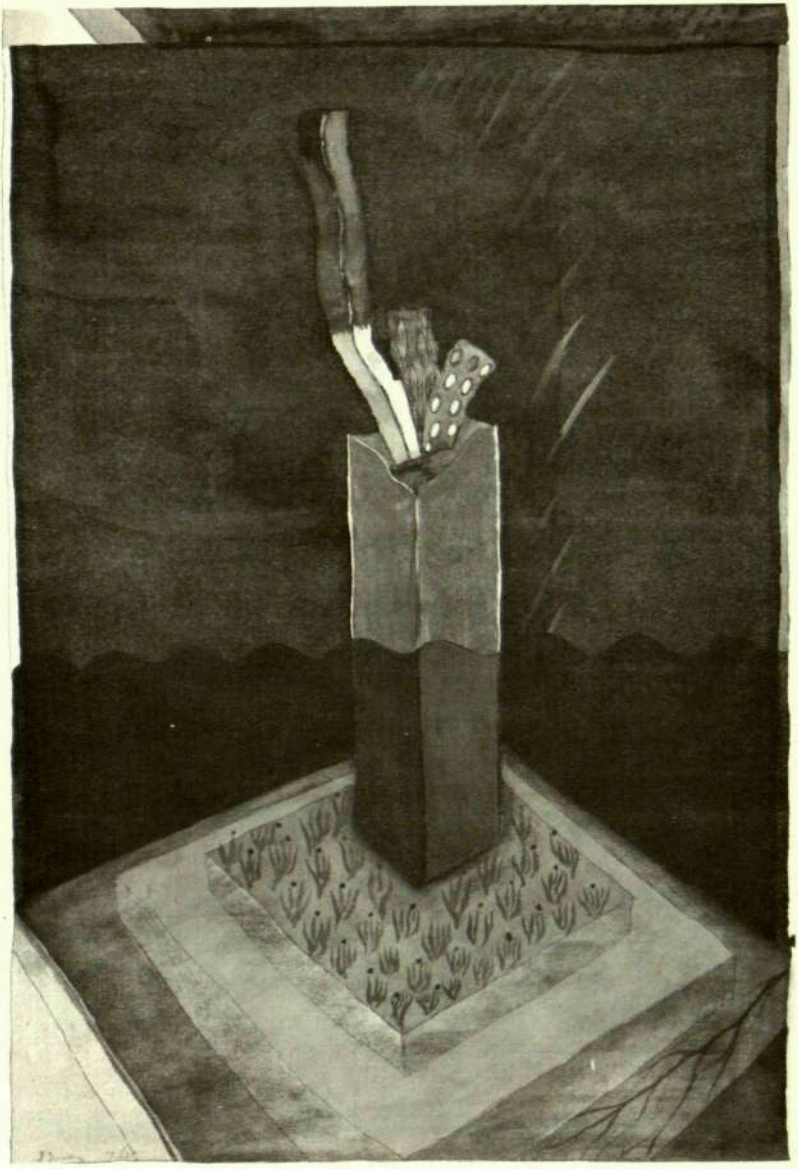

1974 (53 cm x 35 cm)

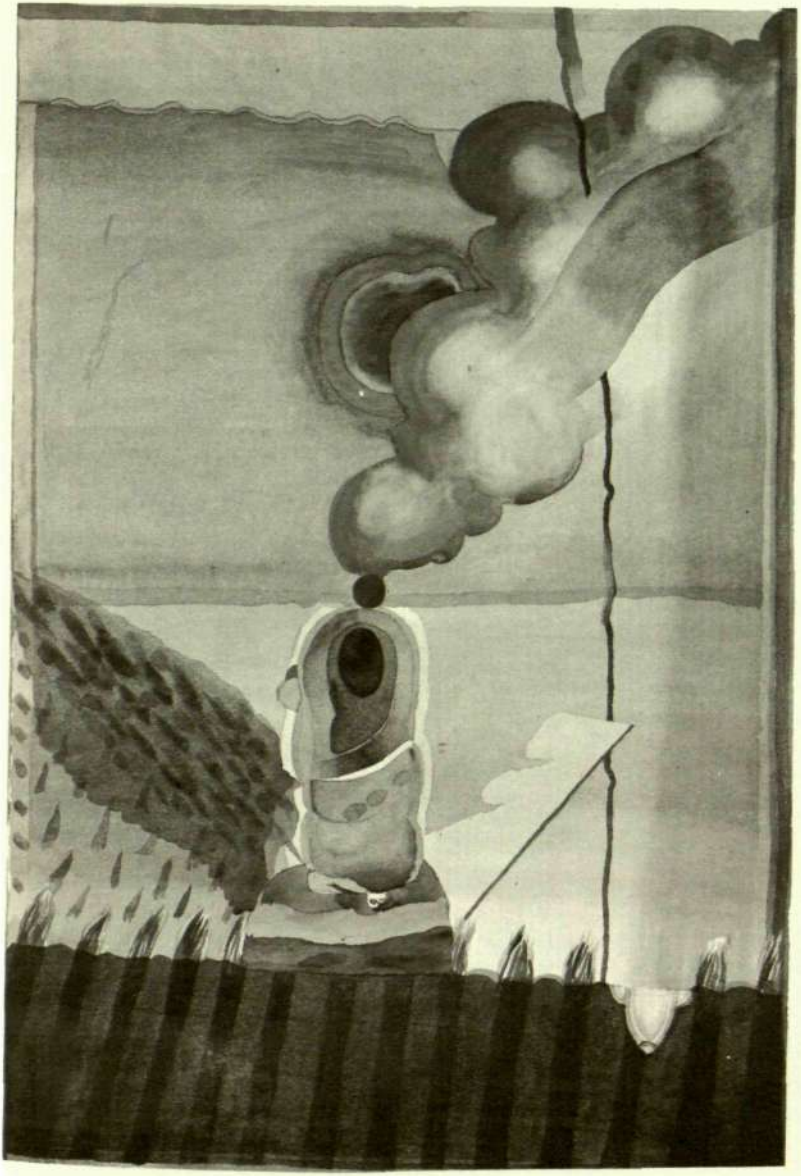

19/4 balandžio 4, Vilnius (53 cm x 36.5 cm)

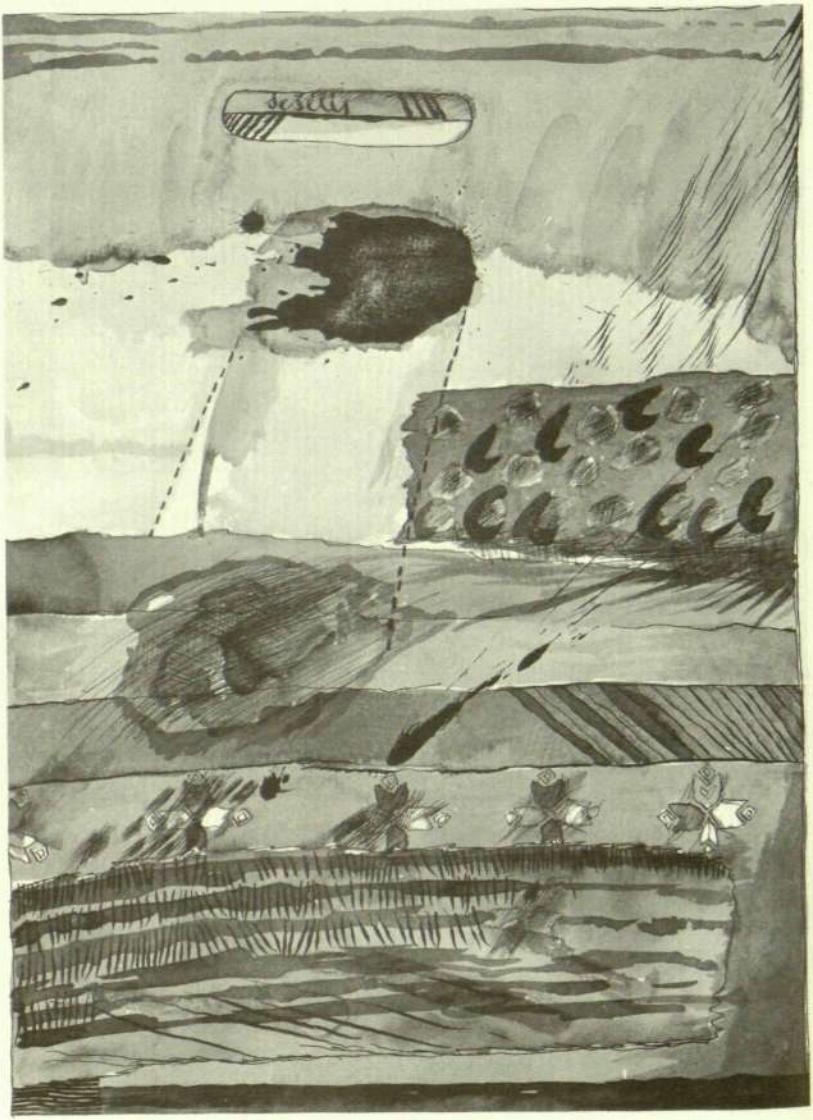

„Šešėlis“, 1972 birželio 26 (43 cm x 32 cm)

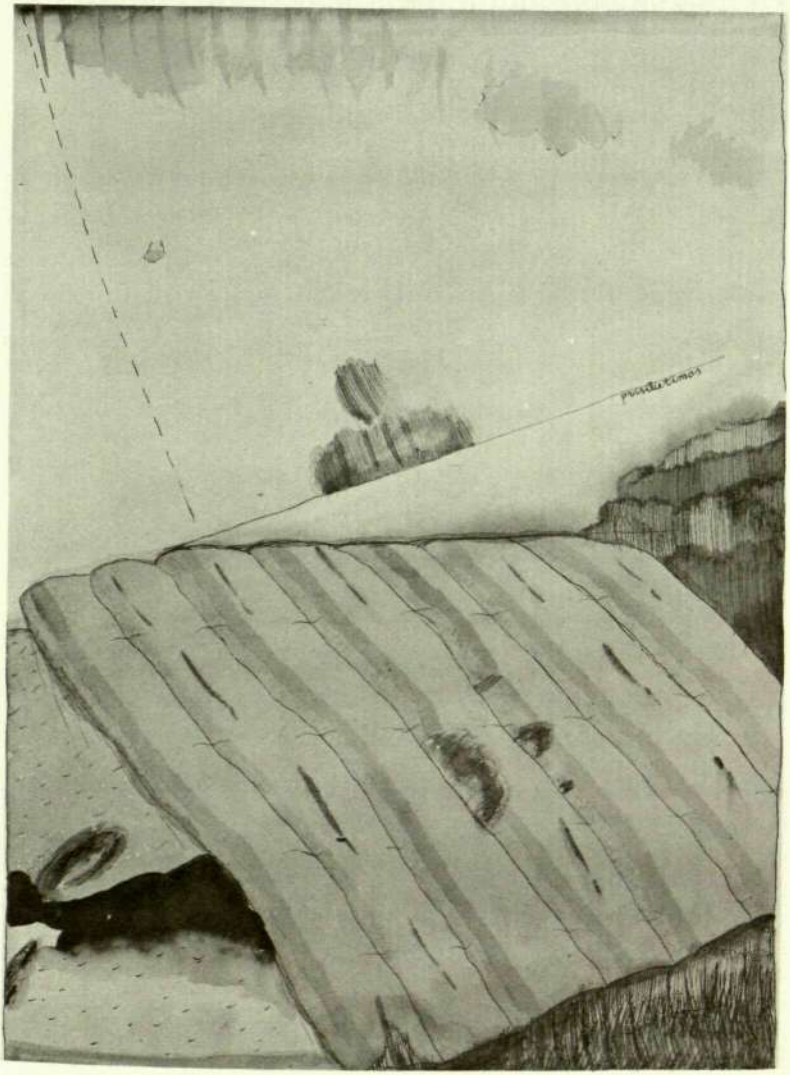

„Prisilietimas", 1972 rugsėjo 17, S. — (44,5 cm x 32 cm)

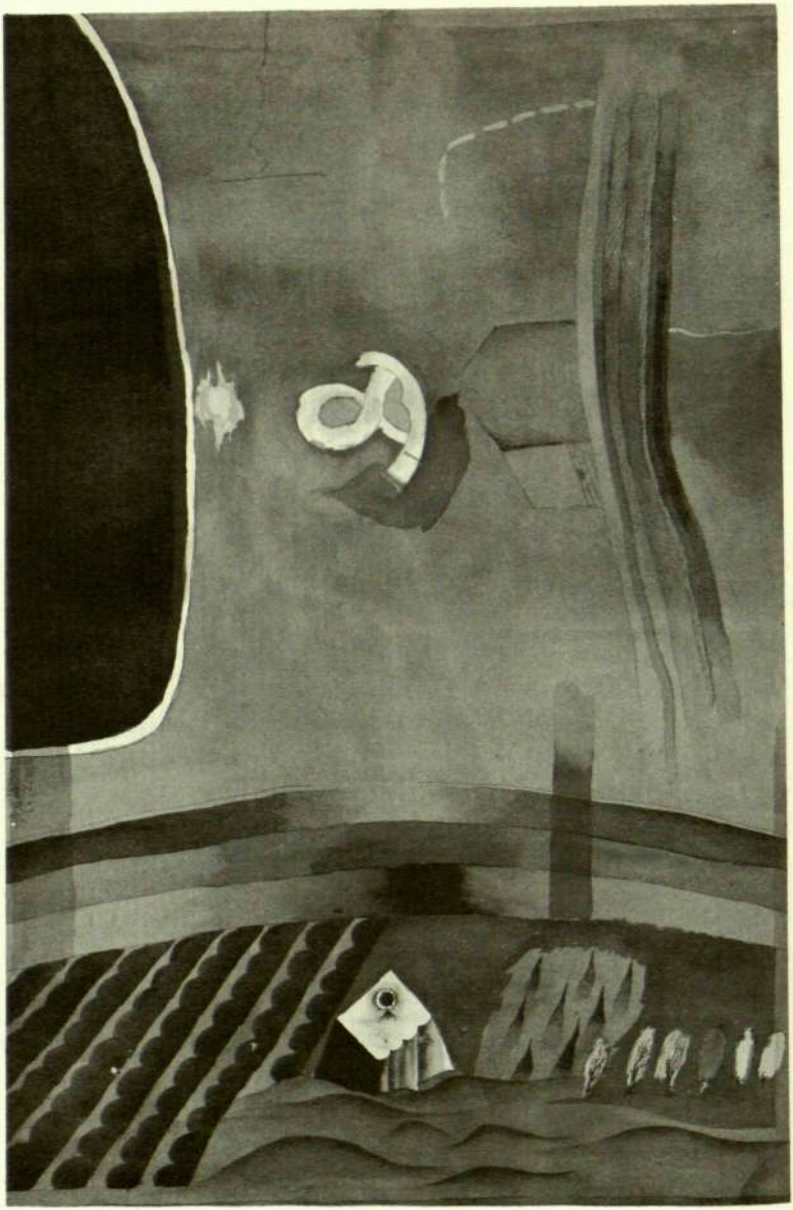

1974 rugsėjis, Vilnius (53 cm x 35.5 cm)

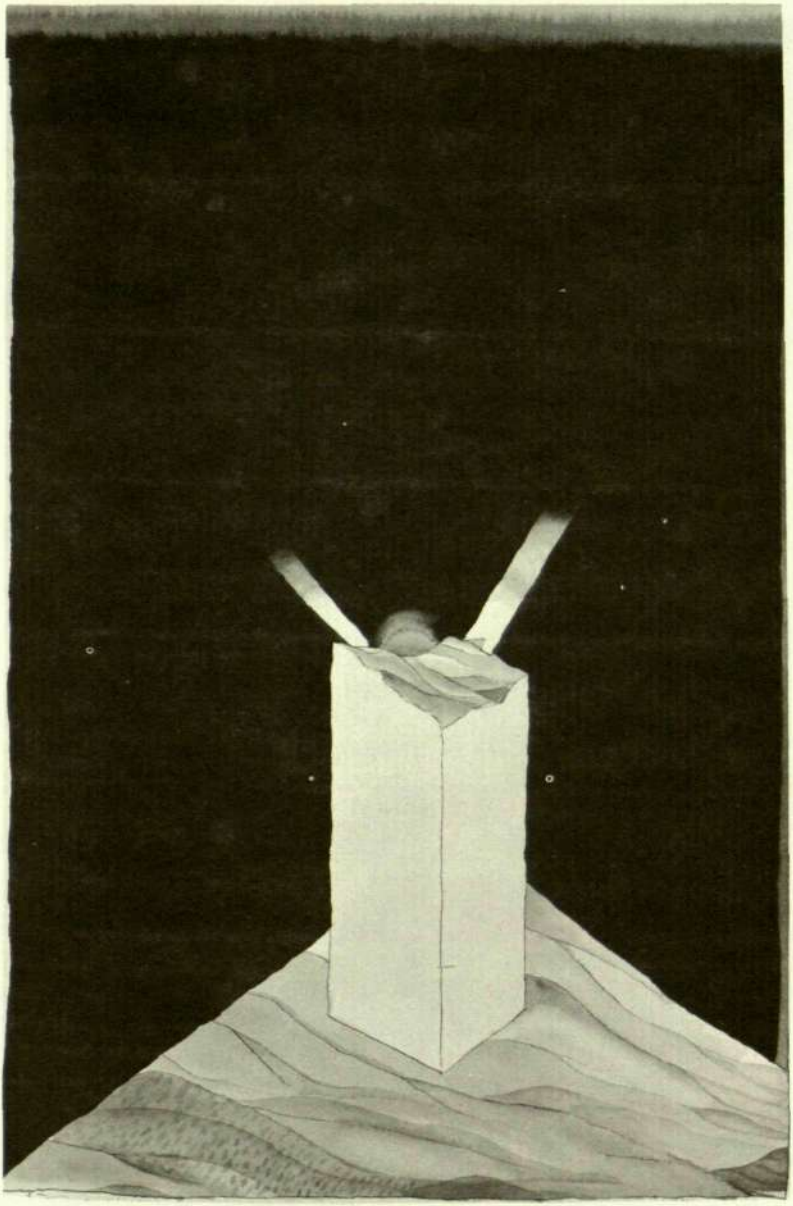

1974 birželis, Vilnius (P. Žygo nuosav.) (53 cm x 35,5 cm)

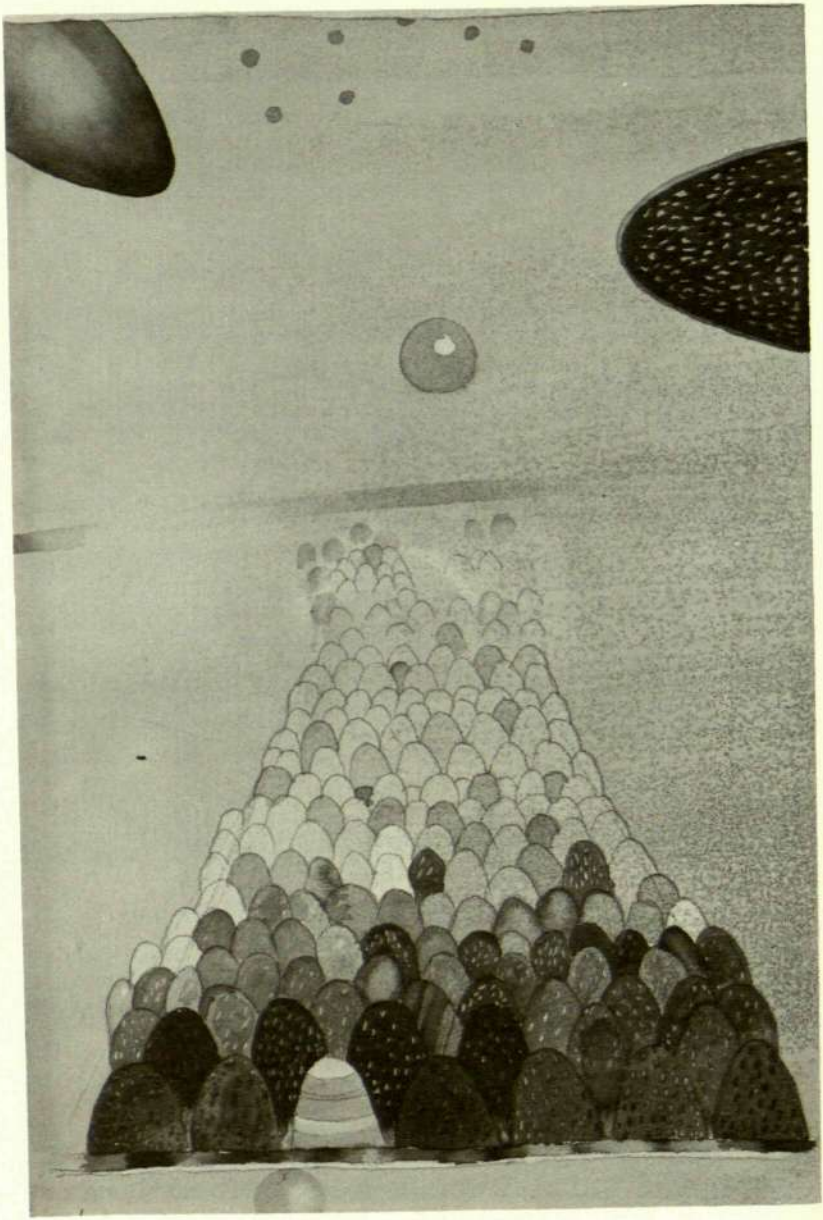

1974 liepos, Vilnius (53 cm x 35,5 cm)

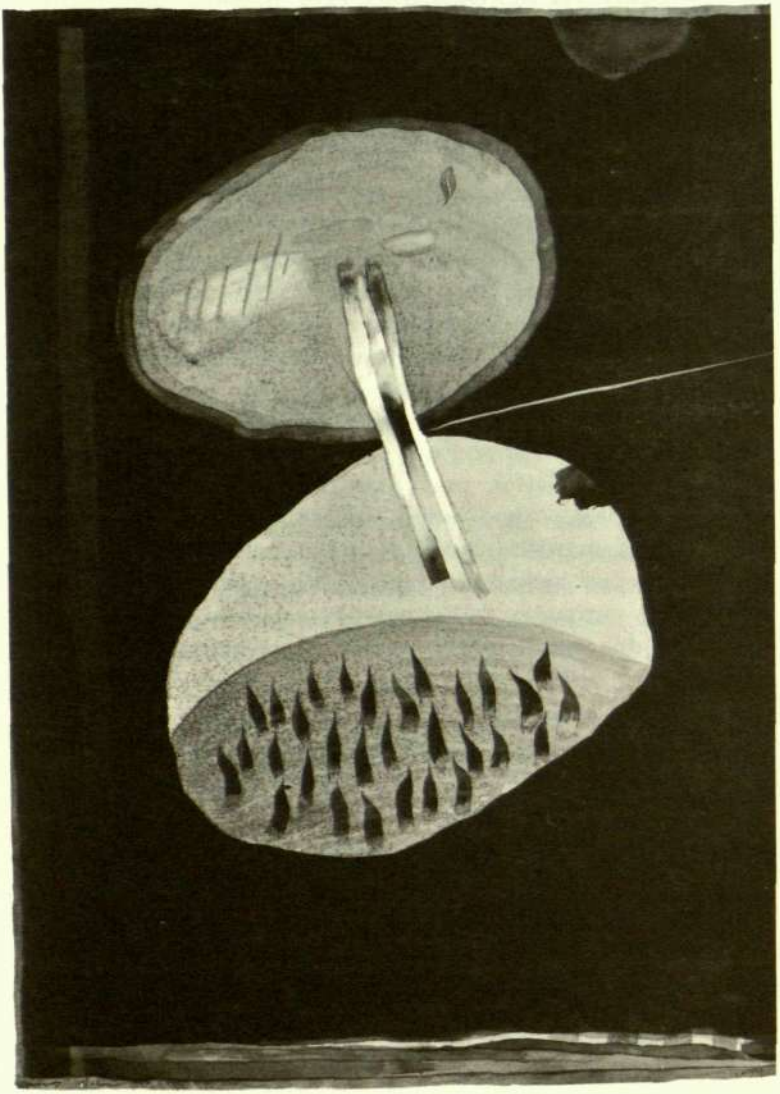

1974, Vilnius (46cm x 34 cm)

BALSAI MIUNCHENO TRAUKINIŲ STOTYJE

Ištrauka iš romano

ALGIRDAS LANDSBERGIS

Po geležinkelio stoties katedriniais skliautais Arvydas lėtai skyrėsi kelią pro jugoslavus ir turkus, pro retesnius italus, pro ypatingą svetimšališką šilumą ir dūzgimą, išilgai avilio vokiško miesto šerdyje, tarsi brisdamas šiltu jaunystės upeliu, paliesdamas praplaukiančias niekad nepamirštas stovyklines vokiečių kalbos nuolaužas, — *Nix gut, Morgen Arbeit, Fräulein,* — ir dabar nebojančias taisyklių ir, nepaisant laiko tėkmės, milijonų naujų gramatikos vadovėlių, radijo bei televizijos, tebejsikibusias į paskutiniuosius skiemenis. Iš praeities ant geležinkelio stoties leidosi 1944-1945 metų erdvės gaubtas, ir traukinių bėgiai jungėsi su jo praeities linijomis.

Užsisakęs bokalą alaus, Arvydas sudvejojo prie liūdnos dešrelės, jau ilgai spirgėjusios savo pačios taukuose. Šviesos metai skyrė dešrelę nuo Cointreau likeriu aplietų žemuogių kristalinėse operos valgyklos lėkštutėse. Jis numaldė šleikštulį ir priminė sau, kad, išeidamas iš operos ir pasirinkdamas geležinkelio stotį, jis apsisprendė ir už liūdnąją dešrelę. Ji atsidūrė Arvydo

popierinėje lėkštelėje ir užantspaudavo jo žygio nuoširdumą.

Ant bačkinio stalelio, Arvydo bokalas ir dešrelė prisijungė prie pusiau nugertos bonkelytės slyvinės. Ją pagriebė ir suspaudė suvytusio jugoslavo ranka. Jugoslavas ginčijosi su praeinančiu tautiečiu, ir nei vienas jų nekreipė dėmesio į Arvydą, bė abejo laikydami jį turistu iš vakarų ar net vokiečiu ir nežinodami, kad jis žvejojo jų pavienius, tebeprisimenamus serbo-kroatiškus žodžius. Jie vaidijosi apie Serbiją ir Kroatiją, o jų žodžiai aidėjo į Arvydo pabėgėlių stovyklos dienas. Judviejų šiuolaikinėmis madingomis žandenomis papuoštus veidus nušvietė 1945-ųjų metų saulė, ant jų galvų išdygo tuometinės jugoslavų armijos uniforminės kepurės. Ar jie susirems, ar blykstels peilių ašmenys, ar jie pradės šokti *kolo*?

Suvytusiojo pašnekovas piktai numojo ranka ir nuskubėjo tolyn. Jis tebepurtė galvą ir tebemosikavo rankomis, kol jį prarijo kitos lūkuriuojančios nugaros. Jį akimis nusekė prie kito stalelio-bačkos susibūrę turkai: smulkesni, tamsesni, tylesni už jugoslavus, tarsi jų skurdesni pusbroliai iš dar nuošalesnių kaimų, atidžiai sekantys kiekvieną kivirčą, visad pasiruošę susiburti ir gintis. Arvydo kaimynas uždėjo tašką ant ginčo, užsiversdamas ir ištuštindamas slyvinės bonkelytę. Kuris iš jų serbas, kuris kroatas? (Aš tau duosiu visa, ko tu panorėsi, — tarė Dievas serbui, — bet su viena sąlyga: tavo kaimynas gaus dvigubai daugiau. — Dieve, — atsakė pagalvojęs serbas, — išdurk man vieną akį. Palauk, nebeprisiminė Arvydas, ar Dievas kalbėjo su serbu ar su kroatu?).

Užsieniečių minioje po stoties skliautais, Arvydas lengvai atskyrė vokiečius. Jie praskubėdavo santūriai,

nesustodami, nelūkuriuodami, net atsargiai aplenkdami „svečius-darbininkus", kaip 1945-aisiais metais, tuojaus po pralaimėjimo. Ir retos, skubios moterys buvo neabejotinos vokietės. Stotyje nesimatė nei turkių, nei jugoslavių. Kur turkų žmonos ir dukterys, namuos ar Miunchene, už kokių vualių ir kokių sienų? Kur tos juodaskarės jugoslavės violetiniais sijonais, kaip toji, kurią jis matė įstaigoje išlendant iš kažkur su dulkių siurbliu, vieną minutę po šešių?

— *Wo sind die Frauen, die Fräulein?* — Arvydas iškreipė savo veidą į komišką standartinio užsieniečio kaukę, užsigulė ant antrųjų skiemenų, ir sukietino „l" raidę, kad jugoslavas priimtų jį, kaip savą. Jo pastangos nenuėjo veltui. — *Fräulein Platz zu Haus*, — atsakė jo kaimynas. Arvydas pasisiūlė nupirkti jam antrą slyvinės bonkelytę. — *Hier Fräulein ganz allein* — sąmokšliškai pamerkė akį jugoslavas ir stvėrė dovaną. Arvydas atsisuko į kioską. Ten, jo anksčiau nepastebėta, stovėjo moteris trumpu lietpalčiu, dar šią popietę sudėtais plaukais, ir nekantriomis, jugoslaviškomis akimis. Ji pagavo jo žvilgsnį, bet nenuleido akių, kaip jos juodaskarės tautietės tuščiuose Miuncheno įstaigų koridoriuose. Arvydas nelaukė iš jos tokio tiesaus žvilgsnio, kaip iš moterų nelaukiama kieto, atviro rankos paspaudimo, ir jo akys pasitraukė į kioską, pasislėpdamos už *Milliyiet, Borba, Terkeman*, ir kitų balkaniškų laikraščių antraščių, supančių *Münchner Merkur, Süddeutsche Zeitung* ir *Die Welt*.

— *Fräulein wartet Freund*, — taukuotai nusišypsojo jugoslavas jo kaimynas. Iš gretimos telefono būdelės išlindo du, ne — trys, keturi jugoslavai, išraudę, pamažu atsiklijuodami vienas nuo kito po jų sulipusio pasikalbėjimo su namais. Bet ir jie, dar tolimų namų

garsų aptrauktomis akimis, dar viena koja namuose, pastebėjo neįprastą savo tautietę stotyje. Vienas jų, praeidamas, švilpterėjo, kiti apsisuko ir suerzėjo vienu balsu, kaip į telefono ragelį, kalbėdamiesi su namais. Ji šyptelėjo, matyt patenkinta keturių vyrų dėmesiu, bet neatsisuko į juos. Arvydui patiko jos atviras ir drauge išdidus moteriškumas, išreikštas šioje trumpoje scenoje.

— *Morgen Arbeit*, — iškilmingai pranešė jo kaimynas ir pademonstravo savo per didelį auksinį laikrodį. Arvydas paliko vienas prie stalelio-bačkos. Vis dažnėjantys traukiniai išlaipino vis gausėjančius desantus nudegusių vokiečių, apkibusių mieguistais vaikais ir apsikabinėjusių tuščiais iškiliniais krepšeliais. Jugoslavai pradėjo trauktis nuo bačkinių stalelių. Drumzlinas kelneris nuėmė tuščią slyvinės bonkelytę, pabraukė mazgote ir ištrynė šlapią ratelį ant staleliobačkos, paskutinę jo kaimyno žymę. Vokiečiai plito, užsieniečiai traukėsi — kaip 1948-aisiais metais, kada Arvydas išplaukė į Ameriką. Laikas ir jam; rytoj ir jam darbo diena. Tik mergina tebestovėjo prie kiosko, labiau susigūžusi, liūdnesnėmis akimis. Tuštėjančiame perone jiedu vis aiškiau jautė ir matė vienas kito vienumą ir laukimą.

Prie kiosko prisiartino milžiniškas, ilgaūsis turkas. Nors perone jau buvo vėsu, jis be perstojo nosine šluostė savo blizgantį mėnulinį veidą, lyg giliai savo didžiuliame kūne jis būtų pro muitinę pravežęs ir Miuncheno metų laikuose išsaugojęs savo tėvynės tvankią vasarą. — *Türkische Zeitung*, — jisai sulipdė ir išstūmė vokiškus žodžius, nepaprastos pastangos verčiamas dar labiau prakaituoti. Kiosko kvadrate, kaip marionetinio teatro scenoje, įrėminta pardavėja atsuko į jį savo veidą, beūsį jo mėnulio dvynį, ir atgalia ranka pametė jam laik-

raštį. Jis žvilgterėjo į pavadinimą, nebešluostomas prakaitas sruveno jo veidu. — *Nix Milliyiet, nix*, — gergždėjo jis. — *Turkeman, bitte.* Pardavėja ištraukė laikraštį iš jo rankos. — *Sag's doch!* — Jos piktas balsas buvo daug galingesnis už jo. Arvydas sugniaužė bokalą. Jam nieko nereiškė pardavėjos nuovargis, įrėmintas tarp saldainių ir laikraščių, ilgos dienos pabaigoje. Jos arogantiškumas, jos „tu" vietoj „jūs", buvo nukreipti ir į jį, kaip ir visi paniekinantys vokiški „tu" iš karo ir pokario metų.

Turkui nuolankiai besitraukiant nuo pardavėjos pykčio ir gniaužiant laikraštį savo prakaituotoj rankoj, mergina išsitiesė, pakėlė galvą, lyg pabudusi iš sapno, ir žengė prie kiosko. Arvydas įdėmiai sekė kiekvieną jos judesį. Ir jai vokiški žodžiai lipdėsi sunkiai. — *Mann hier?* — *Su tais žodžiais jos žodynas išseko, ir ji pirštais* pradėjo rodyti ūsus. Arvydas žengė padėti jai, paaiškinti pardavėjai, kad mergina laukia-nesulaukia ūsoto vyriškio sutartoje vietoje prie kiosko. Pardavėja jį pralenkė. — *Was willst du? Versteh' dich nicht!* — ji šaukė, išliedama savo tulžį ant visų ją dienų dienom supančių užsieniečių. Jos pyktis įžiebė Arvydo per ilgus metus tausotą įniršį. Kaip grubiai pardavėja klydo, palaikiusi ją gatvės mergše! — *Sie!* — sušuko jis pardavėjai. Tačiau jo staigus pyktis suvėlė jo taip gerai žinotą vokiečių kalbą ir sulygino jį su prakaituojančiu turku ir su vienišąja jugoslave. Jo vokiški žodžiai — maištaujanti armija — padriko. — *Sie! Sie sollen „Sie" sagen! Kein „du"! Sie!* — kartojo jis, užsikirsdamas. Iš kitų kioskų išlindo susirūpinę vokiečių veidai, nuo stalelių-bačkų į juos sužiūro nebegausūs jugoslavai ir turkai. Trumpoje tyloje sušnypštas žodis *Polizei* autoritetingai nustelbė dešrelių taukų spragsėjimą gretimoje būdelėje.

Tada jis pajuto jos raminančią ranką ant savosios. Ji tempė jį tolyn. Arvydas suprato, jog ji stengiasi jį apsaugot, ir dėkingumo banga nuplovė jo pyktį. Jos moteriškas tausojantis, taikantis žestas jam patvirtino jo stebėjimų išvadas, jo nuomonę apie ją, susidarytą judviejų bendroje perono vienatvėje.

Jai paleidus jo ranką, jis paėmė ją už alkūnės. Ji nesipriešino. Jiedu nespėjo išeiti iš po katedrinių stoties skliautų, lyg peronas būtų jų bendra teritorija.

— *Wie heissen Sie?* — paklausė jis.

— *Duu*, — pataisė ji. — *Vukica. Und duu?*

— Arvydas.

Ji pakartojo jo vardą rimtai ir smalsiai, lyg ji juo labai domėtųsi, ir Arvydas panoro dar sykį išgirsti jį iš jos lūpų.

Jų pakelėje vėl išplito storasis turkas, su savo išprakaituotu laikraščiu, pūpsančiu iš jo kišenės. Viena ranka jis tebesišluostė prakaitą, o kita laikė savo ūsą. Jiedu stabtelėjo ir Arvydas pastebėjo, kad turko pirštai nelaikė, bet glostė ūsą, tokiu kankinančiu, išilgai salą šliaužiančio vėžlio lėtumu, kad tik nuodugniai į jį įsižiūrėjusieji tesugebėtų tai pastebėti. Vukicos akys, taip pat užhipnotizuotos turko pirštų slinkties, susitiko su Arvydo — jųdviejų mintys susitiko turko ūsuose ir jiedu sutartinai susijuokė.

— *Schnurrbart*, — Arvydas pradėjo vokiečių kalbos pamoką ir pirštu aprėžė savo ūsų teritoriją.

— *Šnabar*, — stropiai pakartojo ji, paversdama vokiškus ūsus į balkanišką miestelį.

Jiedu vėl juokėsi. Arvydui dingtelėjo, kad šį vakarą jo pirmą sykį juoktasi po jo atvykimo į Vokietiją. Jis žengė sekantį žingsnį jai artimiau pažint: ar ji laukė savo draugo? Ji atsakė teigiamai, be dvejonės ir išsisu-

kinėjimo. — *Bulgar*, — pridėjo ji, lyg jo tautybė paaiškintų jųdviejų santykį ar jo pradingimą. Jis dėkingai priėmė jos atvirumą ir nusprendė šį vakarą jos daugiau nebeklausinėti apie jos draugą.

Į peroną įšniokštė naujas traukinys. Jo stabdžių aukšta gaida ir garsiakalbio iškilmingi žodžiai pažadino 1945-ųjų metų senoviško garvežio garų debesį ir sugrąžino anos stoties kvapą į Arvydo šnerves. Tačiau dabar jisai turėjo su kuo pasidalinti savo jausmais.

— *Wie in 1945.* — Jo balsas sudrebėjo.

Ji nesuprato jo.

— *Jahr 1945. Krieg Ende, finiš!*

Ji nusišypsojo:

— *Ich neun in 1945.*

— *Ich mehr*, — tarė jis. — *Viel mehr.*

— *Nicht viel*, — tarė ji.

Jis be žodžių padėkojo jai už jos naują atjautos žestą.

— *Zug von Zagreb*, — tarė ji.

Pro vagonų duris pasirodė aplamdyti čemodanai; ūsoti vyrai nedrąsiai lipo iš traukinio ir žvalgėsi aplinkui; vienintelė šeima — skarelės, ryšuliai — susigūžė naujoje svetimybėje. Mažytės mergaitės pirštas įlindo į jos burną — ji išsigando naujojo pasaulio ir įkišo savo galvą į savo motinos kaimietišką sijoną. Netrukus, galvojo Arvydas, tie vyrai būriuosis traukinių stotyje, o moterys valys begalinius įstaigų koridorius, arba nuolankiai sėdės namuose, išskyrus vieną-kitą, kaip Vukicą.

Kuo jie skiriasi nuo vokiečių, kuo aš skiriuosi nuo jų? — Arvydas klausė savęs. Jų veidai tamsesni, giliau išvagoti, negu vokiečių. Jų drabužiai storesnės medžiagos, per dideli arba per maži. Begalvodamas apie juos,

jis nesąmoningai perbraukė savo veidą ir kaltais pirštais aplietė savo šešiasdešimtdolerinį švarką. Ką jis turėjo bendro su jais. Prisiminimus iš pokario metų, svetimumo jausmą? Kaip ir jie, jis visą laiką jautėsi sekamas svetimų akių; jis ir jie buvo žuvys perone-akvariume.

Arvydas atsigręžė į Vukicą ir rankos mostu aprėpė visą stotį. Kodėl jugoslavai ir turkai dienų dienom renkasi stotyje, jis klausė Vukicos. Ko jie laukia? Ką jie tikisi rasti?

Jos žvilgsnyje jis įskaitė nuostabą jo nesugebėjimu suprasti tokio paprasto dalyko.

— *Zug. Viel Zug*, — ji paaiškino jam.

Jis dar nesuprato, ir ji toliau aiškino jam, kaip svetimšaliui vaikui, tarsi vesdama jo pirštą išilgai gaublio. Traukiniai — traukiniai iš Ankaros, iš Belgrado, iš Zagrebo, iš Liublijanos. 6:00. 6:30. 7:00. 8:10. Kiekviename traukinyje nauji veidai iš Jugoslavijos kaimų, miestelių ir miestų. Ar supranti? Jis dar nesuprato. (Nauji žmonės iš savo vargingos tikrovės į turtingą, bet jiems keistą ir netikrą miestą?). Jie atveža naujienas, supranti? Šiltas, gyvas, pačias naujausias naujienas. Naujienas? O laikraščiai?

Vukica, jau artėdama prie savo kantrybės ribos, atlaidžiai nusišypsojo ir giliai atsiduso. Laikraščiai?! Kas laikraščiai?! Jie, tikri žmonės, atveža tikras ir gyvas naujienas. Arvydas palinksėjo galvą, kad ji nepalaikytų jo beviltiškai kvailu, ir vėl nukreipė žvilgsnį į ką tik išlipusią ir dar nejudančią jugoslavų šeimą. Mažytė mergaitė atitraukė vieną akį nuo motinos sijono. Vyrai ir moterys glėbesčiavosi su jų sutikti atėjusiais giminėmis, lenkė jų galvas prie savo lūpų, ir ilgai šnibždėjo į jų ausis. Vukicos dėka, Arvydas žinojo jų kalbos prasmę ir turinį.

— *Kuck mal.*

Vukica rodė į perono vidurį. Apykūnė turkė lėtai lingavo vietoje, šypsodamasi į tolį. Ji išsiskyrė iš visų, nes ji buvo vienintelė turkė visoje geležinkelio stotyje; savo triukšmingai spalvota bliuze ir šviesiai žaliomis kelnėmis ji atsiskyrė nuo savo baugščiųjų, kukliųjų seserų, pasislėpusių tamsiuose kambariuose už savo juodų vualių ir juodžemio spalvos apdarų.

— *Du und sie, zwei Ausländer Frauen im ganz Bahnhof* — tarė jis.

— *Sie Türkisch,* — vėsiai atsakė Vukica, pastatydama turkę ant žemesnės pakopos.

O spalvingoji turkė ritmingai tebesvyravo ir tebesišypsojo — girta, gedinti, ar sukrėsta kokio nepaprasto įvykio, išstūmusio ją į tąją Balkanų rinką po perono skliautais — didžiulė dievo karvytė triukšmingame sode. Aplinkui ją ėmė būriuotis jugoslavai ir turkai, smalsūs, bet pagarbiai palikdami erdvės jos mįslingam šokiui. Aplinkui ją užsisklendė užburtas ratas. Ar jos nežymiai pravertos lūpos neniūniavo melodijos, kurią visur niūniuoja vienišos, nuskriaustos, pažeistos moterys? Arvydui rodėsi, kad tą melodiją išgirdo juodaskarės jugoslavės violetiniais sijonais, laikrodžiui išmušus šeštą, paslaptingai išnyrančios Miuncheno įstaigų koridoriuose su dulkių siurbliais ir mazgotėmis, užsisklendusios savyje, panarinusios akis, išsekintos gimdymų, apviltos vyrų, pamirštos vaikų, tebeabgaubtos savo kaimų liūdesio; tempiančios siurblius — užsispyrusias avis, apsirėdžiusios drabužiais, sukirptais iš milžiniško gedulinės medžiagos ritinio, besivyniojančio kažkur Jugoslavijos slėniuose. Juodaskarės jugoslavės išgirdo turkės melodiją ir pirmą sykį pakėlė akis.

1975 m.

LIETUVA JUSTINO MARCINKEVIČIAUS TRILOGIJOJE

VINCAS TRUMPA

Trys J. Marcinkevičiaus dramos-poemos — *Mindaugas, Mažvydas* ir *Katedra* — nors jose kalbama apie labai skirtingus laikus ir skirtingas problemas, yra lyg vieno ištisinio kūrinio trys dalys. Pats autorius vadina tai dramine trilogija. Skelbdamas paskutinės parašymo prasme savo trilogijos dalies — „Mažvydo" — gabalą *Literatūroje ir mene* Marcinkevičius sakosi bandęs sukurti „savotišką nacionalinį epą ir mitą" (1976 geg. 8, Nr. 19). Tai labai ambicingas užmojis. Šia proga gal verta prisiminti, kad tas pats Marcinkevičius yra suomių tautinio epo Kalevalos vertėjas į lietuvių kalbą.

Šioje paskaitoje bandysime parodyti, kokios Lietuvos epą toje trilogijoje sukūrė mūsų rašytojas ir kokia toji Lietuva buvo iš tikrųjų. Arba, kitais žodžiais, bandysime pasižiūrėti į Lietuvos praeitį poeto ir istoriko akimis. Tai irgi gana ambicingas užmojis. Kol kas pasitenkinsime tik pirmąja tos trilogijos dalimi — *Mindaugu*, — nes „Mažvydas", berods, dar nespėjęs išeiti iš spaudos.

Daug yra prigalvota ir prirašyta apie poezijos ir istorijos santykius, tačiau, tur būt, ir šiandien nieko

daugiau negalima pasakyti, ką apie tai yra pasakęs Aristotelis: „Skirtumą tarp istoriko ir poeto, rašė jis, sudaro tai, kad pirmasis pasakoja apie įvykius, kurie tikrai įvyko, o antrasis — apie tai, kas galėtų įvykti". O gerai žinant, kaip sunku atvaizduoti įvykius taip, kaip jie iš tikrųjų buvo, tas skirtumas tarp poeto ir istoriko dar sumažėja. Užtat gal ir ne be pagrindo graikai istoriją ir epinę poeziją pavedė tos pačios mūzos Klejos globai. Dėl to galima sutikti ir su Justinu Marcinkevičium, kai jis rašo, kad „išmonė, fantazija, intuicija kitą sykį gali būti istoriškesnė už istorinį faktą".

Mūsų istorija nusagstyta dideliais žygiais ir labai skurdžiais raštais. Ligi XVI a. apie mus tešnekėjo beveik išimtinai tik svetimieji, jeigu neskaityti Gedimino, Vytauto Didžiojo ir kitų valdovų laiškų, kurie, beje, buvo taip pat rašyti svetimų raštininkų ir svetima kalba. Jau viena proga esame minėję žymaus lenkų istoriko, nuoširdžiai pamėgusio Lietuvos istoriją, prof. Henriko Paškevičiaus (Paszkiewicz) nuomonę, kad gal per daug lietuviai eikvojo savo energiją karo žygiams ir dėl to pritrūko jos tiems žygiams daina apdainuoti ir raštais išrašyti. O anot ano graiko poeto (Pindaro), tylos palydimi miršta ir gražiausi žygiai. Gal dėl to lietuvių tauta nesukūrė savo nacionalinio epo, kaip kitos tautos, turėjusios kartais net žymiai skurdesnę praeitį.

Ko nepadarė mūsų praeities dainiai, ko į pergamentus neužrašė mūsų metraštininkai, tą turėjo padaryti mūsų rašytojai. Savo nepalyginamuose *Dainavos šalies senų žmonių padavimuose* ir *Šarūne* Vincas Krėvė-Mickevičius suaudė senosios Lietuvos legendas ir mitus į tautinį epą. Dabar panašaus uždavinio imasi Justinas Marcinkevičius, pratęsdamas tą tautinio epo giją ligi XVIII a. pabaigos ir už jo.

I. MINDAUGAS

1.

Niekas pasaulyje negimsta lengvai, juo labiau lengvai negimsta valstybė. Jotvingių, prūsų, latvių ir kitų pavyzdžiai liudija, kad kai kurioms giminėms visiškai nepasisekė susiliedyti į vieną tautą ir arba visiškai nesukurti, arba tik labai pavėluotai susikurti savo valstybę, kiekvienos tautos aukščiausią savarankumo idealą. Visas šias gimines mes sąlygiškai norime vadinti lietuvių giminėmis, kaip jas vadino prof. Ignas Jonynas pirmajame Baltų istorikų kongrese Rygoje beveik prieš 40 metų (1937 m.). Skaitant kai kuriuos anų laikų šaltinius, ypač Rymuotąją Livonijos kroniką, tarp jų galima rasti tiek daug bendro, kad beveik neklystant galima tvirtinti, kad jeigu joms tada būtų pasisekę išsivaduoti iš Vokiečių ordino valdžios, iš jų visų būtų galėjusi išaugti viena lietuvių tauta ir viena Lietuvos valstybė.

Visoms šioms lietuvių giminėms nuo XIII a. pradžios ėmė grėsti mirtinas pavojus ir iš Rytų ir iš Vakarų. Krikščioniškoje ano meto Europoje jos beveik vienintelės buvo likusios pagoniškos. Dilema buvo labai aiški: arba jos susijungs į vieną valstybę ir kartu priims krikščionybę, nesvarbu, ar iš Rytų ar Vakarų, arba jas atskirai nukariaus ir krikštys svetimieji: vokiečiai, rusai, lenkai. Arba, tariant J. Marcinkevičiaus gražia metafora, kurią jis išreiškia Mindaugo, atrodo, jau jaučiančio visų savo pastangų bergždumą, lūpomis:

> . . .O Lietuva
> Bus lyg tas duonos kepalas, kurį
> Raikys, dalysis, viens kitam iš rankų
> Plėš ir draskys. . .
>
> (106 psl.)

Čia dar reikia atkreipti dėmesį į vieną naują faktorių, kuris, iš vienos pusės, sumažino krikščioniškosios Europos spaudimą į lietuvių gimines ir bent kai kurioms jų leido susiorganizuoti į valstybę, iš antros — tai naujagimei valstybei lyg atidarė vartus į plačias rytinės ir pietinės Europos erdves. XIII a. pirmojoje pusėje staiga horizonte pasirodė naujas krikščioniškosios Europos priešas — mongolai ir totoriai, kurių invazija ne tik sulaikė Rytų bažnyčios skverbimąsi į lietuvių žemes, bet kartu atidarė naujas galimybes vėlesnei lietuvių ekspansijai į Rytų Europos erdvę (neseniai pasirodė kruopšti Romo Batūros monografija apie tuos įvykius truputį keistu pavadinimu *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą*). Tų galimybių akivaizdoje truputį nubluko lietuvių giminių suvienijimo ir įsistiprinimo Baltijos pajūryje reikalas.

Tokiame fone Mindaugas pradeda lipdyti Lietuvos valstybės žemėlapį. Tai buvo sunkus ir dažnai labai skausmingas darbas. To neslėpė anų laikų ir vėlesnieji metraštininkai, tai pabraukia visi istorikai, tai iškelia visi rašytojai, rašę mindaugine tema. J. Marcinkevičiaus Mindaugas yra tiesiog lyg apsėstas Lietuvos valstybės sukūrimo idėjos. Net, rodos, intymiame pasikalbėjime su savo meiluže, Nalšios kunigaikščio Vismanto žmona, Mindaugas nepamiršta Lietuvos:

> Sakai, dievai? Nėra daugiau dievų.
> Yra tiktai tėvynė. Vienas dievas.
> Žiaurus, negailestingas ir... teisus.
> Aš juos išmokysiu pažint šį dievą
> Ir keikt, ir garbint jį, ir jam aukotis.
> *Morta:*
> Baisu man, Mindauge, kai taip kalbi
>
> (28 psl.).

Ir baisu turėjo būti ne tik Mortai, bet ir visiems rikiams, kunigaikščiams ir karaliams, kurie nenorėjo taip lengvai išsižadėti savo turimų pozicijų ir savarankiškumo dar nesuvienytoje valstybėje. Ar ne lengviau būtų to savarankiškumo netekti savo tikrųjų priešų — Vokiečių Ordino, rusų, lenkų — labui, negu jį paaukoti vienam iš saviškių. Ir kasgi buvo tas Mindaugas? Kai pirmą kartą šaltiniai paminėjo jo vardą, jis toli gražu nebuvo pirmasis, jis sekė net, atrodo, vyresnį savo brolį Dausprungą. Kokią teisę dabar turėjo Mindaugas reikalauti iš jų absoliutaus paklusnumo? Ar jis daugiau už kitus karo žygiuose buvo pasižymėjęs, ar jo kardas buvo aštresnis, ar jo ranka stipresnė? Neturime jokių duomenų į šiuos ir panašius klausimus teigiamai atsakyti. Didžiausiems anų laikų mūšiams, Saulės-Šiaulių ir Durbės kautynėms, tikrai vadovavo ne jis. Tur būt, teisingai rašė pirmasis Mindaugo biografas J. Latkovskis (Latkowski), kad Mindaugas „buvo didesnis politikas negu karo vadas".

Tiesa, Rymuotoji kronika, tas nepalyginamas Lietuvos XIII a. istorijos šaltinis, netiesiogiai Mindaugą pavadino „išmintinguoju karaliumi", tačiau retai kada žmonės iš valdovo reikalauja išminties ir tik dėl to jo klauso. Tur būt, teisingai Marcinkevičius šią garbę atidavė vyresniajam Mindaugo broliui Dausprungui. Tiesa taip pat, kad toji pati Rymuotoji kronika Mindaugo tėvą pavadino „didžiuoju karaliumi", bet, nebūdamas vyriausias sūnus, Mindaugas negalėjo pasinaudoti ir primogenitūros teise.

Tad iš tikrųjų kuo grindė Mindaugas savo reikalavimą, kad visi prieš jį nusilenktų ir jo aklai klausytų? Atsakymas galėjo būti tik vienas: Mindaugo absoliutus ir tiesiog fanatiškas tikėjimas, kad Lietuva privalo būti

sujungta į vieną valstybę ir kad tą darbą gali padaryti tik vienas žmogus, jis pats, Mindaugas. Tai yra pagrindinė Justino Marcinkevičiaus dramos idėja. Jo Mindaugas tiesiog kūrė arba darė Lietuvą, kaip simboliškai tai pavaizduota seno puodžiaus keramikos dirbtuvėse. Tuo pačiu Nalšios kunigaikščio Daumanto smūgiu buvo užmuštas Mindaugas ir sudaužyta Lietuva. Žodžiu, Mindaugas ir Lietuva buvo vienas ir tas pat dalykas.

2.

Tur būt, ne man vienam pirmą kartą skaitant Marcinkevičiaus *Mindaugą* įkyriai smelkėsi į galvą mintis, ar tik mūsų rašytojas nebando dabartinius laikus, kurie prisiaugino tiek daug tautos vadų ir mokytojų, nukelti į žiląją senovę. O žinia, koks tai pavojingas ir šlykštus žaidimas, kuriam, deja, pasiduoda ne tik ne vienas rašytojas, bet ir istorikas. Praeitis gyvena dabartyje, bet ne dabartis praeityje. Praeitį atsekti dabartyje ir tuo pačiu padaryti ją labiau suprantamą ir artimą dabartiniam žmogui yra kiekvieno istoriko ir kiekvieno rašytojo pagrindinis siekimas, o bandymas dabartinius laikus nukelti į praeitį yra ne kas kita, kaip šarlatano darbas, nesvarbu ar tai darytų istorikas ar rašytojas. Mes lygiai neturime teisės meluoti prieš mirusius, kaip ir prieš gyvuosius. Ir XIII-tojo amžiaus žmogus lygiai taip pat nepakentė melo, kaip jo turėtume netoleruoti ir mes. Tos pat Rymuotosios kronikos autorius rašė, kad jeigu žemaitis sykį ištarė žodį ir tą žodį patvirtino rankos paspaudimu, tai žinok, kad jis to žodžio ir nelaužys.

Nuodugniau įsigilinus į Mindaugo ir jo laikų problematiką reikia pasakyti, kad Marcinkevičius nuėjo tei-

singu keliu: jis Lietuvos vienytoją ir valstybės kūrėją priartino prie mūsų laikų, o ne mūsų laikus bandė nukelti į XIII-tąjį amžių. Nors daugeliu atvejų makiaveliška Mindaugo politika gerokai prieš makiaveliškus laikus gali kai ką stebinti, tačiau iš tikrųjų ar *Princo* autorius nesinaudojo panašių į Mindaugą Italijos dožų pavyzdžiais? Nors, kaip minėjome, Marcinkevičiaus Mindaugas primena ne vieną mūsų laikų diktatorių, tačiau tai nereiškia, kad ir anais laikais panašių vadų negalėjo būti. Štai, pavyzdžiui, apie tą patį Mindaugą skaitome Lietuvos metraštyje arba vadinamoje Bychovco kronikoje (kurią dabar Rymantas Jasas išvertė į lietuvių kalbą ir kuri 1971 m. pasirodė garsiojoje Lituanistinės bibliotekos serijoje): „Jis (Mindaugas) kunigaikščiavo Lietuvos žemėje ir ėmė žudyti savo brolius ir savo giminaičius, o kitus išvarė iš krašto, ir ėmė labai didžiuotis, girtis didžia šlove bei didybe, ir neapkentė nė vieno, kuris būtų galėjęs jam pasipriešinti". Nežinodamas, kad šioji Mindaugo charakteristika paimta iš XIV a. liudininko, galėtum pamanyti, kad čia kalbama ne apie Mindaugą, bet apie kokį nors „asmenybės kulto" laikų diktatorių.

Sunkiu valstybės kūrimosi metu vargu kitoks valdovas ir galėjo būti. Panašius valdymo metodus metraštininkai priskiria ir kitiems ano meto Lietuvos valdovams: Treniotai ir Vaišvilkui. Apie Vaišvilką net pasakojo, kad jis jausdavosi labai nelaimingas, jeigu kurią dieną ko nors negalėdavo nugalabyti. Panašiai elgdavosi ir rusų bei lenkų kunigaikščiai. Vincas Krėvė savo dramoje *Mindaugo mirtis* leido Mindaugui taip byloti: „Aš ėjau žiaurumų keliu, nes žmonėms lengviau klausyti to, kurio bijo, negu kurį myli". Tai, tur būt, tiko aniems laikams, tai iš dalies tinka ir šiems. Baimė

yra geresnis valdžios ramstis negu meilė. Net ir lenkų romantikas Julius Slovackis, pirmosios dramos apie Mindaugą autorius, laikė jį tironu.

3.

Jau nuo pat 1950-tųjų metų, kada sukako 700 metų nuo Mindaugo krikšto ir karūnacijos, mus apsėdo tiesiog kažkoks mindaugijados tvaikas. Ko tik neprišnekėjome ir neprirašėme apie tą Mindaugo ir Lietuvos krikštą ir apie tą Mindaugo karūną. Buvo net pasiūlymų vietoj Vasario 16-tosios švęsti Mindaugo krikšto ar karūnacijos dieną, kaip mūsų valstybinę šventę. Įsivaizduokite, kaip būtų gražu pasirodyti su savo žila valstybine ir krikščioniška tradicija, ypač prieš amerikiečius. Tik visa bėda, kad ne tik Mindaugo krikšto ir karūnavimo dienos, bet net ir metų tiksliai negalima nustatyti. Prof. Z. Ivinskis, vienas kruopščiausių mindauginės Lietuvos tyrinėtojų, spėja, kad Mindaugo krikštas galėjęs būti 1250 arba 1251 metais. Jau vien iš to galima spręsti, kad tas Mindaugo ir ypač Lietuvos krikštas nebuvo tada toks didelis įvykis, kaip dabar kai kas norėtų įsivaizduoti. Vienas toks rašytojas priverčia Mindaugą net taip šnekėti senosios lietuvių religijos ir jos krivių adresu: „Tos rudeninės musės neilgai bemulkins. Lietuva jau pasukta naujin kelin". Lyg, rodos, Mindaugas būtų koks mūsų laikų propagandistas, kalbąs šaltojo karo kategorijomis. Tos „rudeninės musės" ne tik neišdvėsė tą rudenį, kai Mindaugas buvo nužudytas, ir etnografinė Lietuva ne tik tada nepasuko „naujin kelin", bet išliko pagoniška dar beveik pusantro šimto metų, ir su jos valdovais skaitėsi net popiežiai.

Kun. dr. Juozapas Stakauskas savo monografijoje *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-tajame amžiuje* iškėlė

įdomią problemą, būtent, kodėl kitos, ypač germaniškos, tautos taip lengvai priėmė krikščionybę, kai tuo tarpu lietuviai taip smarkiai prieš ją spardėsi. Atsakydamas į tą klausimą Stakauskas mano, kad ten krikščionybė buvo siejama su išsilaisvinimu iš pagoniškos Romos imperijos, tuo tarpu kai Lietuvoje ji grėsė pavergimo pavojumi. Nežinia, ar Stakausko premisa yra teisinga. Iš kur kitur žinome, kad ypač Lietuvos valdančioji klasė kartais labai lengvai kaitaliojo religiją: nuvykę kur nors į Polocką jie krikštijosi Rytų apeigomis, atvykę į Rygą — Vakarų, ir atvirkščiai. Atrodo, religiją kaip ir žmonas jie kaitaliojo gana laisvai.

To negalima išleisti iš akių svarstant tokius klausimus kaip: ar Mindaugo krikštas buvo nuoširdus, ar toli siekė jo krikščionybė, ar jis į savo viešpatavimo galą nuo jos neatsimetė? Kai kurie rusų metraščiai ir minėtoji Bychovco kronika tiesiog tvirtino, kad Mindaugo „krikštas buvo apgaulingas" ir kad jis tik laukė pirmos progos vėl grįžti prie savo pagoniškų dievų. Istorikui tie klausimai nėra tokie svarbūs, nes, kaip teisingai pastebėjo prof. Henrikas Lovmianskis, išsamiausios studijos apie XIII a. Lietuvą autorius, „tai liečia vidinius Mindaugo įsitikinimus, o ne jo politinę veiklą" (*Studja nad początkami społeczénstwa i państwa litewskiego*, II t., 340 psl. išnašoje).

Visiškai kitaip į tuos klausimus žiūri mūsų rašytojas. Marcinkevičiui kaip tik svarbiausia Mindaugas-žmogus, tie jo vidiniai išgyvenimai. Simboliškai jis tai pavaizduoja Juodojo ir Baltojo metraštininkų įvedimu į savo dramą. Jeigu Juodajam metraštininkui terūpi tik patys istoriniai faktai, tai Baltasis dar bando suprasti, kas už tų faktų slepiasi: Mindaugas-žmogus. Nors be abejo Mindaugo krikštas buvo politinių aplinkybių

padiktuotas, tačiau Mindaugas, kaip žmogus, negalėjo nei į senąją savo tikybą žiūrėti, kaip į „rudenines muses", nei į naująją, kaip į menką ir nereikšmingą daiktą. Ilgi jo monologai ir pasikalbėjimai su savo broliu Dausprungu, kuris ir toliau pasilieka pagonis ir net vyriausias krivis, lyginimas savo karūnos su Nukryžiuotojo vainiku, Mortos išprotėjimas, vis tai dideli ir skaudūs klausimai, kurie neranda patvirtinimo istoriniuose šaltiniuose, bet kas galėtų pasakyti, kad jie nekvaršino Mindaugo galvos. Ar žiūrėdamas į smūtkelį Mindaugas negalėjo pasakyti:

> Man jis patinka, nes ant jo galvos
> Taipogi karūna. Taip pat kančia.
>
> (77 psl.)

Ir ta kančia nebuvo tik jo asmeniška kančia, bet visos Lietuvos kančia, nes ta karūna iš tikrųjų ne ant jo galvos, bet ant Lietuvos buvo uždėta. Norint geriau suprasti tuos vidinius Mindaugo išgyvenimus, reikia žvilgterėti, kas iš tikrųjų dėjosi Lietuvoje ir aplink ją po Mindaugo krikšto ir karūnacijos. Ir mūsų dėmesio centre čia turi būti ne tie platūs ir tolimi rytiniai ir pietiniai plotai, kur Lietuvos kariaunos lenktyniavo su rusų, lenkų ir mongolų-totorių kariaunomis, pasiekdamos net Kijevą ir Krokuvą, bet čia pat pašonėje esančios lietuvių giminės, kovojančios dėl savo egzistencijos. Apie dešimt metų Mindaugas sąžiningai laikėsi taikos su Vokiečių Ordinu, iš kurio jis priėmė krikštą ir dvi Rygos auksakalių nukaltas karūnas sau ir savo antrajai žmonai Mortai.

Naudodamasis šia taika Ordinas galvotrūkčiais stengėsi įsigalėti visame Baltijos pajūryje, pavergdamas žemgalius, kuršius, sembus ir kitas prūsų gimines ir

tiesdamas ranką į žemaičius, kurių nemažus žemės plotus išilgai Dubysos Mindaugas pats buvo užrašęs Ordinui, kaip atlyginimą už krikštą ir karūną. Maždaug tuo pačiu metu, kai vieni Ordino broliai krikštijo Mindaugą, kiti statė Klaipėdos pilį, arba tą sembų vado žodžiais tariant „kranklių lizdą, kurį kuo greičiausiai reikėjo į skutus sudraskyti". Deja, tai buvo lengviau pasakyti negu padaryti, ir Ordinas Nemunu vis gilyn skverbėsi į Lietuvą, pasiekdamas Jurbarką ir net Karšuvos žemes. Pagal Rymuotąją kroniką, Lietuvos vakaruose ir šiaurėje po Mindaugo krikšto ne tik neįsiviešpatavo taika, bet vyko nuolatinė žūtbūtinė kova, kol pagaliau 1260 m. Durbės kautynėse Ordinas gavo tokį smūgį, kad visos jo pavergtos lietuvių giminės ėmė bruzdėti ir kratytis prievarta primestos krikščionybės. Jeigu net Rymuotosios kronikos autoriui vokiečiui atrodė, kad dabar atėjo laikas visoms lietuvių giminėms susijungti ir nusikratyti Ordino valdžios, tai ką turėjo galvoti Mindaugas, kuris taip fanatiškai siekė visos Lietuvos suvienijimo.

Kas galėjo būti savaime suprantama Rygos vokiečiui, Žemaičių kunigaikščiams, Sembos vadams, kuršiams, net Ezelio salos estams, tas sunkiau buvo suprantama Mindaugui, sėdinčiam kažkur Kernavėje ar Naugarduke ir nukreipusiam savo akis į rytus ir į pietus, kur laukė toks didelis ir lengvai pasiekiamas grobis. Vinco Krėvės Mindaugas tarp kita ko kalbėjo savo sūnui: „Prie jūrų reikia įsitvirtinti, sūneli, prie jūrų". O kad taip iš tikrųjų būtų kalbėjęs Mindaugas savo sūnui, kuris, beje, jau seniai buvo priėmęs Rytų krikščionybę, kuris rusų žemėse jautėsi kaip namie ir kuris, užėmęs sostą, pirmiausia stengėsi pagerinti santykius su Vokiečių Ordinu.

Justinas Marcinkevičius daug subtiliau ir, tur būt,

teisingiau bando spręsti šią problemą. Kai Mindaugo brolis Dausprungas ryžtasi

> Išeit į Lietuvą pasižiūrėti,
> Kaip žmonės mąsto, kalba, kaip gyvena,

Mindaugas ne be nostalgijos svajoja:

> O broli mano,
> Kaip aš pavydžiu tau! Palikčiau viską
> Ir eičiau per miškus ir pievas,
> Per Lietuvą — skersai ir išilgai.
> Vakaruose yra, girdėjau, jūra.
> Aš niekad nemačiau jos, nors jinai
> Valstybės mano vieną kraštą plauna.
>
> (80 psl.).

Taip, gal būt, iš tikrųjų Mindaugas buvo girdėjęs, kad Vakaruose yra Baltijos jūra, bet vargu suprato, kad prie tos pačios jūros lietuvių giminės kovojo tokią sunkią kovą dėl savo gyvybės ir laisvės. Lemiamu momentu, po Durbės kautynių, Mindaugas savo kariaunas pasiuntė ne joms padėti, bet kažkur į tolimąjį Brianską svetimų žemių užkariauti. Ir krikščionybės jis atsisakė ne dėl to, kad bendromis jėgomis su bekylančiomis prieš Ordiną lietuvių giminėmis kovoti už galutiną Lietuvos žemių sujungimą, bet dėl to, kad karalienė Morta, kankinama vienuolio Zyverto pamokslų ir sąžinės graužimo dėl savo pirmo vyro savižudybės, išėjo iš proto. Ir kerštas vokiečiams ir krikščionims jame sukilo ne dėl Žemaičių pasiuntinių pagalbos šauksmo, bet dėl Mortos pamišimo.

Istoriniai šaltiniai nesutaria nei dėl to, kas nužudė Mindaugą, nei dėl to nužudymo motyvų. Marcinkevičius tą garbę atiduoda Alšios kunigaikščiui Daumantui,

kuris staiga iš žygio į Brianską pasuko atgal ir nužudė Mindaugą. Nelabai aišku kodėl. Iš kur kitur žinome, kad, Mortai mirus, Mindaugas norėjo prisivilioti jos jaunesniąją seserį kunigaikščio Daumanto žmoną. Mindaugui atrodė, kad vardan Lietuvos ir tai buvo galima, nes ne kas kitas, o antros žmonos sūnūs turės paveldėti sostą, o jų auklėjimu niekas negalės geriau pasirūpinti, kaip tikra jų motinos sesuo.

Baltasis metraštininkas turėjo visa tai aprašyti ir palikti būsimoms kartoms, kurios jį skaitydamos supras ir pateisins Mindaugą. Deja, jis buvo Juodojo metraštininko nužudytas, jo rankraščiai sudraskyti, o į Lietuvos kroniką tebuvo sausai įrašyta:

> O visa tai įvyko, dievui leidus,
> Viens tūkstantis du šimtai šešiasdešimt
> Trečiais metais.

Tuo ir baigiasi Marcinkevičiaus drama *Mindaugas*.

Visiškai nesiimant spręsti šios dramos literatūrinės vertės, vis dėlto galima pasakyti, kad Marcinkevičiui pasisekė sukurti labai įdomus ir įtikinantis Mindaugo-Valdovo ir Mindaugo-Žmogaus paveikslas. Marcinkevičiui pasisekė Mindaugą ir jo laikus priartinti prie mūsų laikų ir juos padaryti mums labiau suprantamais ir artimesniais. O tai, berods, ir buvo jo pagrindinis uždavinys.

ŠVIESOS IR NAKTIES DEIVĖS LIETUVIŲ MITOLOGIJOJE

MARIJA GIMBUTIENĖ

Senajam lietuvių tikėjimui, kaip ir beveik visų kitų indoeuropiečių tautų, labai būdingas dievų grupavimas į du polius: šviesa-tamsa, diena-naktis, gėris-blogis, dangus-žemė. Ir dievų būta vis po pora, po vyrišką ir po moterišką kiekvienai kategorijai: Dievas ir Laima, Saulė ir Mėnulis, Velnias ir Ragana, ir t.t. Šioje apybraižoje apsiribosime tik deivėmis — Saule, Aušrine, Laima, Laume, Ragana, Giltine, More — pasiremiant tautosakos duomenimis, gyvąja kalba bei palyginimais iš kitų indoeuropiečių tautų. Kai kurios jų tebėra gyvos ir mums neteks knistis po istorinius šaltinius. Saulytė, Aušrinė ir Laima išliko mitologinėse dainose, mįslėse, prietaruose, tikėjimuose, o deivės, kurios intymiai susijusios su žemės aistromis, naktimi ir mirtimi — Laumė, Ragana, Giltinė — yra įsiaudusios mūsų kalboje, posakiuose, keiksmažodžiuose ir bendrai pasaulėjautoje. Jas prisijaukinome net bendrinėje kalboje ir rašome jų vardus mažąja raide.

I. ŠVIESOS DEIVĖS

1. Saulė-Saulytė, Dievo dukrytė

Miela Saulyte, Dievo dukryte,
Kur taip ilgai užtrukai?
Kur taip ilgai gyvenai,
Nuo mūs atstojusi?

Po jūrių, po kalnelių
Kavojau našlaitėlius,
Sušildžiau piemenaičius, —
Daug mano dovanėlių.

Miela Saulyte, Dievo dukryte,
Kas rytais vakarėliais
Prakūrė tau ugnelę,
Tau klojo patalėlį?

Aušrinė, Vakarinė:
Aušrinė ugnį prakūrė,
Vakarinė patalą klojo, —
Daug mano giminėlės.[1]

Prieškrikščioniškasis *Dievas* yra dangaus ir saulės šviesos dievas.[2] *Saulė* ar, tiksliau, *Saulytė* — jo dukra. Latviai turi *Saules Meita.* Indų vedose *Sūryā*, dangaus nuotaka, yra dangaus dievo *Sūryā* duktė. Keltai turi *Danu* — šviesos ir gyvenimo deivę. Graikų mitologijoje, gražuolė Elena yra *Helios*, saulės dievo dukra. Paralėlės rodo, jog lietuvių Saulužė mitologijoje egzistavo tūkstančius metų ir išliko mitologinėse lietuvių ir ypač latvių dainose.

Lietuvių ir latvių mitologinės dainos seniai atkreipė mitologų dėmesį.[3] Jose minima visa dangaus dievų šeima: Dievas, Saulytė, Aušrinė-Vakarinė, Dievo Sūne-

liai, Saulytės dvyniai broliai, Mėnulis, Perkūnas. 1972 m. latvių mitologas Biezais atspausdino 600 psl. knygą apie baltų dangaus dievų šeimą.[4] Pagal jį baltiškieji dangaus dievai atspindi baltų ūkininkų šeimos struktūrą ir jų santykius, tartum tai būtų gyvenimo kopija. Tačiau žmonės kuria tam, kad sukurtų nuostabesnį gyvenimą: mitologija yra graži poetinė vizija, kolektyviai sankcionuota ir išgyventa. Dievo dukrytė, Aušrinė, Dievo Sūneliai, ir pats dangaus šviesos dievas-Dievas pačios poetiškiausios būtybės baltiškoje mitologijoje.

Saulytė yra dangaus nuotaka. Ji teka, taip kaip ir žmonių nuotaka — mergelė — teka. Upė irgi teka. Kodėl šitas semantinis ryšys? Kas iš ko? Kas pirmiau tekėjo: saulė ar mergelė? Greičiausiai Saulužė, dėl to, kad buvo įsivaizduojama, jog saulė yra skysta substancija, kaip medus. Ji teka spinduliais, kaip medaus siūlais, auksiniais, variniais.

Kaip mergelė, Saulytė nešioja vainikėlį ar karūną. Kaip toje latvių dainoje:

Kur, Saulyte, tu tekėsi?
Kur kabinsi vainikėlį?
Tu kabinsi vainikėlį,
Kur devynios upės teka.

Kur, saulite, tu tecēsi,
Kur tu karsi vainadziņi?
Tur tu karsi vainadziņ,
Kur deviņas upes tek.[5]

Kaip mergelė, Saulytė yra audėja. Ji audžia nuostabius dangaus skliauto audinius, aukso, vario, sidabro spalvų. Jos staklės vario, gijos aukso, sidabro šaudyklėlė. Kai vakare Saulytė eina gulti, ji virpa, sijoja auksą, sidabrą. Kodėl kiekvieną vakarą parausta dan-

gus? O gi dėl to, kad Saulytė nusirengia savo išaustus drabužius. Kaip mergelė, Saulytė skalbia ir džiauna. Dėl to sakoma „skaroti debesys". Pavasarį — vasarą, ypač apie šv. Joną, Saulužė puošiasi, kaip nuotaka, nepaprastais drabužais. Tada ji šoka, mirga, dabinasi, dedasi paparčio raudonų žiedų vainiką ant galvos.[6]

Saulužė teka už mėnulio —

Mėnuo saulužę vedė
Anksti pavasarėlį. . .

Kai ji leidžiasi, mėnulis nuima Saulužės vainikėlį. Dievo Sūneliai nuostabūs raiteliai, skuba gelbėti Saulytę, kai tik jos karūna tematyt vandenyje. Nebesuspėja, Saulytė dingsta. Dievo Sūneliai nuolatos prie Dievo rūmų vartų su žirgais ir karieta ar žiemą rogėmis Saulytės sargyboje. Jie veža Saulės karietą per dangų ar plaukia laivu jūra. Saulytė yra pažadėta dvyniams broliams, Dievo Sūneliams, bet Mėnuo ją pagrobia. Tai vis mitų nuotrupos dainose, o jų palyginimai su indų ir graikų mitais leidžia spėti labai gilią senovę.[7]

2. Aušrinė

Kas yra Aušra? — Rytinė Saulė. Ji neatskiriama ir nuo Aušrinės — rytinės žvaigždelės ir Vakarinės — vakarinės žvaigždelės. Mitologinėse dainose tiek Saulytė, tiek Aušrinė yra dangaus nuotaka.

Aušra pirmoji apšviečia dangų, praskleidžia tamsumas, pažadina kiekvieną gyvą daiktą. Pagal Aušrinę mūsų ūkininkai pradėdavo ir baigdavo darbo dieną. Kai Aušrinė užteka, tuoj bus diena, laikas keltis, o vakarinei nusileidus, laikas eiti gulti.

Tai lietuviškoji Afroditė, dangaus gražuolė, meilės deivė. Nestebėtina, kad ši gilios senovės deivė krikščioniškojoje epochoje susiliejo su mergele Marija, švenčiausiąja Pana, ir jos kulto liekanų dėl to nedaug. Šis tas užsikonservavo mįslėse, tikėjimuose ir vestuviniuose papročiuose.

Jos pavidalą dar galima atpažinti ir tada, kai minima Pana Marija: „Vaikštinėjo Pana Marija anksti rytą, pametė perlus" (mįslė). Kas tie perlai? Atsakymas: rasa saulei tekant. Aušrinę žvaigždelę pamačius reikia sakyt: „Aušta dienelė danguj raselė. Sėdi panelė ant aukso krėslelio."[8] Tebetikima, kad sužieduotiniai, pirmą kartą bučiuodamiesi, turi būti matomi Aušrinės.[9] Vestuvinis svočios pyragas, „Karvojus", papuoštas saulutėmis, žvaigždutėmis, vainikėliais ir įvairiais intymiais bei meilę, vaisingumą ir gerovę simbolizuojančiais atributais, ne dėl to yra „Karvojus", kad rišasi su žodžiu „karvė", bet dėl to, kad karvė buvo meilės deivės Aušrinės šventas gyvulys. Kad suprastume tą ryšį, turime pasiieškoti pagalbos lietuvių ir kitose kalbose. Žodžių reikšmės atskleidžia senuosius mitologinius sąryšius.

Pradėsime nuo žodžių *daina, diena* ir *karvė: daina* giminiuojasi su *diena‹deina; dėinis* „šokėjas"; latvių *diêt* „šokti"; *dėinauti* „pirštis, įtikti, girti", *dainuoties* „puoštis, didžiuotis". Avestos (senovės persų) kalboje *daēnā* „meldžiama karvė", o indų kalboje *dhenā* reiškia „šventa kalba, poezija, liturgija", *dhih* „įžvelgti".[10] Lietuvių mįslėse balta karvė reiškia aušrą ir dieną, juoda karvė — naktį. Mįslė: „Juoda karvė subliovė — visos tvoros griuvo, balta karvė subliovė — visos tvoros suskėlė". Atsakymas: Naktis ir diena. Arba: „Balta karvė langus laižo". Kas tai? Atsakymas: diena aušta.[11] Iš tų labai senų semantinių ryšių galime spėti, kad prieš daugelį

tūkstančių metų tiek indai, tiek persai, tiek baltai turėjo simbolinį karvių aukojimo ritualą deivės Aušros / Aušrinės garbei. Tas ritualas turėjo būti susijęs su liturgija ir poetine vizija. Mūsų meilės deivę Aušrinę galime geriau įsivaizduoti, lygindami ją su indų *Ušas*. Žodis *Ušas* kilęs nuo žodžio *ušra*, tas pats žodis kaip *aušra*, tik indų kalboje ligi šiol jis turi dvi prasmes: „aušra" ir „karvė".

3. *Laima / Dalia*

Jei Saulė ir Aušrinė — kosminės dangaus skliauto audėjos, Laima — žmogaus likimo verpėja ir audėja. Ji nusprendžia žmogaus gyvenimo ilgumą, laimę ar nesėkmes. „Taip Laima lėmė". „Su Laima laimėsiu". „Tai jau jo likimas". Absoliutus nuskyrimas. Nieko pakeisti negali. „Tokia jau dalia".[12]

Laima ir Dievas yra aukščiausios dievybės ta prasme, kad jos kuria, sprendžia, lemia. Dievas ir Laima tariasi ir lemia „kam mirt, kam gyvent po šviesia saulele". Šios dievybės tiek pat įtakingos visam gamtos gyvenimui. Laima ir Dievas lemia šviesią saulėtą dieną: „Duos Laimužė vasaros dienelę ir ištirpys ežeruos ledelį. . ." (M. Lietuvos daina).

Pats žodis *laima / laimė* iš **laid-mė* susijęs su žodžiu *léisti* — „kurti", „sutverti" ir „leisti" (siūlus leisti).

Laima yra viena, bet Laima yra kartu ir daugialypė dievybė. Lietuvių mitologijoje, kaip ir beveik visose kitose indoeuropiečių mitologijose, likimo deivės (Moiros, Nornos) pasireiškia įvairiais aspektais: Verpėjos, Audėjos, Metėjos, Gadintojos, Nukirpėjos. Latviai turi Dēklą, Kārtą.[13]

Žmogaus gyvenimas yra verpiamas, kaip siūlas. Jis pritvirtintas prie žvaigždelės. Kai žmogus miršta, tas siūlas nutrūksta. Mūsų protėviai žmogaus kūną įsivaizdavo kaip varpstelį, ant kurio vyniojasi gyvenimo siūlas. Šito tikėjimo paralelių galima surasti beveik kiekvienoje indoeuropiečių kalboje. Anglų kalboje tas ryšys aiškus iš žodžių: *spindle* „varpstelis" ir *spine* „nugarkaulis". Graikai sako: „Jo varpstelis jau prisuktas"; tai reiškia: gyvenimas baigtas.

Laimos kulto liekanų išsilaikė liepos garbinimo papročiuose. Liepoms žydint buvo švenčiama Laimos šventė. Liepa — Laimos medis, taip kaip ąžuolas Perkūno medis. Iš rašytinių šaltinių žinome, kad net iki XIX a. vidurio „Laimos (arba ‚deivių') akmenys" (menhirai) buvo šventais laikomi, apkasti aplink grioviu. Prie šitų akmenų likimo deivės verpė žmogaus likimo siūlą. O po tais akmenimis, tikima, esama gyvybės vandens. Jucevičius 1836 metais yra aprašęs „deivių akmenis", kurių dar buvę daug Žemaitijoje ir Vilniaus gubernijoje. Jie buvę dviejų aršinų aukščio, gražiai nutašyti ir paliai upes ar upeliukus sustatyti ir apkasti grioviais. Tos vietos buvę pašvęstos „deivėms valdytojoms". Jų buvę septynios. Deivėms (deivių akmenims) buvo aukojami grūdai, varpos, linai.

Laimos paukštis — antelė (rytų aukštaičių „untela"). Iš dar tebedainuojamų dainų galime jausti Laimą-Dalią antelėje. Dalia „plaukia" kaip antelė:

Ein motutė ūkaudama,
Laimės-Dalios ieškodama.
Atsiliepė Laimė-Dalia
Anoj pusėj marelių.
Plauk, Dalele, per mareles,
Per mareles, į kraštelį.[15]

II. NAKTIES IR MIRTIES DEIVĖS

Laumė-Ragana-Giltinė giminingos pagal paskirtį, bet kiekviena su savo charakteriu. Pirmoji susijusi su žemiškuoju, gaivalinguoju moteriškumu bei irracionalumu, antroji — su magika, trečioji su pačia mirtimi. Visos trys vienaip ar kitaip pinasi su naktimi ir mirtimi. Laumė verpia, audžia ir ardo, padeda ir gadina, dovanoja ir atima. . . Ragana kerėtoja, galinti valdyti antgamtines jėgas, alchemiškai kaitaliojanti savo ir kitų pavidalą, yra niekas kitas kaip paslaptingoji mirties pasiuntinė. Giltinė yra pati mirtis, pasirodančioji baisiais iš baimės plaukiančiais įvaizdžiais. Dar yra buvusi viena mirties deivė *Morė* susijusi su galvijais ir augmenija.

1. Laumė

Tai Laimos antitezė: jei Laima verpia gyvenimo siūlą, tai laumė išverpia. Begėdiškai naktimis kerpa avis, melžia karves, slogina arklius, suvelia karčius ir uodegas. Vienok laumė nevisiškai juoda, ji ir gera ir bloga, tokia labai intymiai su gyvenimiškąja realybe susirišusi. Jos gerumas yra sąlyginis, čia pat jis gali išvirsti į mirties grėsmę.

Ar kas matė laumę? Laumės pasirodo nuogos, ilgais geltonais plaukais. Ilgomis krūtimis — per papus kojų neužmato. Sakoma „graži kaip laumės auginta", arba „graži, su dideliais papais, minkšta". Pasiverčia kumelėmis ir ožkomis. Jei ožka turi krūtis, tai čia pasivertus laumė. Pristoja prie vyrų. Kviečia paišdykauti. Ir tiek gali nuvarginti, jog vargšai miršta. Gali užkutenti, gali net ir pasmaugti. Jei jau koks vyras pirmas užkabina ir pasityčioja — vejasi. Pribėgusios prie pirkios, vartus

nugraužia, duris išlaužia, o jei nutveria berno kelnes ir sermėgą, sužnaibo į miltus, suplėšo į gijas arba išardo po vieną siūlelį ir net tuos siūlelius išsuka.

Buvo viens vaiks perdykęs, eidava valkioties, o tai jis matė laumes skalbiant ir metė su grumstais į jas. O tai jos vijo jį iki jo vartų, nepavijo. Viena į vartus kirta su ranka į lentą, tai penki pirštai taip ir atsispaudė lentoj. Antrą kartą tas pats perdykėlis vaiks mušė į duris, kai laumės jaujoj prausės. Dabar jos sakė „mes tą perdykelį sugriebsim". Vijo ir sugavo. Viena per ausį kirta, tai tas taip ir pasilika gulėt, buvo puse negyvs. Trečią dieną pasimirė.[16]

Laumės apsigyvens, būdavo, jaujoje ir verpia. Niekaip jų iš tenai išvaryti negalėdavo. Vieną kartą toks bernas sakęsis, jis jas išvarys. Nemandagiai jis jas užkabino. Laumės metė darbą, kad pradės vytis, o tas bėgt. Jos vis šaukia „Stipriau kabarkšt". Kaip mes viena iš jų stipinu, taip ir vargšas parkrito negyvas. Laumės daugiau nebegrįžo, tačiau vieton drobių rado vienas tošis.[17]

Ilgėdamosios motiniškumo, globoja, aprėdo našlaitėlius ar netyčia pamirštus vaikus. Viena žmona, grįždama iš linų rovimo vakare, užmiršo savo mergičkėlę. Parėjo namo, norėjo pažindyti kūdikį, tik atminė ją lauke palikus. Eiti naktį į lauką bijosi. Iškišo galvą iš triobos ir girdi:

„Čiučio liulio užmiršuolėle,
Čiučio-liulio palikutėlė,
Čiučio-liulio šilkuose,
Čiučio-liulio kaspinuose".

Naina ant ryto, randa šilkuose, kaspinuose aprėdytą.[18]

Kaip tikros žemiškosios moterys laumės skalbia, verpia, audžia... bet tik vakare ir naktį: „Vakare klausom, kad skalb'. Teip gražiai dvieje ta-ta, ta-ta, ta-ta. Prieinam žiūrėt, niek nėr, neskalb. Einam toliau — vėl skalb, ta-ta, ta-ta."[19]

Ketvirtadienio ar šeštadienio vakare laumės prisistato su rateliais. Verpia labai greitai. Suverpusios visus linus, pakulas, net kiminus iš sienų, ketina suverpti moterų plaukus, žarnas, gyslas. Saulei nusileidus, nei verpti, nei austi negalima. Sakoma „Verpk, verpk, ar neateis laumės tau beverpiant, neužteks ir samanų". Viena mergaitė pasiliko ilgiau vakare verpt — kaip pagaus laumės nešties ratiniukus, o ji pagavo nešti pakulas iš viso sodžiaus, kad tik laumėms užtektų verpti ligi saulei patekant, nes jeigu pritrūktų, tai žarnas suverpty. . .[20]

Laumė didelė darbininkė. Girdėt tik dunda, brazda, plasda. Jau kad dirba, tai įsirėžusi, aistringai, visa savimi. „Vo laume ka audonte, ka dondonte, ka brozdonte, galva kap kers lakstos, vo pati po stakles it mesle jodonte, plostonte"[21] Jei tik to nesulaikomo irracionalumo nebūtų — laumė būtų tikrai šauni merga!

2. *Ragana*

Pats vardas *Ragana* nuo žodžio *regėti* toji, kuri aiškiai regi, pramato, žino. Ji Velnio (Velino) magiko — *Ragiaus* moteriškasis atitikmuo. Ragana yra burtininkė, *kerauninkė*. Čia priklauso žodis *keras, užkerėti, kerna*, „klampynė". Angliškai *to charm*, „užkerėti", yra tos pačios kilmės. Taip pat slavų *čar, čiort, čarovnica*, nuo žodžio „čertit" — „apibrėžti ratą, užkerėti, užburti". Jos moteriškasis pavidalas baisus — ilgais, susivėlusiais plaukais, ilgais nagais. Sakoma „Susvėlus kaip ragana", bet ji gali būti ir nepaprasto grožio. Jos burtų įrankiai: arklių pavalkai, apinasriai, marškos, rankšluosčiai.

Šv. Jono rytą ragana atima karvėms pieną, tąsydama po rasą pavalkus, apinasrius ar marškas. Labai pa-

vojinga, kai, užsidėjusi pavalkus, voliojasi po pievą. Kenkia javams, surišdama rugius į mazgus. Naktimis vaikščioja po dienadaržius, avims vilnas karpydama. Žmonėms sumaišo protą, kenkia vestuvėse. Jaunikius paverčia vilkais ar šunimis.

Ragana gali būti ir jauna mergina. Tokių pasakojimų apie mergas-raganas nemaža. Toks buvo nutikimas šiaurės rytų Lietuvoje:

> Vienam sodžiuj gyvena ūkinykas ir turėjo labai gražių dukterį, bet ji buvo ragana. Kas nakt tas ūkinykas samdydava jaunikį, kad su ja dukterim naktavatu, bet katras tik nuveidava gultų, rytų rasdava nebegyvų. Kartų apsiėmė vienas biednas berniakas pergulėt tris naktis su tu mergu. Atajus vakarui, nuveja berniakas prie kletės durų, pabarškina, merga šaka iš lavas ir, atadarius duris, metė un ja kamanėles. Tuoj šitas berniakas pavirta in žirgelį. Tadu, sėda merga un ja raita ir duok jadinet, duok jadinet, par laukus, par miškus: vis jaja kur blagesnis kelias ir par klumpias balas. Talai jadineja, kali gaidys pragyda, paskui, prijajus prie kletės durų, kamaneles numavė ir vėl palika berniakas, kaip buva. Tiek šitų berniakų merga ragana prikamava, tiek privargina, kad led tik kų gyvas būdamas kletin inrapaja.[22]

Raganos pasiverčia kiaulėmis, kalėmis, kumelėmis, ožkomis, rupūžėmis, gyvatėmis, lydekomis, raudėmis, vabalais, šarkomis, kurapkomis, kregždėmis ir karosais.

Rupūžė — pagrindinė Raganos inkarnacija (neveltui *rupkė, rup...* tebekaba ant mūsų lūpų). Rupūžė išskirtinai mistiškas gyvūnėlis; panašiai kaip žaltyje, joje susikryžiavę gyvybės ir mirties pradai. Dėl to ji pavojinga ir reikia žinoti, kaip su ja elgtis.

> Jei kokia bobutė susitiks rupūžytę, tai nevaro, nestumia su koja, bet ima į ranką, paskui perdeda į kitą ranką. Papusto, papusto ir paleidžia. Ant rytojaus toji

prineša visa ko kaip Aitvaras: ir iš valgymo, ir pinigų, ir smetonos. Jei kas užmušo rupūžę ir dar pasibiaurėjęs nusispjauna, tai, jei rupūžė pagauna jo seilę, tas žmogus miršta. Kai kas užpykina rupūžę, tai ji išsipučia ir sprogsta. Jei jos nuodai užtyška ant plikos vietos, žmogų užnuodija. Dažnai užauga dedervinė ir oda pradeda plaišėti. Jeigu kas rankomis rupūžę užkamuoja, tai to žmogaus veidas atlieka labai šlakuotas ir spoguotas kaip rupūžės oda. Kita vertus, jei randi gyvą ar užmuštą rupūžę, dėk prie skaudulio — pratraukia. Rupūžė kaip mirties pasiuntinys miegančiam žmogui gali užlipti ant krūtinės ir išgerti kvapą iš burnos, ir žmogus turi mirti.[23]

3. *Giltinė*

Jos vardas giminiuojasi su visa eile gerai pažįstamų žodžių: *gèlti, gìlti, gėluõ, gylỹs, gãlas, geltónas, geltligė* (baisi liga). Prieš šimtą metų ją taip aprašė Kraševskis: „Tai mirtis žmogiškame pavidale kaip moteriškė, su ilga nosimi ir ilgu liežuviu, pilnu mirtinių nuodų. Apsigobus balta paklode, ji landžioja dienoje po numirėlių grabus, rinkdama liežuviu nuodus nuo lavonų, kuriais paskui nuodija gyvuosius".[24] Sakoma „Giltinė liežtelėjo liežuviu, reikės jau man mirti". Ji įgelia žmogų savo ilgu liežuviu arba nusmaugia, uždusina, papjauna. Giltinė gali būti viena, bet gali būti ir trys. Trys „viešnios" pasirodo:

> Toks senis Girnus nuo Tilžės išgirdęs šunis lojant, ėjo į prybutį žiūrėt kas atėjo. Pamatė tris baltai apsirėduses moteres jam pasikloniojant ir tariant: „Mes atėjom tau pasakyt, jog mes dabar pas tavo kaimynkę einam, o trečią dien rytmety ateisim pas tave". Kaimynkė tuoj pasimirė, o trečią dien rytmety minėtosios viešnios atėjo pas senį Girnų.[25]

> Giltinei nėra jokių kliūčių: praeina pro visur. Tvoros nieko nereiškia, durys pačios atsidaro. Slankioja kaip še-

šėlis, pasirodo ant tilto, ant lauko, išlenda iš užu daržinės. Ūkinykas nuo Ukmergės pasakojįs šiteip: „Ant kėmą jam dairuntis, išėjus iš uždaržinės moteriškė baltu nuometu apsisukus galvų ir einant priešais jį. Aš parėjau kitan pusent vartų, žiūrius — jau iš kluana atein, — paibaliai jo ty nunešė taip greit... Šit, apsigryžus ji vėl pro vartus atgal", ir vėl už daržinės užėjus. Ir antrų dienų ateino susėda Morkūna prašyt į šermenis — vaikas nesirgįs, numirįs. Tadu paėjis paskalas ir baimė, kad jau giltinė vaikščioja pa sodžių.[26]

Apsirengusios ilgais drabužiais, maro laike giltinės vaikščioja iš namų į namus. Vis klausia: „Ar yr kas namie?" Jei kas atsišaukdavo, jos sakydavo: „Kaip nieks neatsišaukia, tegul ir niekad' neatsišauks". Ir tie išmirė. Jei klausia: „Ar miegate", reikia atsakyti: „nemiegam". Nes jei atsako: „miegam", tai giltinė tada sako: „tai ir miegokite".

Maro laikais giltinė ar „Pavietrė" atkeliauja karieta su šešeta juodžių. Pati kaip ponia puikiai juodai insirėdžius ir važinėja nog namo iki namo.

Giltinė pasirodo nebūtinai kaip moteris, bet kaip koks antgamtinis daiktas. Kažkas matė lyg šienkartę: toji vis susitraukia lyg besisėsdama ant trinkos, ir vėl išsitiesia kaip stulpas. Galima ją girdėti — kažkas lyg rykšte tris kart sučežina, kažkas lyg keistai susibeldžia, sutarška lėkštės, paslaptingai duris varsto. Jei šiurpuliai pereina per kūną — tai jau „giltinė į dantis pažiūrėjus".

4. *Morė*

Žemaitijoje per Užgavėnes vežioja ant ratų pamėklę *Morę* kaip praėjusios žiemos mirties jėgų simbolį, ir ją sudegina, kad gamtos atgimimui pavasarį nebūtų kliūčių. Tad *Morė* yra buvusi dar vienas mirties

deivės aspektas. Ji senovėje tikriausiai vaidino didesnį vaidmenį už tą išlikusį iki mūsų laikų. Jos vardas yra sietinas su *mirtimi* ir *maru*, lotynų kl. *mors, mortis*, indų kl. *marah*. Morė, Marė kaip mirties deivė ar slogutė randama beveik visų indoeuropiečių mitologijose. Latviai turi *Mārą* ir *Mārša*, lenkai, čekai, gudai turi *Mara, Mora, Morava*, vokiečiai turi *Mahr* (slogutė), ir anglai *nightmare*. Jei pavadinimas ir jo tokia pati reikšmė yra labai plačiai paplitęs, netenka ginčytis dėl gilios senovės: toks žodis yra paveldėtas iš indoeuropiečių protėvynės. Latvių mitologinėse dainose minima Mara ir Marša yra gyvybės ir mirties deivė. Į ją kreipiamasi kaip į galvijų piemenę ir pieno motiną:

Miela Māŗa, piena māte,
Tu bij veca govu gane!
Lai pieniņš govim tek
Ka no Māŗas avotiņa.[27]

Miela Māra, pieno mote,
Senoji karvių ganytoja!
Lai pienelis karvėmis teka
Taip kaip iš Marės šaltinėlio.

Kažkur tai pasaulio pradžioje *Māŗa / Morė* turi savo stebuklingąjį gyvybės šaltinį, kuris simboliškai pereina į galvijus, į karvių pieną ir tuo būdu maitina žmoniją, bet ta pati *Morė / Māŗa* pasiverčia juoda gyvate, juoda višta, juoda vabolyte ir kaip mirtis atsiranda gyvulių tvarte. Šitokie mitologiniai motyvai yra daugelio tūkstančių metų senumo ir greičiausiai siekia tokius laikus, kada pagrindinė dievybė buvo moteris — gyvybės suteikėja gimdytoja ir gyvybės atėmėja, mirtis. Kai vėliau įsigalėjo vyriškieji dievai, tokie kaip Perkūnas, Dievas ir Velnias, archaiškieji moteriškieji deivių pavi-

dalai išliko ir išsilaikė ligi mūsų laikų. Gal būt, dėl to, kad moteriškosios deivės siejosi su pačiomis esminėmis žemiškomis problemomis. O, gal būt, ir dėl to, kad įvairiausios deivės ir jų atskiri aspektai galima suvesti į vieną amžinąją moterį — jauną, gražią, šviesią, gerą, tyrą nuotaką-mergelę; rūpestingą motiną; ir tamsią, piktą, gaivalingų jėgų nakties laumę-raganą.

IŠNAŠOS

[1] Balys Sruoga, *Lietuvių dainų rinktinė* (Vilnius: 1949).

[2] Haralds Biezais, „Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion", *Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Religionum*, 1 (1961).

[3] A. Bielenstein, „Johannisfest der Letten", *Baltische Monatschrift*, 16(1874); W. Mannhardt, „Die lettischen Sonnenmythen", *Zeitschrift für Ethnologie*, 7(1875); M. Jonval, *Les chansons mythologiques lettones* (Paris: 1929).

[4] Haralds Biezais, „Die himmlische Götterfamilie der alten Letten". *Acta Universitatis Upsaliensis, Historia Religionum*, 5 t. (Uppsala: 1972).

[5] Latvių mitologinės dainos cituojamos iš rinkinio *Latviešu tautas dziesmas* 12 tomų (Kopenhaga: Imanta, 1952-1965), red. A. Švābe, D. Straubergs ir E. Hauzenberga-Šturma.

[6] Užr. J. Būga: Dusmenys, Dzūkija.

[7] Donald Ward, „Solar Mythology and Baltic Folksongs," *Folklore International*, Wayland D. Hand Festschrift (Hatsboro, Pa.: 1967).

[8] Užr. Rimšėje, *Lietuvių Tautosaka*, V (Vilnius: 1968), psl. 915.

[9] Užr. Suvalkų Kalvarijoje. Vilnius: Tautosakos Archyvas 2251, 300.

[10] S.G. Oliphant, Sanskrit *dhenā*, Avestan *daēnā*, Lithuanian *daina*," *Journal of the American Oriental Society* 32,4(1912); B. L. Ogibenin „Baltic Evidence and the Indo-Iranian Prayer," *The Journal of Indo-European Studies* 2,1(1974).

[11] Užr. Valkininkuose 1962: *Lietuvių Tautosaka* (Vilnius: 1968):452.

[12] J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II (Tübingen: 1948), psl. 76-79.

[13] Haralds Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten* (Uppsala: 1955). A. Jucevičius buvo atspausdinęs straipsnį *Tygodnik Peterburski* 1836, Nr. 17, ir to straipsnio vokiškas vertimas pasirodė *Das Ausland* 1839, Nr. 279: Balys, *t.p.* psl. 22.

[15] Balys, *t.p.*, psl. 78.

[16] Tilžės aps., užrašė A. Leskien: J. Basanavičius, *Lietuviškos Pasakos Įvairios*, I(1903), psl. 169.

[17], [18] ir [20] Šiaulių vls., užrašė Augustinas Janulaitis iš motinos (autorės senelės): Basanavičius, *t.p.*, II(1904), psl. 72.

[19] Lietuvių Tautosakos Archyvas Vilniuje: 3471, psl. 179.

[21] *T.p.*, 552, 800.

[22] Basanavičius, *t.p.* II(1904), psl. 230-234.

[23] Iš lietuvių Tautosakos Archyvo dokumentacijos.

[24] J. Basanavičius, *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (Čikaga: 1903), psl. 30-31.

[25] *T.p.*, psl. 37.

[26] *T.p.*, psl. 35.

[27] H. Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten* (Uppsala: 1955).

49) Metmenų šimtininkas: Karolis Drunga

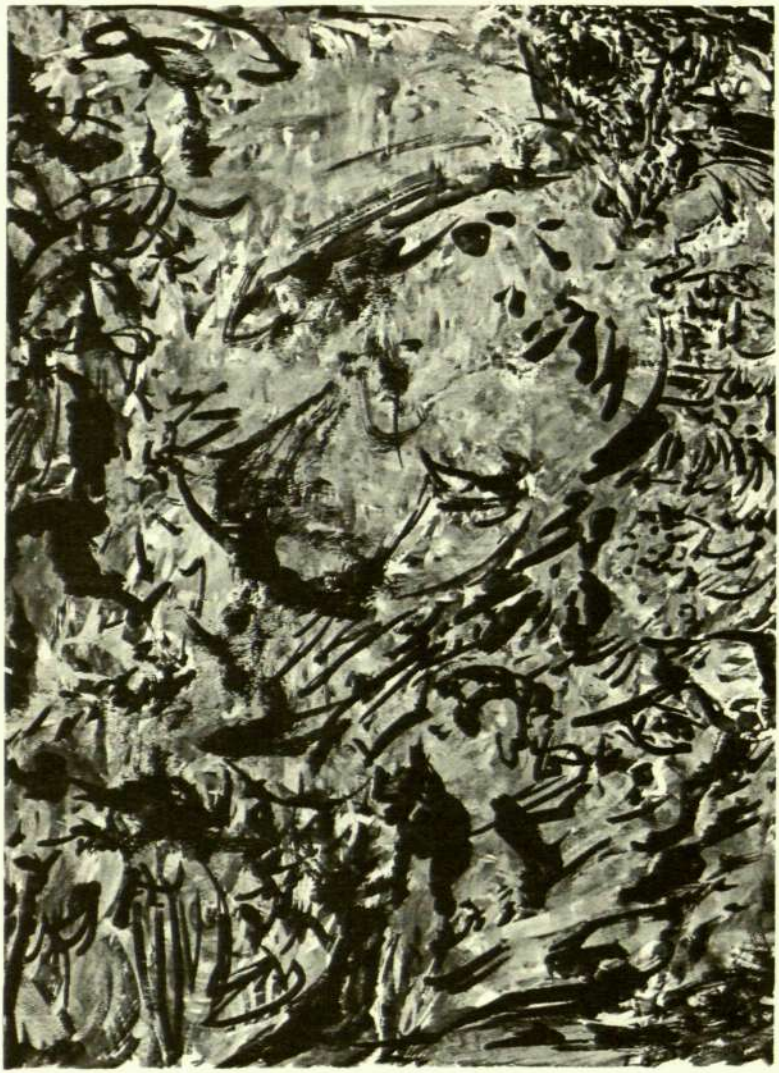

A. Veščiūnas. Raudonoji ir tamsiai mėlynoji kompozicija. 23" x 17". Guašas. (Globoja A. Elskus) (ca. 1959 m.)

MIRTIS IR KITOS MINTYS

Albertui Veščiūnui (1921.I.31-1976.III.15) prisiminti

K. JANULIS

0. Manhattano ziguratai, piramidės, katedros — iš tikrųjų šimtaaukštės stiklinės dėžės — dangoraižiai, sakoma, kažkieno laisvos dvasios ir kompeticijos (ir šiek tiek džiunglių: superurbanistiniai kompleksai palikti natūraliam augimui, be koordinacijos, be architektūrinės tvarkos) įsikūnijimas. Vienoj tų stiklinių dėžių, aukštai nuo žemės, vienam iš viršutinių aukštų, prie šešių pėdų braižomo stalo, su aštriai nusmailintu pieštuku rankoje, vidudienio šviesoj krito... mirė... gal iš tikrųjų žuvo (tarnybos priespaudoj) braižytojas, liniuotojas, jaunystėje studijavęs architektūrą, tapytojas, grafikas ir mielas draugas Albertas Veščiūnas. Jautėsi daugiau menininku nei kuo kitu. Atkakliai tapė ir piešė savo vizijas. Dirbo vienoj tų tipiškų vietų, kur pinigingas bendrovės savininkas prekiauja statybos brėžiniais. Save tituluoja architektu arba inžinierium. Samdiniai braižyklai, diplomuoti, licenzijuoti, studentai, savamoksliai, suformuoti į kolektyvinės produkcijos mašiną, vadinami braižytojais.

Po mirties likę buities daiktai viešbutyje, kuriame A. Veščiūnas gyveno, tapytos drobės, rutulys jų, parsivežtas 1959 metais iš pietų Prancūzijos, kur jis metus gamtoje tapė, krūvos piešinių, peržiūrėjus miesto atstovui, buvo nurašyti išmetimui. Septynias drobes, ištemptas ant porėmių, 63 akvareles išgelbėjo viešbučio sargas. Vienas iš draugų pasiįdomavo palikimo po dviejų su puse mėnesių. Kūrybos dauguma žuvo New Yorko miesto šiukšlynuose.

1. 1946 metai. Pailgo veido, kumpos nosies, apsisprendęs už ribotą kiekį gyvenimo dalykų, gal net vieną tikslą — norą potencialiausiai būti, labiausiai save realizuoti. Išsivadavimas iš senienų atrodė būtinas, ypatingai sugriautų miestų aplinkoj tai kėlė optimizmą. Jei priešas (sistema) per didelis ir kovotojai žūva, bandyti priešą apgauti, pasidaryti nepagriebiamu. Tikėjo į laisvą žmogišką apsisprendimą, nesuvaržytą tradicijų, papročių, nurodymų. Idėjos tuo metu skambėjo naujai, konkrečiai ir įpareigojančiai.

Studijavo Stuttgarto Technische'j Hochschule'j architektūrą, kurią buvo pradėjęs Lietuvoje, gyveno Bad Cannstatto pabaltiečių studentų bendrabutyje. Atrodė studentų tarpe gudresnis už kitus, žvelgdavo suprantančiomis akimis, lyg gyvendamas kiek primestą, ne visai norom nešamą gyvenimą, kartais lyg atsiribodamas. Rimtus pokalbius ne kartą palydėdavo kreiva šypsena, mėgdavo skeptiškas pastabas, sąmojų ir įžvalgą. Nebuvo vienalinijinis galvojime, mėgo daugiapusę dalykų sampratą.

Su būriu draugų lankėme prancūzų modernaus meno parodas, atgabentas Vokietijon. Čia matėsi fauvistai, pasirodę 1905 metais ir vadinami laukiniais, iš

tikro tiktai jaunatviškai išlaisvinę spalvą iš realybės tapyboje. Tapyboje pavyko, bet ar pavyks išlaisvinti žmogaus psichologiją iš daiktų priklausomybės? — klausėme. Matyti, neradę atsakymo, menininkai nukrypo daugiau į konstruktyvesnes sroves — kubizmą, suprematizmą, konstruktyvizmą, abstraktųjį meną. Tuo metu vokiečiai lyg skubėjo išgyventi kitų laimėjimus savo mene ir įkvėpimo daugiau sėmėsi iš prancūzų ir Bauhauso, negu iš savo aplinkos. Ta nuotaika mus skatino.

Konstruktyvizmas buvo laiko dvasia, mes tikėjome į didelius miestų perplanavimo darbus ateityje ir tam ruošėmės.

2. Suvažiavome apie 1950 metus į JAV, naujas kraštas, keisti žmonės. Mūsų laukė daug staigmenų.

Sakai „labas rytas" — nenugirdo.

Klausi „kur užkandinė?" — tyla.

„Kur paštas?" — neatsako.

Žvilgsniai nesusitinka. Praeinantis, šalia esantis nepastebi.

Du kalbasi, vienas kitam nežiūri į akis. Nusisukę. Nei labas, nei sudiev.

Arba prašome susipažinti: anglosaksų puoselėta, išvystyta, iškelta į aukštybes, karališką garbę, visagalė, Jos Prakilnybė, didžiai gerbiama ponia IGNORACIJA! Susipažinome.

Nuosavybinė Amerika į mus prabilo.

Pranešimas numeris pirmas: „Viskas yra mūsų". Viskas: miestai, laukai, upės, kalnai... — Visa žemės planeta? Gal ir mėnulis? Ir žvaigždės? — Atsakymas: „Yeah!" Supratome.

Pranešimas numeris antras: „Reikalinga darbo jėga".

Mūsų ausis pasiekė žinios: emigrantai profesionalai dirba fabrikuose prie mašinų, intelektualai — pakuotojais, pasiuntiniais, mokytojai — valytojais, o laimingieji architektai — braižyklose. Taigi pasiskirstėme. Drovūs tautiečiai, negalėdami priimti pažeminimo, ėmė slėpti *savo padėtį, negi pasakysi kur ir ką dirbi.*

Kai kas sakė: kuriama industrinė bendruomenė, kur kiekvienas darbo žmogus turi būti laisvai pakeičiamas kitu — matote, sistemos lankstumui reikalinga. Visi darbai yra vienodai geri.

Kai pradėjome dirbti, skaičiavome dienas ir įvykius. Dienos buvo savaitės ilgumo:

Pirmą dieną — atleido du ir pasamdė du.

Antrą dieną — atleido tris ir pasamdė tris.

Trečią dieną — vienas mirė persidirbęs, tris atleido, pasamdė du.

Ketvirtą dieną — vienas nušautas pakeliui į darbą, vienas pasamdytas.

Penktą dieną — vienas išprotėjo, vienas susirgo, trys išmesti, pasamdyti penki.

Šeštą dieną — dirbo penkiolika valandų.

Septintą dieną — viršininkas ilsėjosi — neatleido ir nesamdė. . .

Braižykloje viršininkas rėkia (veidas kaip kleckas): „Kur brėžiniai? Dar nebaigti? Don't just sit on your ass! . ." Skubus darbas!

Kiekvieną dieną gaudavome skubius darbus. Kitokių nebuvo.

Privati korporacija, privati tvarka, privati teisybė — nesupranti: dink iš akių. Pelnas aukščiausia vertybė arba kvailesni vadovauja protingiems. . . Jie krašto šei-

mininkai, nemano aiškintis.

Kolonialiniai pastatų ir baldų stiliai populiariausi (kas čia — kolonija?). Modernumo nesimato, susiskirstę: tautybės, turtai, giminystės, pažintys, draugystės — privilegijuota klasė viršuj, o mes tik laisvi žmonės.

Ar čia tikrai tu, Amerika?

3. 1956-1957 metų susitikimuose pasakojomės savo išgyvenimus ir patirtis naujame kontinente. A. Veščiūnas silpnokai jautėsi, negalavo plaučiai, sakė turįs reguliariais periodais ilsėtis. Dirba architekto braižykloje, reikia skubomis dirbti, darbas turi būti pelningas. Viršininkas — čia „bosas" — atneša savaitės darbą — padaryk per dvi dienas, atneša dviejų savaičių darbą — padaryk per tris dienas. Laisvė apsispręsti — neverčia... Ištraukia iš kišenės delno didumo škicelį — padidink dešimtį sykių į baigtą brėžinį per naktį. Skubus darbas. Rytoj reikalinga. Lėtas braižytojas čia „prima donna" — tokių nereikia.

Pastaba. „Primadona" vadinamas lėtai, gražiai dirbantis braižytojas, savim pasitikintis, gal dar nespėjęs atsikratyti savo estetinio jausmo, dar nepaveiktas organizacinės isterijos, priešingybė žiurkei. Žiurkių lenktynės — skubėjimas, pasimetimas, desperacija, bandymas pralenkti kitus ir taip laimėti užtikrintą vietą sistemoje.

A. Veščiūnas dirbdavo 1-2 metų periodais braižykloje. Taupė pinigus ateities išsilaisvinimui iš laisvės... išpirkti laiko tapybai, grafikai (ir kitokiems žmogiškiems užsiėmimams). Išsipirkęs tapė, dirbo sau. Išgyvenęs santaupas, laisvai grįždavo į braižyklą. Vėl dirbo ir organizavo išsilaisvinimą...

Kalbėjome jo gyvenamajame kambaryje, gurkšno-

dami raudoną vyną. Sako: samdomi architektai yra blogoje būklėje šiame krašte, nėra aktyvios sąjungos, darbo reikia elgetauti, einant nuo durų prie durų. Girdi, nepatinka — gali ir nedirbti: laisvė.

— Vėl ta laisvė!

Naujieji faraonai — norėjosi pasakyti, o kur dingo teisės.

Sako: menas teikia paguodą, duoda entuziazmo, leidžia užmiršti gyvenimo rūpesčius. Izoliacija koncentruoja sąmoningumą, aiškų galvojimą, kilnina jausmus (tam tikrose sąlygose!). Atsiribojimas nuo materialinių interesų pakelia protą į tiesos kontempliaciją. Meno paslaptis (ir tvirtybė) glūdi aiškiame, nedaliniame dalyko priėmime, objekto esmės ieškojime, universalume.

Gyveno atsitraukęs, vienatvės kilnume, nevedęs, neturėjo savo namų, nei automobilio, nei baldų, norėjo likti laisvas nuo kasdienių įsipareigojimų.

Daugiau rūpėjo dalyvauti žmonių susigrūdime dangoraižių tarpekliuose, stebėti „Centralinio parko" praeivius, pajausti save išmestą į tuštumą.

4. Susitikome 1960 metais, apžiūrinėjome baigtas tapyti didelio formato drobes erdvioje atelje. Tapyta smulkiom dėmelėm, sudėta iš jūros abstrakčių brūkšnelių, *šen bei ten išnyra lyg daiktų bei kūnų fragmentai* — lyg kokia panteistinės dvasios išraiška. Vaizduojami ne matomi daiktų pavidalai, bet suabstraktintos atskiros bešešėlinės formos, ne paviršius, bet vidinė daiktų jėga, visuotinė energija, trykštanti lygiai iš žmogaus kūno, kaip ir debesies ar akmens. Kartais pastebimos suabstraktintų žmonių figūros ar pozos, lyg matytos meno istorijoje. Gal tai užfiksuota istorinė gyvybės

tąsa. Sakė, dabar prasidėsiąs jo idėjų išsiskleidimas — išgirdęs savo vidaus balsą.

Karštos dienos popietė, siūlau nuvažiuoti į Atlanto pakraštį. Važiuojame. Gatvėse didžiuliai pastatai — stiklas ir plienas — pripakuoti keltuvų, dinamo mašinų, siurbimo, apšvietimo įtaisymų, pneumatinių telegramų vamzdžių, pašto konvejerių, termostatų, telefonų... Sakau: Praeityje estetai perdaug prikvailiojo su architektūrinėmis formomis, dabar jais nebepasitiki — prašome duoti gryną konstrukciją be sentimentų. Gal persistengta lyg fanatiškose lenktynėse į aukštumą? Viršutiniuose aukštuose beveik neįmanomas gyvenimas: vėjo traukimai patalpose, ūžimas už langų, pastato siūbavimas...

Sako: Gal aukštieji industrijos kunigai buvo numatę mus išlaisvinti iš istorijos tėkmės? Naujos formos nebereikalingos — visa sustingę kažkurioj dogmoj.

Sustojome pajūryje — Coney Island, nuėjome ant smėlio, susėdome; mėlynas vanduo žėrėjo saulėje.

Sako: Anksčiau rūpėdavo pakliūti į planavimo skyrių. Ištyriau galimybes, pasirodė tenai pakliūna tik giminės, jų draugai ir tų draugų draugai. Planavimas paprastas, seka Bauhauso nustatytą liniją, dalykai kartojami, kūryba nereikalinga, organizacija pagrįsta autoritetu, ne bendradarbiavimu.

Sakau: Be abejo planas buvo sugrūsti emigrantus į kietąją produkciją, neatsižvelgiant į asmeniškas kvalifikacijas. Griuvusių bendruomenių nariai inkorporuojami į naujai kuriamų civilizacijų proletariatą. Kad nieko neišmoktų ir ką žino užmirštų. (Toksai buvęs istorinis dėsnis. Bet per eilę metų jį pavyko sumenkinti pirmiausia medikams, vėliau ir kitoms profesijoms.)

Pasakojo, kaip paskutiniu laiku jo sveikata sumenkėjus, dažnai jaučia nuovargį. Tapyba atnešanti pasi-

tenkinimą. Reikėtų daugiau poilsio, bet vis nėra to laiko. Gydytojai brangūs, tolimas važinėjimas. Bosas, išgirdęs apie gydymąsi, meta lauk iš darbo...

Sako: Piniginųjų iniciatyva blogai naudojama. Pas architektus buvo per sunku, perėjau pas inžinierius — geriau susitvarkę, mažiau skubėjimo, vaikymo.

Jūros krante pristipusių žuvų, dūmais užtrauktas dangus. Visa rodo pasaulio senatvę. Pasaulis kaip medis arba žmogus — auga, skleidžiasi, pasiekia savo puikybę, po kurio laiko nyksta, traukiasi, yra. Turės gamta sunykti, galiausiai išnyks žmogus ir liks tuščias žemės kamuolys erdvėje. (Gal žmogaus paskirtis sunaikinti pasaulį?)

Važiuojame namo!

Pakely prisimenu vieną motyvą iš tušu darytų piešinių, pakartotą keliais variantais. Suabstraktintas peizažas, sukarpytas į gabalus ir sudėtas savita tvarka į naują visumą. Gali įžiūrėti lyg kamuolinius debesis viršuje. Žemiau lyg plokščias dangaus lopas nusidriekiančiais lietaus ruožais jungiasi su žemės plotais, pro kuriuos įstrižai trykšta lyg saulės spindulių pluoštai. Dar žemiau vėl kartojasi tarsi kamuoliniai debesys su tarpais išdėstytomis žemės plokštumomis, keli fragmentai žmogiškų figūrų — visa tai sudaro vientisą įvairiaformę erdvę, virpančią lyg elektrine energija.

° ° °

Rytas tampa elektra.

Žmogus tampa mašina.

Vasaros laisvė tampa kalėjimu.

Išlaisvinti iš istorijos. Novus ordo saeculorum. Per saecula saeculorum. Viršininkas sėdėjo žemoje minkštoj

kėdėj su atramomis iš trijų šonų, (suklijuotais plaukais), kramtė pirštų nagų likučius.

Švento pinigo žinovai ir pragmatistai, penkiakampių žvaigždžių princai, nusisukite sau sprandus!

Nurimkite, darbo draugai, nepasitikėjime: tekalba savanaudžiai ir pilni pavydo. Visa kas yra, yra, visa kas buvo, ko nebuvo, visa kas bus ir ko nebus, gali būti tik išlaikydami savo laisvę.

Darbas — jau baigtas.

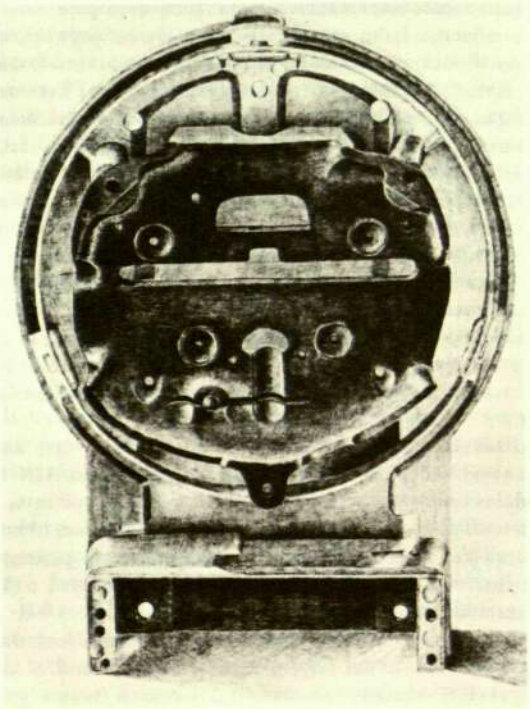

APŽVALGOS IR KRITIKA

NACIONALIZMAS IR INTERNACIONALIZMAS ISTORINĖJE PERSPEKTYVOJE

Analizuojant nacionalizmo įsigalėjimą Europoje nuo prancūzų revoliucijos laikų, susidaro įspūdis, jog tai jėga, kurios nenugalėjo ir vargu ar ateityje nugalės kokia internacionalizmo forma. Aplamai galima kalbėti apie dvi pagrindines nacionalizmo kategorijas, t.y. ekspansyvinius ir defenzyvinius nacionalizmo reiškinius. Į pirmąją grupę reikėtų įjungti dideles tautas, kaip italus bei vokiečius. Šios dvi tautos pirmoj eilėj paskelbė kovą savo kunigaikščiams bei karaliams, kurie per savo partikuliaristinę politiką vedė į politines bei ekonomines krizes. Į defenzyvinę kategoriją įtraukčiau mažesnes tautas, jų tarpe ir lietuvius, kurios užsimojo atsikratyti svetimųjų jungo. Ekspansyvinių tautų nacionalizmas dažnai virsdavo pavojingu šovinizmu. Vokietijoje bei Italijoje logiška šovinizmo pasėkme buvo fašizmas. Defenzyvinėj kategorijoj šovinizmas taip pat nebuvo retenybė, bet mažos tautos pavidale jis retai tegalėjo išsivystyti pavojingoj formoj.

Iki tam tikro taško ir ekspansyvinis ir defenzyvinis nacionalizmas suvaidino pažangų vaidmenį, kaip tai įvyko XIX amžiuje. Didelės tautos susivienijo, o mažesnės kariavo už savo kultūrinę bei religinę egzistenciją. Tad nenuostabu, kad liberali inteligentija bei studentai vertino nacionalizmą kaip pažangos apraišką. Nacionalizmas Europoj prieš šimtą metų buvo traktuojamas panašiai kaip dabartinis nacionalizmas Afrikoj bei Azijoj. Iki šovinizmo įsigalėjimo kelias nebuvo ilgas, bet vienok daugelis Europos patriotų, ar tai būtų Vengrijoj ar Vokietijoj, iš pradžių buvo paveikti Mazzini posakio, jog tik savo tautos patriotas

galįs būti geras europietis. Obalsis „e pluribus unum" buvo taikomas ir Europai, tik, žinoma, be amerikietiško „melting pot" koncepto.

XIX amžiaus eigoje nacionalizmas daug prisidėjo prie monarchinės politinės santvarkos sužlugimo. Teoriškai vienas monarchas-valdovas galėjo valdyti karalystę, sudarytą iš įvairių tautybių be didelių konfliktų. Praktiškai tai gana gerai pasisekė Didžiojoje Britanijoje, kur škotiškas bei valietiškas separatizmas *gana silpnai besireiškia, nors būta ir didelių problemų su airiais.* Iš kitos pusės Austrijos-Vengrijos monarchija visiškai subyrėjo kaip politinis vienetas Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Be abejo, caristinės Rusijos diskriminatyvi politika tautinių mažumų sąskaiton paskatino Romanovų imperijos žlugimą. Iš savo pusės, Metternich visai teisingai apibūdino nacionalizmo bei liberalizmo pavojų absoliutiniam despotizmui.

Su dideliu nepasitenkinimu į liberalinį nacionalizmą žvelgė Vatikanas Pijaus IX laikotarpyje. Paskelbęs kovą bet kokiam sekuliaristiniam humanizmui, Pijus IX, be abejo, buvo užsimojęs išlaikyti Katalikų Bažnyčios poziciją prieš augantį supasaulėjimo procesą. Pati Katalikų Bažnyčia dar gerai prisiminė galikanizmą bei febronianizmą ir faktą, jog nominaliai katalikiškas Napoleonas I popiežių traktavo pastumdėliu. Tad ir per popiežiaus neklaidingumo dogmą buvo bandoma „reinternalizuoti" Katalikų Bažnyčią, kuri buvo paveikta išsiplėtusio nacionalizmo daug kur Europoje.

Iš kitos pusės Marksas — nors ir aršus internacionalistas — taktikos tikslais pilnai pritarė ekspansyviniam nacionalizmui, kaip, pavyzdžiui, Vokietijoj. Po įvairių didelių kraštų susivienijimo ir konstitucinių santvarkų bei industrializacijos įsigalėjimo būsianti paruošta dirva socializmo įvedimui. Po Markso mirties socialdemokratija pergyveno krizę. Lieka „ortodoksai" marksistai, kurie ir toliau, bent teoriškai, puoselėja internacionalizmą bei klasių kovą, bet daugelis socialdemokratų vadų linksta į bernšteinizmą-revizionizmą. Tuo pačiu laiku Anglijoj iškyla „Fabian Society", *kuri užsimoja socializmą įgyvendinti parlamentariniu* keliu. Vakarų Europoje socialistinis internacionalizmas keitėsi evoliuciniu būdu į socialistinį nacionalizmą.

Be abejo, viena iš svarbiausiųjų bernšteinizmo laimėjimo priežasčių buvo faktas, jog vakarų Europoje esamos santvarkos

buvo pakankamai pažangios, kad leistų kooperavimą tarp darbdavių ir darbininkų be revoliucinių kėslų. Žinomas austrų marksologas Franz Borkenau tvirtino, jog prieš mirtį ir pats Marksas pramatęs, jog nepakankamai įvertinęs nenumatytą faktorių, būtent įstatymų pravedimą, kaip Vokietijoj, kur spaudžiant iš viršaus, o ne iš apačios, buvo žymiai pagerintos sąlygos darbininkijai, kas ir labai nuslopino apetitą revoliucijai bei internacionalizmui. Deja, Borkenau nedavė jokių citatų iš Markso tokio samprotavimo įrodymui. Kad internacionalizmas silpnai pasireiškė darbininkijoj prieš Pirmąjį pasaulinį karą, matoma ir iš fakto, kad 1914 metais su palyginant mažom išimtim socialistų veikėjai pasisakė už patriotizmą. Leninui, tada dar gyvenančiam Šveicarijoje, tai buvo didelė staigmena ir nusivylimas.

Yra tam tikra ironija, jog bolševizmas, kuris su didžiausiu įniršimu puolė socialdemokratus-revizionistus, pats buvo apslopintas nacionalizmo. Pačioj Sovietų Sąjungoj internacionalizmas dažnai linksniuojamas partijos suvažiavimuose, bet praktikoje įsigalėjo primityvus šovinizmas kitų tautų sąskaiton, kuris primena Vakarų demokratinių valstybių kolonialinį mentalitetą su tuo skirtumu, kad rusų užgrobti kraštai dažnai yra kultūringesni už pačią Rusiją. Tad ir dabartinės Lietuvos gyventojams didžiausias pavojus eina ne iš kokių internacionalizmo teorijų, o iš ekspansyvinio rusiško nacionalizmo, kuris, neperėjęs pažangios stadijos, apie kurią kalbėjome anksčiau, jau nuo caristinių laikų pradėjo reikštis reakcionieriškais principais. Aplamai, internacionalinio komunizmo konceptas nebeturi prasmės. Sovietų Sąjunga, Kinija ir Jugoslavija pagal teoriją marksistiniai-socialistiniai kraštai, tarp kurių neturėtų būti konfliktų; praktikoj išeina kitaip. Galima prileisti, kad ir ateities konfliktai bus iššaukti ne internacionalizmo, bet nacionalizmo.

Santykius tarp nacionalizmo iš vienos pusės ir tarp internacionalizmo bei kosmopolitiškumo iš kitos pusės gana sunku iš anksto nustatyti. Paskutiniame dešimtmetyje vakarų Europa lyg ir padarė pažangą, sumažindama įtaką siauro nacionalizmo, kankinusio Europą po Pirmojo pasaulinio karo, kai beveik visur Europoj įsigalėjo partikuliarizmas ir dažnai provincializmas. Šalia pažangos, yra ir problemų. Anglų-airių santykiai gerokai pablogėjo. Didelę problemą sudaro fanatiški nacionalistai, kurie bombomis bei lėktuvų pagrobimais bando pasiekti savo politi-

nius tikslus; jie dažnai atstovauja tam tikras mažumas.

Ekspansyviniai nacionalistai dažnai vartoja kokią nors „internacionalizmo" formą, kad pasiektų savo tikslą. Tai įvykdavo ir prieš nacionalizmo epochą ir prieš Machiavellio gadynę. Vokiečiai kryžiuočiai, tramdydami prūsus, tai vykdė „ad majorem Dei gloriam". Oficialiai buvo kalbama apie pagonių atvertimą. Praktikoje vokiečiai puoselėjo savo ekonominius bei teritorinius interesus. Iš kitos pusės lieka faktas, jog prūsai buvo pakrikštyti ir įjungti į vieną Krikščionišką Bažnyčią, kuri tais laikais buvo internacionali institucija. Taip ir marksistinė nomenklatūra labai pagelbsti Maskvai puoselėti nacionalistinius kėslus po internacionalizmo priedanga. Panašiai kaip senų laikų kryžiuočiai bei įvairių kryžiaus karų riteriai-plėšikai, kurie vogė svetimųjų turtus ir žagino „klaidatikių" moteris, rusai, naudodami modernią marksistinę dialektiką, pasidarė sau daug draugų visuose kontinentuose, ypač tarp inteligentijos. Net ir Hitleris, numatydamas, jog karas pralaimėtas, vis mažiau oficialiai kalbėjo apie „ponų rasę", o daugiau ir daugiau apie svarbumą išlaikyti Europos civilizaciją prieš bolševikų antplūdį. Karo gale Heinrich Himmler nesivaržė įjungti į SS vienetus vyrus, kurie pagal nacių klasifikaciją priklausė „Untermenschen" kategorijai; o propaganda buvo modifikuota savotiško antikomunistinio internacionalizmo link.

Šių laikų konfliktus dažnai galima apibūdinti kaip susikirtimus tarp ofenzyvinio ir defenzyvinio nacionalizmo. Jei Kremliaus valdovai mokintųsi iš istorijos, žinotų, jog tautybių diskriminacija krašte, kuriame valdovų tauta prilygsta tiktai apie 50% gyventojų, vėliau ar anksčiau prives prie rimtų konfliktų, o gal ir prie visiškos suirutės. Yra paradoksas, jog socialistinėje rytų Europoje sienos tarp „broliškųjų" kraštų stropiai saugomos, kai vakarų Europos gyventojai gali be jokių varžtų važinėti iš vieno krašto į kitą. Tam tikra prasme vakarų europiečiai geresni „internacionalistai" už rytų europiečius. Rytų Europoj ir aukšti valdininkai turi daug neapykantos rusams, kurie puoselėja savo šovinizmą. Rusijoje internacionalizmas ir tautų draugystė nuolat akcentuojami, bet praktikoj net ir turistai iš socialistinių kraštų *sekami taip, kaip ir svečiai iš Vakarų.*

Ilgą laiką vakarų Europos bei šiaurės Amerikos intelektualai šaipėsi iš europietiško nacionalizmo, kuris jiems dažnai nebuvo

suprantamas. Vakaruose (išskyrus Vokietijoj) įsigalėjo nacionalizmo samprata, išvystyta Ernest Renan, pagal kurį nacija yra grupė žmonių, pergyvenusi tą pačią istoriją ir turinti tą pačią kultūrą bei politinę santvarką. Pagal šitokį samprotavimą ir Belgija, ir Šveicarija, ir Kanada būtų nacijos kaip tokios. Iš kitos pusės, Rytų Europoj bei Vokietijoj išsivystė Herderio tautiškumo samprata. Pagal Herderį etniškumas bei ta pati kalba yra svarbūs faktoriai nustatyti „tautą"; taip suprantama ir lietuviuose. Keliaudamas iš Rytprūsių į Baltijos provincijas XVIII amžiuje, Herderis kaip tik ir pastebėjo, kad Baltijos vokiečių baronų, latvių ir estų bei rusų negalima sumesti į vienos „nacijos" konceptą, nors tai iš esmės atitiktų vėlesniam (t.y. Renano) mentalitetui. Kitaip sakant, nepilnai suprantamas skirtumas tarp „Staatsangehörigkeit" ir „Volkszugehörigkeit", kuris buvo daromas Vokietijoj ir Rytų Europoj.

Ne taip seniai ir vakarų Europoje ir šiaurės Amerikoje „herderinė" tautiškumo bei nacionalizmo definicija pasireiškė praktikoje. Po naujųjų mišių įvedimo Belgijoje, daug kur kilo dideli konfliktai tarp flamų ir valoniečių-prancūzų. Britanijoje daugiau reiškiasi valiečiai nacionalistai, reikalaudami, jog būtų pilnai pripažinta jų keltiška kalba. Kanadoje Quebeko gyventojai prancūzai save laiko praktiškai atskira tauta. Ir Jungtinių Amerikos Valstybių „melting pot" konceptas yra vis dažniau kvestionuojamas gyventojų, kurie nėra anglosaksų kilmės, nors dar netaip seniai atrodė, jog katilas greit pribaigsiąs įvairias etnines grupes. Tad nuo Prancūzų revoliucijos laikotarpio nacionalizmas vienoj ar kitoj formoj reiškiasi ir sudaro daug kliūčių „internacionalizmui".

Julius P. Slavėnas

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1976 Nr. 3, 4, 5, 6, 7.

2) Vyt. Alantas, *Romas Kalanta: Gyvieji Deglai Nemuno slėnyje* (Cleveland: Vilties Draugijos Leidykla, 1976).

3) Leonardas Andriekus, *Už vasaros vartų*. Lyrika (New Yorkas: Pranciškonai, 1976). Iliustravo Telesforas Valius.

4) Zenonas Bačelis, *Nerimo siela* (Sao Paulo: Brazilijos Lietuvių Bendruomenė, Akademinis Sambūris ir Literatūros Būrelis, 1975).

5) *Books Abroad*, Spring, 1976; Summer, 1976.

6) Martin Brakas, *ed., Lithuania Minor: A Collections of Studies on Her History and Ethnography* (New York: Lithuanian Research Institute, Inc., 1976).

7) *Evangelijos šviesa*, 1976 vasara.

8) C. Wesley Ferguson, Marija Gimbutas and Hans E. Suess, „Historical Dates for Neolithic Sites of Southeast Europe," atspaudas iš *Science*, 19 March 1976, Vol. 191, pp. 1170-1172.

9) *Film Culture*, No. 61(1975-76).

10) Juozas Girnius, *Pranas Dovydaitis* (Chicago: Ateitis, 1975). Meninė priežiūra — Danguolė Stončiūtė.

11) Algirdas Julien Greimas, *Maupassant. Le sémiotique du texte. Exercises pratiques* (Paris: Éditions du Seuil, 1976).

12) Algirdas Julien Greimas, *Sémiotique et sciences sociales* (Paris: Éditions du Seuil, 1976).

13) *Jaunā gaita*, No. 108, 109.

14) Algimantas Kezys, S.J., *ed., A Lithuanian Cemetery: St. Casimir's Lithuanian Cemetery in Chicago, Ill.* (Chicago: Lithuanian Photo Library and Loyola University Press, 1976).

15) André Martin, *Lituanie. Terre de foi, Terre de croix* (Paris: Editions Albatros, 1976).

16) Icchokas Meras, *Striptizas, Arba Paryžius-Roma-Paryžius* (Southfield, Mich.: Ateitis, 1976).

17) *Mitteilungen der deutsch-litauischen literarischen Gesellschaft e. V.*, 1/1976.

18) *Mūsų sparnai*, No. 40, 1976 birželis.

19) Schondoch, *Lietuvos karaliaus krikštas*. Vizijinė poema iš XIV amžiaus. Vertė A. Tyruolis (Chicago: M. Morkūnas, 1976). Danguolės Stončiūtės viršelis.

20) Efraim Sevela, *Truth is For Strangers*. A Novel About a Soviet Poet. Tr. from the Russian by Antonine W. Bonis (Garden City, N.Y.: Doubleday & Company, 1976).

21) *Svečias*, 1976 Nr. 1 ir 2.

22) *Tėviškės žiburiai*. Lietuvių savaitraštis.

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Julius Šmulkštys, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Liūtas Mockūnas, Mindaugas Pleškys, Angelė Šimaitytė, Vytautas Vepštas, Rimas Vėžys, Irena Virkau

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė
Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

ALp(LKA)1742
1976, Nr.32

L.arch.

88.291.63